

דברי ימי-העבור האחרונים

(סוף*)

יז. כללי קביעת השנים עלי-פי חשבון המולדות ודרכי התפתחותם. בכל דבר חכמה, מחקר ועיון אנו מניחים בראשונה יסודות ועקרין קבועים ופשוטים, מהם אנו מוציאים אחרי-כן תולדות שונות, מרכבות יותר ויותר, עלי-פי משפטי ההגיון בלבד. היסודות, אשר עליהם הטבעו חשבונות העבור, שלשה הם: הגבלת מדת השנה, הגבלת ימי הקביעה והגבלת המולד הכשר.

הגבלת מדת השנה כיצדו חדשי שנתנו בכלל סדורים בה אחד מלא ואחד חסר חליפות: תשרי מלא, מרחשון חסר, כסלו מלא, טבת חסר, וכן קלם. ימי שנה סדורה כזאת עולים לשנ"ד ימים, או חמשים שבועות וארבעה ימים; ונמצא ראש השנה נעתק מן הקודם לו בימות השבוע ארבעה ימים. אבל מסבת הדחיות, שיתבארו מיד לפנינו, יקרה לפעמים שאנו מחסרים מרחשון וכסלו, ואז אין ראש השנה (החסרה) הזאת נעתק אלא בשלשה ימים; ולפעמים אנו ממלאים מרחשון וכסלו, וראש השנה הזאת (השלמה) נעתק בחמשה ימים; וכן הדבר גם בשנה מעברת, אלא שאז חדש העבור (אדר הראשון), שהוא לעולם מלא, מקלקל סדר המלאים והחסרים, ושבט ואדר ראשון שניהם מלאים. ויצא לנו מזה, שבשנה מעברת ראש השנה נעתק בימות השבוע בחמשה ימים אם היא חסרה, בששה אם סדורה, ובשבעה אם היא שלמה. המעברים נותנים סמן לשנה פשוטה גדה ולמעברת הלוז. וחכמי ארץ-ישראל הקדמונים, כאשר נראה עוד לפנינו, היו משתמשים לצורך הזה במסרת שו"ח כה"ז וחד"ו י, כלומר,

(* ראה, התקופה, ספר י"ד-ט"ו.

(1) מסרת שו"ח כה"ז וחד"ו או הסמנים גר"ח הו"ז מיחדים רק לאותם הקובעים על יסוד הדחיות, שהם זקוקים על-כל-פנים למולדות של שתי שנים; אבל מיתרים הם לגמרי למעברים על גבולי המולדות, שמלבד קביעת ראש השנה הם קוצבים גם את סמנה; ולכן לא נמצא זכר להם לא בשערי רס"ג ולא בשערי בן-מאיר המחקה אותם, ולא אצל נהרואני ואלבירוני ולא במדרש, שכל טוב ולא בארבעה שערים שבסדור רב עמרם גאון, שפרסם הר"א מרקס במאמרו, אונטערזוכונגען צום סידור דעם רב עמרם (צד 18). אבל כנגד

לאחר שנה שלמה ראש השנה נקבע בשנה פשוטה ביום הששי לראש השנה של השנה שעברה, ובמעברת ביום השמיני; לאחר שנה שהיתה כסדרה הוא נקבע ביום החמישי ובמעברת ביום השביעי; ואם היתה חסרת – ביום הרביעי או ביום הששי.

הגבלת ימי הקביעה כיצדו לא כל ימי השבוע כשרים לקבוע בהם ראש השנה כִּי־אם ימי בנה"ז בלבד, אבל ימי אד"ו פסולים: האחד מפני יום ערבה שלא יחול בשבת, והשנים – משום תרי שבי דסמיכי להדדי. הגבלת המולד כיצדו אטילו אם נפל מולד תשרי ביום כשר אין קובעים ראש השנה ביזמו, אלא אם חל לפני חצות היום, שאז אפשר שיראה הירח סמוך לשקיעת החמה; אבל אם נולד לאחר חצות דוחים ראש השנה ליום המחרת, ואם מחרתו יום פסול – למחרתים (מולד זקן).

שלשה יסודות אלה מספיקים למצא על־פיהם קביעת כל שנה ושנה לכל פרטית. וכך היה באמת דרכם של חכמי ארץ־ישראל הקדמונים, כאשר נראה לפנינו. אבל דרכי הקביעה שנתפשו ביותר הם הידועים לנו בשם „ארבע דחיות“, אשר כללו אותן המעברים בחרוז הקצר הזה: לא אד"ו ראש, מולד זקן אל תדרוש, גטר"ד בפשוטה גרוש, בט"ו תקפ"ט לאחר עבור עקור משרוש", שבהן נוספו על שתי הדחיות הראשיות עוד שתי דחיות חדשות, גטר"ד בשנה פשוטה ובט"ו תקפ"ט במוצאי עבור. אבל שתי דחיות אלה אינן יסודות כשתי הראשונות אשר נוכל לכנותן בשם אבות, אך יוצאות הן מחבור שלשת היסודות שהקדמנו, ולכן נוכל לכנותן בשם תולדות, כי בזמן שמולד תשרי חל בשנה פשוטה ביום ג' מט' שעות ור"ד חלקים ומעלה, הנה יחול מולד תשרי בשנה השנית בשבת לאחר חצות, ונדחה ראש השנה ליום ב' ונמצאה מדת השנה שנ"ו ימים, דבר שאין לו מקום בחשבוננו. וכן הדבר בשנה שאחרי עבור, שחל בה מולד תשרי ביום ב' מט"ו שעות ותקפ"ט חלקים ומעלה, כי אז היה מולד תשרי בשנה הקודמת מחצות יום ג' ומעלה, וראש השנה נדחה ליום ה', ואם נקבע ראש השנה השנית ביום ב', הנה תהיה השנה המעברת בת שפ"ב ימים, פחותה מן הקטנה שבמדות.

מסרת זו נמצא אצל המשחמשים בארבעה שערים מסרות אחרות לשים להם את הגבולים לזכרון, והן: מסרת שער ראשון תצ"א, ת"ח, ר"ה, מסרת שער שני תרצ"ה, ר"ד, מסרת שער שלישי שש שעות, ר"ד, ומסרת שער רביעי תצ"א, ר"ד, תקפ"ט, וכפי דברי רס"ג (מחלקת, צד 102) כלולים הם בכלל „מלי אחרגייטא“ הנזכרים בגמרא (ר"ת, כ, ע"ב, וכן פירש הר"ח שם).

ויש להעיר, שמלת מסרת אין ענינה כאן קבלת אבות, כִּי־אם סמן מסור לזכרון, ולכן בעל „מדרש תהלים“ ובן־מאיר משחמשים במלת סמן במקום מלת מסרת, שמשמש בה משיגו של בן־מאיר. וכן יאמר המשיג הוזח במקום אחר: משפטיהן ומסורות שלהן (צד 86) כלומר סמנייהן; ושלא לצורך תקנותי שם ומותרות. והרמב"ם בהלכות קדוש החודש נותן בתחלה את מספר המעלות וחלקיהן מפרשים במלים, ואחר־כך הוא מציגם באותיות וקורא אותם בשם סמנים.

כללי „ארבע דחיות” – שהם ההתפתחות הראשונה משלשת יסודות העבור שהבאנו – עתיקים הם מאד. וכבר נמצאו בצורתם זו בכל ספרי המעברים הקדמונים. רבי יעקב ברבי שמשון מביא בספרו (פרק ל"ו) מקרא מנקד ומטעם במקצתו, שעשה רב סעדיה בדרך מליצה וחידה על דחיות אלה; ורבי יעקב מפרש את המקרא הזה במקצת. והנני מעתיק בזה את דברי רב סעדיה עם הערותי (במקום שאני משתמש בדבריו של רבי יעקב אני מצין אותם מזה ומזה בסמני קרני-חגבים). וזה לשונו: „אל אדו הראש לעילום (1), והנשארים נכונו (2). (ותלונתם) [ותכונתם] כטרם עצמם כל שהוא (3). והכרת אותותם מפיקים מון אל זן (4). לבד מאשר רד בעשירית לילי בערב שלישי כלא התעבר (5), וגבול מוצאיו טרם געת צאת הקטנים ברביעית לאור השני (6). שתים הנה בשני[ם], הנה יהיו תמים על ראשו לנדוח ולקדש (7). והשואל על מה זה ועל מה זה, תמור (אולי צ"ל: תאמר) חסרון זה ויתרון זה” (8).

- (1) „לא אדו ראש השנה, ומקרא הוא בעזרא (ח, י"ז): ואצוה אותם על אדו הראש. לעילום כמו לעולם, ומקרא הוא בדברי הימים (ב, ל"ג, ז): אשים את שמי לעילום”.
- (2) „ויתר הימים הנשארים, הם בנה"ו, נכונו להקבע בהם”.
- (3) „ובלבד שיהא המולד כל שהוא קודם חצות שהוא עיצומו של יום” – מקרא זה נעתק כבר על-ידי הר"א ברלינר ב„מפתח ומבוא למחזור ויטרי” (ברלין, תרנ"ו), אלא שנדפס שם בטעות כטרם עצמים במקום כטרם עצמם.
- (4) סמני הדחיות וגבוליהן בימים, שעות והלקים, מקיפים (כל ימי השבוע, ויוצאים בשביעיות מז"ן אל ז"ן, והוא לשון הכתוב (תהלים, קמ"ד, י"ג).
- (5) כשלא נתעברה השנה. והפונה לדחית גטר"ד בפשוטה.
- (6) „חון מהנולד בבט"ו תקפ"ט, ונכנס בתוך תצ"א חלקים אחרונים בשעה הרביעית (כיום)”. טרם געת צאת הקטנים, כלומר החלקים, וכמו שיקראו שברי השעה בחלוקתה לששים בערבית ובעברית בשם דקים, וברומית בשם minutae. – ב„מפתח ומבוא למחזור ויטרי” נדפס בטעות לאת במקום צאת.
- (7) „שתים הם דחיות הללו גטר"ד ותצ"א ונתאמים ונצמדים לנדוח הקביעות מיומו ולקדש כיום המתרת”. ולדעתי, הפונה, שיש בכל אחד משני ימים אלה, ב' וג', שמי דחיותו הרגילה, הנוהגת בכל ארבעת הימים, מחצות היום, והשניה חדשה, שאין לה מקום כראש בשני ימים אלה, וגבולי שתי הדחיות החדשות האלה משלימים את השעות והחלקים שבהם לגבול הראשי שהוא י"ח שעות (גטר"ד על-ידי שנוסף עליו יתרון ד"ח תתע"ו של שנה פשוטה, ובט"ו תקפ"ט על-ידי שנגרע ממנו יתרון ה' כ"א תקפ"ט של מעברת). ויתרו יהיו תמים על ראשו, לשון המקרא (שמות, כ"ו, כ"ד), לגבול י"ח שעות. ובסגנון הזה משתמש הרס"ג גם בספר המועדים: „למלאות כל אות שעה תמימה” (מהלכת רס"ג, צד 77), „יתר מן הראש” (שט, צד 116), והוא הדבר אשר יאמר גם פה בהמשך דבריו: „והשואל מה זה ועל מה זה, תאמר חסרון זה (של ה' כ"א תקפ"ט בדחית בט"ו תקפ"ט) ויתרון זה (של ד"ה תתצ"ו בדחית גטר"ד)”.
 (8) רבי יעקב בר' שמשון מביא במקום אחר (פל"ה) שני תרומים לרס"ג על דחיות בט"ו תקפ"ט וגטר"ד, והם: „זקק יום שני (ככירור) [בבורן] אם בג"ש והקפ"ט חבור ומוצאי עבור”, „ל"ג ל"ע בט"ד טורדין בט"ג טורדין”. פרוש החרוז הראשון הוא: זקק וצרף יום כ' בנורית, ודחהו אם נפל רגז חבורו עם השמש בג' שעות ביום במוצאי עבור. על השני יאמר רבי יעקב: „פירוש ליל ג' לא עבור, אם בט"ד חלקים הגיע [המולד], הרי זה נטרד ונדחה מניקומו, ואם בחלק אחד פחות כגון בט"ג, עושין אותו בנין במקומו, כגון בית טריגון (בבא בתרא, קס"ד, ע"ב, ועור במ"א)”. אבל אין דבריו מהוירים, כי באמת אין טריגון שם לבית, כי אם תאר לכל צורה בעלת שלש זוויות, כהוראתה בלשון יון, והשאל אחר-כך בלשון המשנה

על-פי הכללים האלה נוכל לקצוב כל ראש השנה שנרצה על-פי ידיעת מולד תשרי שלה. אבל אי-אפשר לדעת על-פיהם את מדת השנה, אם חסרה היא (סמנה ח') ומרחשון וכסלו שניהם חסרים, או אם השנה כסדרה (סמנה ב') ומרחשון חסר וכסלו מלא, או אם היא שלמה (וסמנה ש') ומרחשון וכסלו שניהם מלאים. ולכן זקוקים בעלי שיטה זו לחשב גם את מולד תשרי של השנה הסמוכה, למצא את סמן השנה על-פי קביעת שני ראשי השנים ומרחקם זה מזה בימות השבוע, וכמו שראינו למעלה. שיטה זו ידועה אצל מעברים שונים, ובה השתמשו כבר הראב"ע ב"סטר העצור" והרמב"ם הלכה"ח (פ"ח, ה"ו) ובמאמר העבור הנמצא בתשובותיו (דפוס ליפסיה). אבל עוד קדמוני המעברים חשבו מחשבות לפטור עצמם מן העבודה הכפולה הזאת, מקציבת שנה אחת על-ידי בקשת שתי קביעות; והשכילו להוציא מטבע ארבע הדחיות עצמן גבולות קצובים זקיימים, לסמני השנים. ככה יאמר רב סעדיה: (שנה מעוברת) כי הקיפה עד תוך מחצית יום החמשי ועד תצ"א בתשיעית ביום הששי חסירים יהיו; ועד פנות יומם מן השבת יהיו שלימין. ועד תצ"א בתשיעית ביום אחד יגרעון, וימלאון ביום שני עד חציו; ומהחציו עד המחצה ביום שלישי יעמדו על סדרם; וכן להחסירם עד ה"ר צ"ת משתי עשרה בליל הרביעי ומשם עד חצות החמישי להמלאות ונסב השבוע... ובשנה הפשוטה לא כן חקם כי משמנה עשרה שעות בשביעי ולאחד תשע-ור"ד יחסרו וישלמון לשמנה עשרה מן השני אם היוצאת גם פשוטה או לחמש עשרה ותקפ"ט נוספת אם היתה. ומשתי העתים יסדרון עד תשע ור"ד מן החמישי ואז ימלאון אל שלשת רביעיו, ועד קץ ת"ח בששי אם הבאה פשוטה גם היא, או אם נוספת אל תשע ור"ד בו יחסרו וכן יהיו שלימים לשמנה עשרה בשבת" (מחלקת רס"ג, 59). כללים אלה - שלא מצאתים כי-אם אצל רב סעדיה ואצל רבי יעקב בר' שמשון המביא אותם בשמו (1) - מצינים את

גם למספר של ש, וכמו שאמרו שם: זיגון שתיים, טריגון שלש, וכונת רס"ג במלת טורג ין קובעים ראש השנה ביזמו ביום שלישי. והרמב"ם במאמר העבור שלו נותן לדחיות אלה סמנים אחרים, והם: מעי"ב תקפ"ט מן דלת, פל"ג ר"ד (כדפוס בטעות פ"ל גטר"ד) מן יו"ד (מ"א ט"ו). ופרושם, כאשר יאמר בעצמו: מלפני (צ"ל: מלפניו או מוצאי) עבור יום ב', תקפ"ט חלקים משעה רביעית, פשוטה ליל ב' ר"ד חלקים (כדפוס ט' שעות ר"ד חלקים) משעה עשירית. והסמן הזה היה מפרטם בזמן ההוא, ובן דורו רבי יוסף זבארה, בחתלוצצו באיש חכם בעיניו, אשר התאמר לדעת מכל חכמה את התצי, ישאלהו: למה אמרו חכמים, נולד קודם חצות קובעין חוץ ממעי"ב תקפ"ט מן ד"ט, פל"ג כ"ד (צ"ל: ר"ד) מן עשרה. על השאלה הזאת, אשר במבטאה היתה מצלצלת באזניו כלפג לשון איך-בינה, ישיב הנשאל: איך אדע השאלות ולא אבין הלשון. וכמדומה לי כי מלבך אתה בודאם" (ספר "שעשועים", הוצאת דאוידזאן, ניר-יורק, תרע"ד, צד 118).

(1) ומפני שאין מספרו אלא כתב-יד אחד בעולם, אני נותן כאן את דבריו כצורתם, וז"ל: "עוד יש שבעה שערים מבוארים ומפורשים, והמה מוצאם מכלל אלת (ארבע דחיות ושעריהם שוכר לפני כן), ורוב תכונתם מסורג בפירוש רבינו סעדיה... שער א'.

סמני השנים, קביעת מרחשון וכסלו לפי גבולי מולדות תשרי. אם חל המולד בשנת עבור מהי"ח עד ו' כ' תצ"א – חדשיה חסרים (ז"ח), ומן ו' כ' תצ"א עד זי"ח – שלמים (ז"ש); מוי"ח עד א' כ' תצ"א הם חסרים (ב"ח), ומא' כ' תצ"א עד בי"ח – שלמים (ב"ש); מבי"ח עד גי"ח – כסדרם; מגי"ח עד ד' י"א תרצ"ה – החדשים חסרים (ה"ח); ומיום ד' י"א תרצ"ה עד הי"ח – שלמים (ה"ש). ובשנה פשוטה אם חל מולד תשרי מוי"ח עד א' ט' ר"ד – השנה חסרה (ב"ח), וממנו עד בי"ח (ובמוצאי עבור עד ב' ט"ו תקפ"ט) – שלמה (ב"ש); מהם עד ה' ט' ר"ד – השנה כסדרם (ג"כ וה"כ); ממנו עד ו' ת"ח לפני פשוטה או עד ו' ט' ר"ד לפני מעברת – חסרה (ז"ח); ומהם עד זי"ח – שלמים (ז"ש). כללים אלה – הגני שונה דברי – מורים רק על משפט חדשי מרחשון וכסלו, ולא על קביעת ראש השנה. ולכן התלכדו בהם קביעות ג"כ וה"כ לגבול אחד (מבי"ח או ב' ט"ו תקפ"ט עד ה' ט' ר"ד), אף-על-פי שראשי השנים נופלים בהם בימים שונים. כללים אלה וכללי ארבע הדחיות שהזכרנו בראשונה משלימים אלה את אלה. הדחיות מגבילות את ראשי השנים, והכללים – את סמניהן, קביעת מרחשון וכסלו; ומצרום מצאו המחשבים את סדרי המועדות לכל השנה. דרכי חשבונות כאלה אנו מוצאים עוד אצל רבי יעקב בר"ם שמשון. אבל חכמי המעברים צעדו עוד צעד אחד הלאה: שתפו את שתי הדרכים יחד ומהתחברותן יצאו להם ארבעת השערים הידועים, המכונים לארבעת הימים, הפשרים לקביעת ראש השנה, וגבולי המולדות הערוכים בהם נותנים לנו מיד, על-פי ידיעת מולד אחד בלבד, קביעת כל השנה וסמנה לכל פרטיה. שערים כאלה נמצאים אצל מחברים שונים בפנים שונות (1); ואנחנו נחננו לה צורה מכוננת ביותר לתכליתה:

כל מולד תשרי הבא בא' בט"ג, או בפחות מיכן, בשנה פשוטה, חדשים חסרים, מיכן ואילך חדשים שלימים. (ובעבור בכ' ח"ץ חסירין מיכן ואילך שלימים). שער ב'. כל מולד תשרי הבא בכ', בין בפשוט בין בעיבור, אם קיבועו ביומו חדשים שלימים, ואם נדחה (מפני מולד זקן או ט"ו תקפ"ט במוצאי עבור) החדשים כסדרן. שער ג'. כל מולד תשרי הבא בג', בשנה פשוטה חדשים כסדרן (אם בא לפני ט"ד יקבע ביומו והסימן ג"ב, ואם לאחר כן נדחה ליום ה' והסימן ה"כ), ובעיבור אם קיבועו ביומו חדשים כסדרן, ואם הוא נדחה (מהמת מולד זקן) חדשים חסרים. שער ד'. כל מולד תשרי הבא בד' (בשנה פשוטה) חדשים כסדרן, ובעיבור בי"א ותרצ"ד חלקים חסרים, מיכן ואילך שלימים. שער ה'. כל מולד תשרי הבא ביום ה' בט"ג כסדרן, מיכן ואילך שלימים, ובלבד שיהא קיבועו ביומו, אבל אם הוא נדחה (מפני מולד זקן) חדשים חסירין; ובעיבור אם קיבועו ביומו שלימים, ואם הוא נדחה (מפני מולד זקן) חסירין. שער ו'. כל מולד תשרי הבא ביום ו', בת"ז חלקים משעת ראשונה חסירין, מיכן ואילך שלימים. ובמה אמרו? בפשוט שיש אחריו פשוט (כגון בשנות אד"ט י"ב וט"ז למחזור), אבל בפשוט שאחריו עיבור (בהז"י גו"ה) בט"ג חסירין (מיכן ואילך שלימים); ובעיבור בכ' ח"ץ חסירין, מיכן ואילך שלימים. שער ז'. כל מולד תשרי הבא בז', בין בעיבור בין בפשוט, אם קיבועו ביומו חדשים שלימים, ואם הוא נדחה (מפני מולד זקן) חסירין.

(1) כללי ארבעת השערים, הבנויים על מולדות תשרי בלבד, נמצאו בסדר רב עמרם כ"י (עין מרקס, אונסצרוכונגען צום סדור דעם גאון רב עמרם, ברלין, 1905, צד 18–19), בפיוט רב יוסי גהרוואני (עין מרקס חנוך, ח"ט, צד 41–43), אצל הסופר הערבי אלכירוני (בנוף הערבי צד 156 ובתרגום האנגלי צד 150), בספר העבור להנשיא (מ"ב, ש"ט), ביסוד עולם

ז		ה		ג	ב	הג (ה)
שג (ה)	הא (ג)	שא (ג)	כו (חא)	כה (ז)	שה (ז)	ז יח
וכ תצא	ה יח	דיא חרצה	ג יח	ב יח	אכ תצא	שנת עבור (ג"ח אוד"ס)
וס רד	.	הס רד	נס רד	.	אס רד	ערבי עבור (בה"י ר"ב ט"ו)
.	.	.	.	בסו תקפט	.	ביני עבור (ו' י"ח)
ו חח	.	.	.	.	.	מוצאי עבור (אד"ס ר"ב ט"ו)

בלוח הזה נחלקו י"ט שנות המחזור לארבעה מינים כתובים בארבע שורות זו מתחת לזו ובצדם גבולי המולדות לכל אחת משבע הקביעות בארבעה טורים זקופים, ששלשה מהם נחלקו לשנים שנים; בראש כל טור נרשם היום, שבו נקבע ראש השנה, ומתחתיו סמן השנה וקביעת חג הפסח (האותיות, הסגורות במסגרות, מכונות לשנות עבור). כל מבין יכיר מיד, שהשיטה הזאת אינה אלא התפתחותה של הראשונה, וגם יבין באיזה דרך נתפתחה. אבל מלבד שיטת "ארבע הדחיות" ושיטת "ארבעת השערים" האלה, הבנויות על מולדות תשרי, היתה עוד שיטה אחרת, שלא הרגישו בה החוקרים עד-כה, שהיתה נהוגה בין יושבי צרפת ואיטליה, אשר כפי מה שהוכחתי בפרק "השנה" ובפרק "תקופות ומולדות" היו יוצאים בכל חשבונותיהם מניסן, וגם את כללי הדחיות העתיקו מתשרי לניסן שקדם לו, בגרעם מימי אד"ו שני ימים, שששת חדשי הקיץ עודפים על שבועות שלמים, ומי"ח שעות, טר"ד תקפ"ט - יתרון השעות והחלקים לששת חדשי לבנה, שהוא ד' שעות ותל"ח חלקים, ויצאו להם לניסן ארבע דחיות אלה: בד"ו, י"ג תרמ"ב, א' ד' תתמ"ו, וז' י"א קנ"א. על-פי דחיות אלה היו מעברים כל חכמי איטליה וצרפת עד סוף האלף שעבר. ורבי יעקב ב"ר שמשון, שהבאתי בשמו, מקרא של רב סעדיה" על דחיות תשרי, השאיר לנו לפליטה עוד "מקרא" אחר לדחיות ניסן שעשה רבי מש"ל; וקרוב לשער, שהוא הפיטן הידוע רבי מש"ל ב"ר קלונימוס, שהגיעו לנו תשובותיו כנגד הקראים בענין העבור (ו). וזה לשון רבי יעקב: "מקרא זה הראשון (של רב סעדיה) סימן הוא לדחיות תשרי, וזה השני יסד ר' מש"ל לדחיות ניסן; כל אביב הצומח ביותר ממחצית השבעה אשר לא דוב פגעו, מתאר בשינית ביום, מעבור והפשוט רק ביומו להקת להתקדש (2), חוץ מאשר אנק

להישראלי (מ"ד, פ"י), ובסוף "מחזור רומי" כ"י משנת ד"א ס"א, וזכרו אצל רב סעדיה בפרושו הערבי לספר "יצירה" (עין "מחלקת רס"ג", צד 23-25), ובמדרש "שכל טוב" בהרפבת מולדות ניסן עם מולדות תשרי (עין שם, צד 103).

(1) תשובות רבי מש"ל בר' קלונימוס כנגד הקראים, שהובאו קצת מהן בקצרה בסמ"ג (עשה מ"ו), נתפרסמו עתה כלן בארבע מתוך כ"י על-ידי החכם פרימאן בספר Festschrift zu Hermann Cohens siebzigsten Geburtstage. — Iudalca, S. 570.

(2) חדש האביב, שחל מולדו באחד מארבעת ימי השבת, שהם יותר ממחצית השבוע, אחר שנוצא מכללם שלשת ימי בד"ו (דוב) הפסולים, והוא עשוי ומציר בתמונת כזאת,

באחרונה בליל שבת בעוברו, ומתת חמשיית לילי ראשון ללא עבר להבא:), אשר שניהם נצמדו להדחות ולהפסח (פרק ל"ו). ורבי יעקב מוסיף עוד לתת כללי דחיות ניסן וסבותיהן בחרוזים, שיסד בעצמו והוא פותח בהם את הפרק הל"ו; ואלה הם חרוזיו, ששמו התום בהם:

ליל ירח אביב בא בבדו,	עם י"ג ותרמ"ב בהולדו,
קביעותו אסרו לכדו,	בגין אד"ו וי"ח למדו (2).
בעזי"א וקנ"א כי תמצה,	ראה והעבר מיום חוצה,
בעבור בט"ו תקפ"ט אחריו תמצא,	יהי לבבך לפניו לאלצה (3).
שנת יושר בא"ד תתמ"ו כתוחל,	מחרת יודח יומשך ויושחל,
שונים אמרו תשרי להחל	בגטר"ד לקובעו נבחל (4).

ובהשלמת מחזור ויטרי, שנדפסה ב,מפתח ומבוא למחזור ויטרי (ברלין, תרנ"ז), נמצאים חרוזים לדחיות ניסן, ששם שלמה חתום בהם, ואולי הם לרש"י. וזה לשונם: שמור לך מן הדוב (בד"ו), אשר לא יפגע בטלה (בראש חדש ניסן שמולו טלה), פן יאכלנו. וגם אם ישל בגי בתרים (צ"ל: בתרם, כלומר, אם יפול בי"ג חרמ"ב; ישל=ימשך, ואולי צריך להיות: ישלך או יעל), הרחיקהו מעליך. וביום השבת, אחר המלאה, באחת עשרה, קנא קנאתי (במולד זי"א קנ"א, בניסן שאחר אדר שני, עטיתי קנאה לדחותיו); ואם לא תקדש המלאה (אם אין השנה מקדשת בעבורה), בראשון בארבעה תתמו עלות משם (תעלו ותסורו משם לגמרי, והיא דחית

שלכל היותר הוא נופל תרמ"א חלקים (כמנין מתאר) מן השעה השנית ביום (או י"ג תרמ"א מתחלת הלילה), בין שהשנה מעברת ובין שהיא פשוטת, דינו להתקדש לחקת עולם עוד ביומו (ולפירוש יש להגיה לחקת תמורת להקת; ואולי מלת לחקת היא טעות המצטיק, שרצה לכתוב: להתקדש, וטעה והקדים אות ה"ק לפני אות ה"ת, וחזר וכתב את המלה להתקדש מפלי אשר מתק את מחצית המלה המשבשת).

1) חוץ אם נפל מולד ניסן, בעברו, שאדר הסמוך לו לפניו היה מעבר, בקנ"א חלקים (כמנין אנק) בליל שבת, באחרונה, בשעה הי"ב ממנו, והיא דחית זי"א קנ"א; וכן כשחל תתמ"ו חלקים (ומתת) משעה חמשיית ליל ראשון, בזמן שאדר הבא אחרי ניסן אינו מעבר (ללא עבר להבא), והיא דחית א"ד תתמ"ו שני מולדות אלה שונים בוינמ, שראש חדש ניסן נדחה בהם.

2) אם חל מולד ניסן בבד"ו (בכ"י בטעות: ירח אב בב"א בבד"ו); וכן אם נולד בי"ג תרמ"ב, אסרו (בכ"י: אמרו) קביעותו ביומו, ולמדו הטעם מפני אד"ו וי"ח בתשרי.

3) ואם אחר מצוי החשבון יהיה מולד ניסן בזי"א קנ"א (בעזי"א—כלומר: בעבור ביום זי"א שעות), העבירהו מיומו ודחהו ואלצהו למחרתו, מפני שבתשרי שאחריו תמצא המולד בבט"ו תקפ"ט (בכ"י: בעכט"ו, וצ"ל: בע' בט"ו, והוא ר"ת: בעבור בט"ו).

4) ושנה פשוטה (שנת יושר, ובכ"י: שנת אשר) כשחמתיל בניסן בא"ד תתמ"ו (כתוחל, פלשון, אז הוחל, בראשית, ד, כ"ו; ובכ"י בטעות: כמו חל), ידחה ר"ח למחרתו, מפני ששונה הלכות אמרו לפסול קביעת תשרי שלאחריו (להחל כמו, להחלו, ויקרא, כ"א, ד), ומפני שגטר"ד (תמורת בגטר"ד טוב יותר להגיה: כי גטר"ד) נמאס ונבחל מלקבוע בו ר"ה (לקובעו כמו לקבוע, נבחל מלשון, בחלה בי, זכריה, י"א, ח; ובכ"י בטעות: נבחל).

א"ד תתמ"ו; במחזור ויטרי: תת מועלות, אבל בהמשך הדברים מתקן כהוגן: תתמו עלות (ו).

מארבע דחיות אלה יכולים להתפתח גם ארבעה שיעורים לניסן כדרך שמצאנו לתשרי, וכאשר אנו רואים בלות שלפנינו:

	א	ג	ה	ו
שנת עבור	ז יג תרמב	ב ז רנז	ג יג תרטב	ד טז נג
דברי עבור	א ד תתמו	ג ד תתמו	ד ד תתמו	ו ד תתמו
בני עבור	ז יא קנא	.	.	.
מוצאי עבור	.	.	ג יט תתן	.
	כ	כ (ח)	ח	ש

ויש יתרון לקביעת השנים על-ידי מולדות ניסן על קביעתן על-ידי מולדות תשרי, שקביעת כל מועדי השנה נחתכת מיד על-פי אות אחת בלבד, על-פי קביעת ראש חודש ניסן – לפי הסמן א"ת ב"ש ג"ר ד"ק ה"ן, שהובא עוד בפרוש רש"י (ערכין, ט, ע"ב), והאות השניה – קביעת מרחשון וכסלו – מולדת שנוי רק בקביעת החדשים שאין בהם מועדים, מכסלו ועד אדר, שאינם אלא ארבעה בשנה פשוטה וחמשה במעוברת.

אבל לשערי ניסן אלה לא נמצא כל רשם בספרות. וקשה להכריע, אם באמת לא חשו בעלי שיטה זו, הקובעים את קביעותיהם מניסן, להקל להם את הדרך, על-ידי שנוי, ארבע הדחיות, לארבעה שערים, או שלא הגיעו לידינו שערים אלה בדרך מקרה, כי מעטים הם מאד המקורים החושבים לפי מולדות ניסן, ומלבד ספר, העבור של רבי יעקב – שלא היה ידוע לנו עד-היום – החושב בכל השבונותיו אחר דחיות ניסן (ודחיות תשרי ושעריהן, שהוא מוציא מתוך, מדרש רב סעדיה, הן אצלו רק כעין דרש וקבל שכר), לא מצאנום כי-אם במדרש, שכל טוב (שנת ד"א תתצ"ט) בקצרה (עין, מחלקת רס"ג, צד 106), ובמחזור ויטרי (שנת ד"א תתק"ע) בארפה (עין ב, מפתח ומבוא למחזור ויטרי, בהשלמה, צד 10); ומשם והלאה עקבות שיטה זו הולכים ומטשטשים. באחד מספרי העבור, שנכתב בשנת ה"א ס', דחיות ניסן נזכרות רק אגב גררא (כ"י, ברלין, סמן 221); ובמחזור רומי, שנכתב בשנת ה"א ס"א, אין כל זכר עוד לדחיות ניסן, כי-אם לדחיות תשרי בלבד (עין אריענט, 1851, צד 101).

אבל שיטה זו של בני ארץ-ישראל, הקובעת את השנים על-פי ארבע

(1) ב, מחזור ויטרי: נושא פה עוד תרוז לדחיות תשרי, וזה הוא: הלא זה אור (אור) מוצל מראש (השנה), ובין (צ"ל: ובן) שמוגה עשרה מפני שיבה תקום (מולד זקן). וגם בשני בחמש עשרה לאחר המלאה (כלומר, אם אחר שנה מעברת יפול המולד ביום ב' בט"ו שעות) וקטמת מלילות (ותקפ"ט חלקים), חרמש תניף עליהם. וביום השלישי אם לא תמלא (אם יחול המולד ביום ג' בשנה שאינה מעברת) טרד תמחה (צ"ל: תדחה, סרדתו ודחהו אם יחול בט"ד), והנותרים קח לך, ושמת בחגך.

דחיות של ניסן, היו לה בראשונה פנים אחרות. החת ארבע דחיות מפרשות במספרים לא היה לקדמונים כִּי־אם כלל אחד כולל, אשר בהצטרפו אל מדות השנים, שמסרת שלהן, כאשר אמרנו, שו"ח כה"ז וחד"ו, היה מחזיק בתוכו את כל ארבע הדחיות בלח ועוד דחיה חמישית שאינה נוהגת אצלנו, והיא: פסול מולד זקן בשאר חדשים. הכלל הזה אומר: נולד ניסן באגה"ז (בימים הכשרים לקביעת הפסח) לפני חצות היום, רואים, אם אין לפניו ולאחריו במשך זמן ידוע חדשים שמולדותיהם נופלים לאחר חצות ונעשו זקנים, קובעים ראש חדש ניסן בו ביום, ואם חל אחד מהם לאחר חצות, דוחים ראש חדש ניסן מיומו. אם ראש חדש בעצמו חל לאחר חצות, הרי הוא, נדחה מחמת עצמו, אבל יש שהוא נדחה קדם שהגיע לגבול הזה. אם חל מולד תשרי שלאחריו לאחר חצות, ניסן, נדחה מחמת (ראש) השנה הבאה (והוא הגבול, שצִיָּנוּהוּ אחרי־כן בסמן י"ג תרמ"ב), ואם תשרי שלפניו נעשה זקן, ניסן, נדחה מחמת (ראש) השנה שעברה (ז"א קנ"א), ואם תשרי המאחר לניסן בשנה וחצי עובר גבול חצות, הרי ניסן, נדחה מחמת (ראש) השנה השלישית (א"ד תתמ"ו), וכן אם יקרה בשנה מעברת שמולד שבט (ולפעמים גם כס"ו) חל לאחר חצות (כגון שחל מולד ניסן באגה"ז לאחר ח' שעות וכ"ט חלקים), ניסן ראוי להדחות, על-כל-פנים לדעת מקצת המעברים הקדמונים, שאמרו עליו שהוא, נדחה מחמת (חדש) חברו.

הכלל הכולל הזה היתה בו מעלה יתרה מצד אחד, שהיה כעין מועט מחזיק את המרבה, אבל לעמת זה לא היה נקי מחסרון מצדו המעשי, שהיה דורש מאת המחשב עבודה רבה עלולה לטעויות. ולכן מצאו חכמי המעברים לטוב, להפריד את הכלל הזה לחלקיו ולהציב גבולות לכל מקרה אפשרי. כל-זמן שמדת החדש היתה עדין רופפת, והחכמים כדברי רב אחאי משבחא לא היו בקיאים בדקדוקי תולדות הלבנה, היו גבולות אלה עשויים להשתנות ונוח היה למעברים להניח את הכלל הזה בצורתו הכוללת, אשר כתמונה אלגברית נתנה להם ידיים לשום בה כ" מספר שרצו; אבל לאחר שנתקבלה מדת חדשו של תלמי לחק, טוב היה להם יותר לפרש את הגבולים, המכונים לכל אחד מן האפנים האפשריים, במספרים קבועים וקיימים, למען ירוץ המחשב במ, ויצאו להם דחיות ניסן בד"ו, י"ג תרמ"ב, ז"א קנ"א וא"ד תתמ"ו, ולחושבים לפי מולדות תשרי יצאו דחיות אחרות כנגדן, אד"ו, י"ח, בט"ו תקפ"ט וגטר"ד. בדרכים האלה היה עוד צד חלש, כי כאשר אמרנו קביעת שנה אחת היתה דורשת קציבת שני ראשי שנים, ולכן המציאו להם גבולים חדשים, המבדילים בין קביעת השנה החסרה והשלמה. ארבע הדחיות התפתחו מן הכלל הכולל שהבאנו, ומהן שבו והתפתחו ארבעת השערים כדרך שהלוח הידוע לנו בשם לוח בן ס"א ראשים, שנתחדש בזמן מאחר, אינו אלא התפתחותם והשתכללותם של גבולי ארבעת השערים על-ידי העתקת גבולי ראשי השנים אל ראש המחזור, כאשר יבאר במקומו הראוי.

מחלקת בן-מאיר

ית. התגלות דבר הריב. פרוד הדעות, אשר נבעה באספת ועד העבור האחרון על-דבר בחירת המקום הראוי לשומו ליסוד בחשבון המולדות: אם שכנו של מקום לפנים - אדמת הקדש, או מרכז התורה החדש - ארץ שנער, היה כניצוץ טמון באפר שני דורות שנים ויותר, עד אשר פרץ בשנת ד"א תרפ"א ויהי לאש מתלקחת, אשר הקיפה את כל גבול ישראל. ואוסר המלחמה היה בן-מאיר (1), שהיה יאן ראש ישיבת ארץ-ישראל. כאלף שנים היו דברי המחלקת הזאת, הנכבדה מאד לתולדות העבור, טמונים ונעלמים מעין; אך לאט לאט, קו לקו, החלו בעשרות השנים האחרונות להבקיע אלינו אורם מבעד לערפל, לגלות לנו מטמוני מסתרים ותעלומות, אשר לא יכלו לעלות על לב איש. הראשון, אשר נגלו לנו מפיהו דברים אחדים על-דבר הריב הזה, היה הקראי סהל בן מצליח, אשר חי בדור שאחרי רב סעדיה גאון. כי בשלחו חצי לעגו אל לב חכמי הרבנים אנשי-חרמל, יאמר: "ולפני מזה, בימי הפיתומי, אשר פתה אנשים, ונחלקו במועדים, ויעשו אנשי ארץ-ישראל יום (כלומר יום אחד), והבבליים וההולכים אחריהם עשאוהו יום אחר, ואמרו כי אנשי ארץ-ישראל חטאו, ואנשי ארץ-ישראל אמרו כי הם חטאו, וקללו אלו לאלו, ונדו אלו לאלו ברוב עונות, ויעשו אנשי ארץ-ישראל המועד ביום הזה ואנשי בבל עשאוהו ביום מחר (צ"ל: אחר), והיו מכזבים אלה לאלה. ויש אנשים משוכני ארץ-ישראל, שהלכו אחרי הבבליים, וגם (אנשים) השוכנים בארץ שנער הלכו אחרי אנשי ארץ-ישראל" (לקוטי קדמוניות, וינה, תר"ך, נספחים, צד 36). דברי הקראי הקנאי הזה, - שבאמת אינם מספיקים להוציא מהם כל תולדה ברורה, - כמעט שלא משכו עליהם את עיני החוקרים; ואחד מן החכמים ר"פ פראנקל (מאָנאַטשריפט, 1871, צד 555-560) אמר להשיאם לדבר אחר, שהמחלקת היתה בענין קדשת ראש-השנה, שבני ארץ-ישראל היו עושים אותה או יום אחד, ולדעת חכמי בבל צריכים היו לעשותו שני ימים. אולם דברי סהל נתאשרו ונתקיימו אחרי-כן במשמעם הפשוט על-ידי עדות אחד מסופרי דברי-הימים בלשון סורי, אליה מנציבין, אשר יספר לנו לפי-תמו כדברים האלה: "שנת תלתמאא ותשע עלת בשבחה י"ב אייר (2) דשנת ארלב דיוניא. בה נפל פולגא בינת יהודיא

(1) בקבוצת הכתבים, הנוגעים לדבר הריב הזה, יזכר בן-מאיר תמיד בשם אביו, ורק במקום אחד, מדברי רב סעדיה, שכתב: "הכתב בספר עקשות המחשיך שהיה אהרן" (מחלקת, צד 58), השבתי להוציא, שהיה שמו אהרן, אלא שנתקשיתי שם הרבה במלת "שהיה". אבל החכם מאן, בספרו *The Jews in Egypt and in Palestine under the fatimid caliphe*, מתליט על יסוד קשישה שונת, שמצא בגניזת מצרים (אשר עוד לא בא למראה עיני), שהיה שמו יזודה, ואולי תחת "שהיה אהרן" יש לתקן: לדור אהרן.

(2) שנת ש"פ להגרה התחילה ביום 12 מאי, הנקרא אצל הסורים בשם איר, ולפי חשבונו

וכסלו חסרים, והחדש הראשון ביום אחד (בשבת). והיתה לפי־זה קביעת שנת ד"א תרפ"ב לבני בבל השג ולבן־מאיר החא, ושל שנת תרפ"ג לבבליים הכ ולבן־מאיר גכ.

ובכן נפלגו בני ישראל, גם בבבל גם בארץ־ישראל, כאשר אנו שומעים מפי סהל, לשתי כתות. כי לא עלה ביד בן־מאיר למשך אחריו את כל יושבי אדמת הקדש, יוצא לנו מהודאת פיו: באו ישראל בני יעקב הקדושים כולהם חוקה אחת ועשה את הפסח ביום אחד, לבד ממאזיני שוא ותפל" (צד 90). אבל גם בבבל – למרות דברי רס"ג, האומר ושונה: כולנו שוים בדבר ואין בינינו חלוקה כל עיקר, ואין פרץ ואין יוצאת ברחובותינו" (צד 70) – לא היתה אחדות גמורה בין החכמים. כחמש שנים לפני זה, באיר שנת ארכ"ח לשטרות – כאשר אנו יודעים מאגרת רב שרירא – פרצה מריבה גדולה בין בני הישיבה, אשר בחרו להם לראש, במות רב יהודאי גאון, את רב מבשר, ובין דוד בן־זכאי הנשיא, אשר מנה כנגד רצונם את רב כהן צדק לגאון. ובן־מאיר השתמש במקרה זה, ויתאמץ למשך אחריו את בני ברית רב מבשר. בהיותו בבגדד הוא עוזר אותם על הקושרים עליהם, ובחזירתו לארצו הוא מצוה בכל מדינה ומדינה ובכל עיר ועיר לחזנים לקרא הפתיחים (החרמות) שלהם ולגדולת שונאיהם (צד 49–50). וגם הצליח למשך בכחו רבים ממפלגת רב מבשר. מקצתם נטו אחריו באמת ובתמים, בחשבם כי הדין עמו, כרבי אהרן ברבי עמרם (מתאר, רבי), אשר יכנה בו הוא ואביו, נראה שהיה מחכמי ארץ־ישראל), אשר גם בעת מפלתו לא סר ממנו, ואחרים – והם הרבים – עשו כזאת, כאשר מחשבתם נפרת מתוך מעשיהם, רק לצורך עצמם, בחשבם לצלות את ערמוניהם באש אשר הציתו ידיו ולהסות את לב אנשי־ריבם לעשות שלום להם; ובהגיע העת לעמוד במערכות המלחמה, כאשר בערה המחלקת, בכל סנה ופנה", נפלגו בעשית הפסח לשני מחנות. וכפי היוצא מאגרת בן־מאיר השנית לאוהביו לפנים, נשארו אך אנשים מעטים נאמנים בבריתו, ומהם הוא מרים לאות ולמופת את רבי אהרן ברבי עמרם, אשר לא הטה אזנו לסור מחוקי ה', אשר הוא משבח ומפארו בעתרת ברכותו; אך רב בני מפלגתו לא אבו או לא יכלו לעמוד בנסיון. ובהביעם לפניו את צערם, כי הם אבלים ונוזפים בבכי תמרורים, וכי נעשו חרפה בגוים וקלסה בין המינים (הקראים), ינסו לפתותו להשיב דברו אחר: תאמרו חטאנו באשר עבר ולא נוסף עוד, ואם עשיתם בניסן בשוגג אל תעשו בתשרי בזדון, כי אחריתה (של המחלקת) מרה כלענה, – וייעצוהו שלא יעמוד על דברו, מפני ששמעו דברים רבים מחרידים לבו של אדם.

אבל בן־מאיר הוא כביר כח־לב. מלשון רכה לא יפתה ומקול פחדים לא יחת. במכתבו הנמצא ב"מחלקת רס"ג" (מצד 90 והלאה) ואשר השלמתיהו עתה על־פי הקטיעות החדשות, שנתפרסמו במאסף האנגלי א. ג. שהזכרתי למעלה בהערה (סמן י"ח), ידבר נמרצות אל בני־בריתו לשעבר, ויוכיחם על פניהם, כי באשמתם וברפיון־רוחם באה עליהם הצרה הזאת. לדבריו לא קשה

היתה המלחמה, אשר רק במכתבי כהן ובן-זכאי קבלה פנים אימות, ותקוה היתה לו להתגבר על בעלי-מחלקתו, לולי נסוגו ממנו עוזריו, אשר בנטותם אחרי בן-פיומי ערכו עמו קרב וישבו לו במארב (1). סדרי מועדות, אשר הכריזו תלמידיו בהר הזיתים, נעשו כדין וכדת קדמונים, וכך היו נוהגים אבותיהם נוחי-נפש מעולם, שהיו מקבלים מחכמי ארץ-ישראל הכרות הר הזיתים בלי שנוי, וגם להם לא היתה הרשות לשנותה (2). ותחת העצה, אשר השיאוהו לחזור בו ולאמר אם חטאנו באשר עבר לא נוסף עוד וכו', יעוררם, שיראו הם בעלבון הדור, ויטו אזנם לדברי אמת ולא למתעים את העם, ושטוב גם להם לבקש שלום, שלא תארע תקלה לישראל בימיהם, ולכן יודיעו לכל, שהם שואבים תורתם ולמודם מחכמי ארץ-ישראל (3), אשר להם המשפט (4). ועל אשר דרשו ממנו, שיתן נפשו על ישראל, ישיבם כי מדה זו ירשה היא בבית אבותיו מימות עולם, וגם הוא בחייו כבר סבל צרות ויסורים הרבה על קדוש-השם; אבל חלילה לו לסור מדרך האמת ומקבלת

- (1) הזכרתם שנמסך בקרב העם רוח עושים, ובערה המדורה. רוח | עושים נמסכה, שני, יי' מסך בקרבה רוח עושים וג', והחשבתם לדברי מצרי (רב סעדיה), | > לכך בערה המדורה במקומכם, ונהפכו חגיכם לאבל ושמחתכם לתוגה | כדברייכם. ועל זאת דאגנו והיצר לנו מאד, ונשאלה מלפני רחום שירווח | לכם ויחזירכם לאמת. והמתלוקת אשר הזכרתם בכל פינה ופינה, | אנו יודעים שמעט היתה, ונוספה בכתובי כהן ובן זכאי, אשר אתם | מכירים מעשיהם, ומכם שמענו מה שנחקק בפתיחין אשר לכם, וה[קשב]תם | לדבריהם ונעשו כשירים אנלכם, הלא זה תימה גדול. או חשבתונו כמפותים | בעיניכם ול... אין זו דרך חב[יבה ע]לינו... ריעים | ל... <
- הדברים הנתונים בין הסמנים > < נוספו על-פי המאסף האנגלי שהזכרתיו.
- (2) ועל דברי האמת | > לא היה ראוי לכם להכריז, לא בחילוף ולא בשינויי, כי אבותיכם ג' היו מקבלים | הכרות הר הזיתים, ומעולם לא שינו אבותיכם נ' זה המנהג, ולא החליטו חוק. | ואמרתם שנגדור את הפרצה, עליכם לפרוק, ועלינו לגדור? כשנשמע לדברי | כנעני (רב סעדיה), ונסו[ר]ן מחוקי יי' ומעידותיו, ומן הסוד שקיבלנו מפי רבותינו ז"ל. | היא גדירה? אין זו אלא פירצה גדולה, הריגת נפשות. לא נאים הדברים האלה | אשר אמרתם. ואין זור יעשה למזור ולא ישקדו המיתרים ולא יעבור | ... לאף עד אשר... ל... ה כולנו חוקה | ...מכם. <
- סוף המאמר משבש ומקלקל, ואולי יש לתקנו: אין נזור נעשה מזור, ולא ישקטו המיתרים ולא יעבור [הכאב]. כלומר, אתם אשר נזורותם וסרתם מצלינו, לא לכם להשיאנו עצות ולהמציא לנו מזור, כי על ידיהן לא ישקטו מיתרינו ועורקינו הגרעשים, ולא יעברו מכאובינו.
- (3) ראה בהפרה הסמוכה. ואולי מלת "ממנו" מוספה על רס"ג, כלומר: במעשיכם אתם מודיעים לכל, שלמודכם אינו אלא מן הפיומי.
- (4) שאו מרום עיניכם וראו בעלבון הדור | > ל[טוב] שמעו ול[א?] כדי מכשיל עם, שטוב לנו ולכם לבקש שלום, שלא תארע | תקלה לישראל בימינו. ואמרתם שאין הדבר תלוי אלא בנו. לו האמנתם, | לא סרתם מן הדרך, ודברתם כדברי בן פיומי. תודיעו לכל שאין למודכם | אלא ממנו וזה חרבן עולם הוא, שהוצרכתם לדברי כנעני. והזכרתם | שניתן נפשינו על ישראל. זו היא וסתינו ווסת אבותינו. תחל[ה] (ה), דויד מלך | ישראל אמ' תהי נא ידך בי וגו' (שמואל-ב'), כ"ד, י"ז); ושנייה, מהלל הזקן, שנתן נפשו על ישראל | כמה פעמים; ושלישית, מרבינו הקדוש, שנתן דמו על ישראל וגדרן; ורביעית | מר' יהודה הנשיא; והמישית, מר' מוסי, שנהרג בעזרת מתחת יד זרע | ענן, ומאבותינו ר' מאיר ור' משה, שכמה פעמים ביקשו השונאים < להרגן, ועשה שדי למעו שמו.
- את המקום הלקוי, אחר המלים: וראו בעלבון הדור, אולי יש להשלים: לאמת ונכוחה

אבותיו. ואילו נהרגנו, ואלף כמותנו, לא נשנה מנהג אבותינו ולא נחליף חוק. והוא חוזר ושונה להם יסודות חשבון אמר"ת במר"ת, אשר רק עליהם חיבים כל ישראל לסמוך (1).

וגם אמנם לא סר בן-מאיר ממחשבתו, וכאשר שמענו מפי אליה מנציבין, עשו יושבי ארץ-ישראל את ראש השנה בשנת ד"א תרפ"ג לבריאת עולם, כדברי בן-מאיר, ביום שלישי בשבת, ואפשר מאד, כי גם את הפסח של אותה שנה, וגם את ראש השנה שאחריו (ד"א תרפ"ד), קבעו כפי שיטתו.

וחכמי בבל נזכחו לראות, כי טוב להם עתה לשבת מריב ולהשקיע את המחלקת אשר בערה בתוכם זה יותר מחמש שנים. ובחדש אלול, ירחא דכלה, שנת ארל"ג (ד"א תרפ"ב) עשו שלום ביניהם. והנשיא בן-זכאי ראה את-עצמו אָנוס לבטל רצונו מפני רצון העם, ומבלי העביר את רב כהן צדק מגבולתו, מִזָּה את רב מבשר לראש ישיבה מיחדת, אשר נָהָרו אליה מבחר החכמים והתלמידים (2).

אחרי שוב השלום על מכוננו ראו חכמי בבל ראשית להם להרים מכשול מדרך עמם, ולגדור את הפרץ, אשר נעשה בקרב בית ישראל. לו מצאה ידם לאסוף כעמיר גִּרְנָה כל כתבי בן-מאיר אשר זרה בכל קצות הארץ, כִּי־אז בְּעָרוֹם פָּלַם מן העולם. אבל הם ידעו היטב, כי לא יוכלו לבער את כתביו, מן החוץ והחדר, ולכן גזרו אָמַר לכתוב מעשי בן-מאיר זכרון בספר לדורות עולם, לבלתי יתעו בנתיבותיו עם, גברא, ולשלוח את ספר-הזכרון הזה, מגלה לדורות בכל גבול ישראל. בעשרים וחמשה ימים לחדש אלול, ארל"ג לשטרות, נקראו דברי הספר בבבל, וכתם הקריאה – כאשר יספר לנו בעל הספר (צד 66) – „באו המושלים על-אודותיו" וישלתו בבן-מאיר את חֲצִי לעגם לעשותו לשחוק ולקלסה – תחבולה בדוקה ומנסה מאז לבטל דברי כל מערער ולשוקם לאל – ואם לא הצליח חפצם בידם פָּלָה, הנה עלה בלי-ספק בידם במקצת.

כ. התיחסות שאר קהלות הגולה אל דבר הריב. נקל לשער, כי האש, אשר נִשְׁקָה בין שני ראשי ישיבות, גאון יעקב, לא

(1) „ואילו נהרגנו, ואלף | כמותנו, לא נשנה מנהג אבותינו, ולא נחליף חוק > ולא נטה (מש.כו.) [משפט], אבל משפט | נבחרה לנו. הראיות הגדולות אשר אמרתם, דעו והבינו, כי הם שלא כדת, | מפני שכתבתם, (שהיכרז) [שהכריז] את החדשים שלימים והינוחתם הכרזת הר הזתים, | והשלכתם אותה אחרי גוכם. ואמרתם חשבון אמר"ת במר"ת לא יכון, וראיתם | עצמכם גדולים מאבותיכם בחכמה ובדעת; זה תימהון ליבב הוא, ואינו מכם, | אלא מבן פיומי, שהיסיחכם. הלא לאמת חיבים אתם (להורות) [להודות] ודרך אמת | זו היא. סוד זה בני ארץ ישראל סומכים עליו מימות עולם. אם | נולד חשרי ביום הראוי לו, עד שש מאות וארבעים ואחד חלקים לאתר | חצות, קובעים באותו היום ראש תשרי. וסימי אמר"ת קבלה היא מפי...” <

(2) „והוות פלוגתא עד חדש אלול שנת ארל"ג, ועכדו שלמא דוד נשיאה עם רב מבשר גאון. ויתיב רב מבשר גאון ורבנן דיליה לבדם, ומובחרים זרבנן הוו בהדיה, ומר רב כהן צדק זרבנן דיליה לבדם” (אגרת רב שרירא גאון).

יכלה להשאיר מצמצמת במקומה, אך רחבה ונסבה לעברים שונים. הקהלות שהיו יושבות בין ארץ-ישראל ובין ארץ-כבל, כצור, בעל-גד, דמשק ואחלב, נציבין וצובה, קרוב מאד לחשב, שהיו מקצתן נמשכות לצד זה, ומקצתן לצד השני, לפי קרבתן או מרחקן מן המקור, אשר ממנו שאבו תורתן. אין בידינו ידיעות מספיקות לברר החלטתנו לפרטיה, אך עוד נשארו לנו רשמים, המראים עליה, על-כל-פנים, בכלל. במאסף האנגלי Jew. Quart. Rev. לשנת 1915 (צד 556–557) נתפרסמה קטיעה אחת מתוך גניזת מצרים⁶, והיא סוף אגרת שכתב חכם אחד – אשר כפי שסגנון לשונו מוכיח עליו, הוא הוא שהרבה לכתוב מרורות על בן-מאיר בתשובותיו הקשות המנחות לפנינו בקבוצת הכתבים אשר ב„מחלקת“ מצד 179 והלאה – אל אחד מחכמי הדור חברו בדבר המחלקת הזאת. וזה לשון המכתב:

[כענין חציך שנונים האמור] בפרשת רחש לבי דבר [טוב] 1, [וכדברי הנביא שאמר ויש] ימני כחץ ברור 2. ואם על (אשפר) [אשפה מנובלת אמר] נהפכים הדברים 3. ויהי אחרי כל דעתו או לו (נאם) [ואם ימצא איש מסייע בידי] (עובדי) [עוברי] עבירה קשה עונשו יתר מהן. כי המדינים העוזרים נאמ' בהם צרור את המדינים 4, והמואבים הנעזרים נאמ' בהם אל תצר את מואב 5. וכן הוא אומ' באבימלך בן ירובעל ועל בעלי שכם אשר חזקו את ידיו 6. ואומ' יען הכאות לב צדיק שקר 7. ושנינו עוד, כל המחטיא את הרבים אין מספיקין בידו לעשות תשובה 8. על כן לא אשאל מלפני הקב"ה לשעבר, שלא תהי אתה,

חַקְמִי, אשר כתבת זאת, אבל אומרה משמועה רעה לא יירא 9. נכון סמוך לבי שלא היתה ידך באחת מכל אלה. אבל שאול אשאלך, להוכיח את התלמיד אשר כתב הכתב הלז, אם (ידעתיהו) [ידעתו], ולפרש לו טעותו, ולצות עליו לשוב אל דרך האמת.

1) תהלים, מ"ה, ב.

2) ישעיה, מ"ח, ב.

3) במקום אחר יאמר המשיג על בן-מאיר, שאמר על בעל-מחלקתו, שכתבו אליו כל אשפה שלהם. ומפני שמלת אשפה יש לה שני פירושים, הוא אומר עליו: אם על אשפה שיש בה חצים אמר, ודאי כן הדבר, כי דברי רבותינו כחצים שנונים, כאשר שבחן הכתוב [הצי גבור שנונים עם גחלי רתמים], ואמריהם חצים ברורים, כאשר נאמר ונישימני לחץ ברור באשפתו הסתירני, ואם על אשפתות] מנובלת אמר. מומו הזכיר (מחלקת, צד 89). ועל-פי ח תקנתי גם את הדברים כאן.

4) במדבר, כ"ו, י"ז.

5) דברים, ב, ט.

6) שופטים, ט.

7) יחזקאל, י"ג, כ"ב; ושפל לסימיה וקרא: ולחוק ידי רשע לבלתי שוב מדרכי.

8) יומא, פ"ז, ע"א.

9) תהלים, קי"ב, ז.

ובזאת תישב דעתי ודעת ...

את יי" אדונינו, כי מאתך היא תהילתו ו..

וכל עדתינו. ואל תגור מפני בני אדם החציר ה[יבש]

לאמור ותשכח את יי" עשך (1). ראה נא בעני הדור והשי[בה רבים מעוון, וקורא] לך גודר פרץ משובב נתיבות לשבת (2). כאשר נאמי באהרן ורבים השיב מעון (3). ושמה בשוב התלמיד הזה ישוב גם הראש או שמה [יהי] הראש תולה את הקולר בצואר התלמיד הזה המסייע. תשובכם ותבוננם (4) כי באהבה יתירה הוכחתים כתוכחת בן נורי לר' עקיבה זכר כולם לברכה והוסיף לו אהבה (5). ואל תחרש ואל תשקוט עד הסירך את השמועה הזאת מעליך ומעל תלמידך, ותכתוב אלי בפירוש כל זאת, עם כל דבריך והפצין, כי ששון לבי המה. ושלום. מלבד המאמר, ויהי אחרי כל דעתו אז לו נאם, שקשה להביאו בקשר עם הדברים הבאים אחריו (6), כל הקטיעה כלה ברורה ומובנת. לידי כותב האגרת – שכפי הנראה ישב ברחוק מקום מארץ-ישראל, יותר מחברו, במקום אשר השפעת בן-מאיר לא היתה גדולה כל-כך – הגיעו כתבים כתובים בידי אחד החכמים, המחזיקים בימין בן-מאיר ולוחמי מלחמתו; ובעל האגרת, שסופה מנח לפנינו, פונה אל חכם אחד, שהשמועה היתה מיחסת אותם אליו, להסיר את לבבו מאחרי בן-מאיר. מעקימת שפתיו, שהוא אומר, שאינו רוצה לשאל מהקב"ה לשעבר, שלא תהי אתה, חכמי, אשר כתבת זאת, גפר, עד-כמה היתה השמועה ששמע על-אודותיו מנקרת במוחו; ורק מפני הכבוד, וכדי לתת לבעל-דברו פתח חרטה, לחזור בו מדעתו, הוא מוסיף, שלבו נכון ובטוח בו, שלא היתה ידו באלה, ומורה לו ברמיזה את הדרך לשוב בו אחור – דומה לעצה אשר אמרו חכמי בבל לשום בפי בן-מאיר (מחלקת, צד 62) – לתלות את הקלקלה באחד מתלמידיו, להוכיח לו טעותו ולצוות עליו לשוב אל דרך האמת ואולי בשוב התלמיד הזה ישוב גם הראש, או יתלה הקולר בצואר התלמיד. והוא חוזר ושונה שאלתו, כי לא יחרש ולא ישקוט, עד הסירו את השמועה מעליו ומעל תלמידיו.

אם קלעו דברי הכותב אל מטרותם, להשיב את, חכמו מאחרי בן-מאיר, יש לפקפק מאד. ולהפך אגרותיו האחרות, שנעתקו ב, מחלקת, שסגנון, כאשר ראינו, מוכיח עליהן, שיצאו כלן מידי איש אחד, ואשר גם בהן יכנה את איש-דברו בשם, חכמי, נותנות מקום לשער, כי לא

(1) ישעיה, נ"א, י"ב.

(2) שם, נ"ח, י"ב.

(3) מלאכי, ב, ו.

(4) על שם הנתוב בדברים (ל"ב, י).

(5) אמר ר' יוחנן בן נורי... שהרבה פעמים לקה עקיבא על ידי... וכל שכן שמוסיף בי

אהבה (ערכין, ט"ז, ע"ב).

(6) ואולי יש לתקן: ויהי אחרית כל רעתו אוי לו ואוי לחבריו, כי כל מי שהוא

מסייע ידי עובר עברה... – ובמאמרו האחרון הוא קולע אל לב האיש, שהמכתב ערוך אליו, שהוא חסוד בעיניו, שהוא תועה אחרי בן-מאיר.

הצליחו דברי-תוכחתו הראשונים, שלא תמכם בראיה כל-שהיא, להעביר את האיש על דעתו; ולכן ראה את-עצמו זקוק לשוב ולערוך אליו מלים, ולהוכיח לו בראיות את בטול דעתו של בן-מאיר, שהוא מחזיק בידו.

ובארץ מצרים, ששם היו מעולם שתי קהלות שונות, בבליית וירושלמית, זו בצד זו, נפלגו היהודים לשתי מחנות, אשר כל אחת מהן עמדה בצד המריבים, מעבר מזה או מעבר מזה.

עוד בראשית התגלע הריב בחרף של שנת ד"א תרפ"ב ראה רב סעדיה לדבר נכון לפניו, לפנות במכתביו לשלשת תלמידיו אשר במצרים, שכפי הנראה היו עומדים בראש העם, ויזהירם פעם ושתיים לבלתי יפתו ללכת אחרי בן-מאיר בקביעת המועדות (שני מכתבים אלה נדפסו ב„מחלקת רס"ג" מצד 67 והלאה); ואין כל מקום לפקפק, כי מלאו אחריו ועשו את חג הפסח ביום אחד עם אחיהם בני בבל. אבל בראש השנה שאחריו (ד"א תרפ"ג) נפל דבר בקרב תלמידיו אלה, אשר המרה ועצב מאד את נפש רבם, כאשר אנו רואים ממכתב אחד, שערך אל תלמידיו ביום הששי, י"א טבת (ד"א תרפ"ג), ואשר נביאהו להלן.

רס"ג מוכיח את תלמידיו על פניהם, כי במבוכתם עשו מדחה, כי בוש יבוש ממעשיהם, ולשואלים אותו על-ככה אין בידו להשיב תשובה מספקת. רב סעדיה לא יפרש במכתבו את דבר הקלקלה שנעשתה על-ידיהם, אך מתוך מלים מעטות אשר התמלטו מפיו, אם נקרא לנו לעזרה את חשבונות חכמת-התכונה, לא יבצר ממנו לעמוד על סודה. מחשבונות הראיה יצא לנו, כי בתשרי שנת ד"א תרפ"ג נראתה הלבנה בערב יום רביעי בשבת, בעת אשר בארץ-ישראל קדשו את ראש השנה ביום שלישי שלפניו, ובבבל ביום חמישי שלאחריו, והקראים, שישבו במצרים במספר רב וקדשו השנה ביום הראיה, מצאו מקום להלעיב באחיהם, שונאיהם ומנדיהם הרבנים, ולהתעלל באלה וגם באלה.

מעמד שני המאורות היה אז מסגל ביותר לראית החדש, הירח נעתק כבר מן השמש לפניו בשעור י"ד מעלות, ורחבו היה כחמש מעלות לצפון, וקשת מרחקו מן השמש כט"ו מעלות, ולכן היה לו כבר אור מסים, וקשת העמק הגיעה כמעט ל"ג מעלות, ושעור שהיתו על הארץ יותר מחמש ששיות שעה לאחר שקיעת החמה, כאשר כבר רפה אור היום. בתנאים כאלה אפשר מאד, כי נראה אז הירח בעליל „עם השמש“. הקראים, המקדשים על-פי הראיה, מחליטים במקרה כזה, כי אפשר היה לירח להראות עוד בערב שלפניו (עין „פליטה מני קדם“, צד 38–39). ובעלי ברית בן-מאיר יכלו להוכיח מזה, כי קביעתו היא הנכונה. למראה הזה, אשר לא עלה על לבם מראש, נסתמו טענות תלמידי רב סעדיה, וראו את-עצמם כמנצחים, ואולי גם הודו במבוכתם, כי הצדקה לבן-מאיר, אשר גם רבים מיושבי בבל נמשכו אחריו. לדברים אלה ירזמו דברי רב סעדיה: „כי אתם עשיתם זאת בעת היותכם ובהלים, כי

נרעש העם בעת הראות הירח, ולא מצאתם לכם מפלט ולא מענה ותרוץ נכון, ותעשו את אשר עשיתם". כי זכרתם במכתבכם אשר קראתיו, כי כלם בעראק כזת עשו, ואולי כן (חשבו) אצלכם, אבל בטוח אני, כי אלו היה הדבר ברור לכם, כי אנשי בבל לא כן עשו, לא הייתם מן החוטאים וכו".

אבל רב סעדיה אינו מן הצועקים לשעבר, והוא מעוררם על העתיד, כי ימהרו לתקן את המצות, והוא שולח להם בהעתקה מכתבי ראש-השיבה וראש-הגולה בדבר הזה, ונוסף עליהם ספר זכרון, מגלה לדורות על-דבר מעשה בן-מאיר, אשר כתב ראש-הגולה (או בדיוק יותר: רב סעדיה בשמו), והוא ספר המועדים הידוע לנו; ומעורר אותם להגות בו בעיון רב ובשום לב ולפרסם אותו ברבים. על-דבר הראות הירח לפני זמנו לא ידבר רב סעדיה כל-מאומה, ואולי סמך בזה על מכתב ראש-השיבה, אשר הרשה לו, לקצר דבריו ולהראות על ארוכות פירושו. ובאמת היה המראה הזה יכול להבעית ולהעביר על דעתו רק איש רואה לעינים, ולהוליד בלבו את המחשבה, כי צדק בן-מאיר מאנשי ריבו. לרגל חקירותינו יקרה לנו פעם ושתיים לדבר על-דבר הראות הלבנה לפני קדושה, על השקפת בעלי התלמוד בענין זה, ועל הרשמים שנשארו ממנו בספרי המעברים. ופה יספיק לנו להעיר, שבכל השתדלות מיסדי העבור להמלט מן הזרות הזאת אי-אפשר היה להם להפטר לגמרי ממקרים כאלה, הם באים מצד אחד מדתית הימים הפסולים, המרחיקים את קביעת ראש החדש ממולדו, ומצד שני – מדרך קביעתו את ראשי החדשים על המלד האמצעי, בזמן שהמולד האמתי, שראית הירח תלויה בו, יכול להקדימו בשעור מסים (עד כדי י"ד שעות). וכבר העיר הרמב"ם על הדבר הזה ואמר, כי פעמים שיהיה יום הקביעה קודם ליום הראיה ביום או אחריו ביום, וזה שיהיה לאחר הראיה ביום פלא הוא, ובארצות שהן למערב ארץ-ישראל (הקה"ה, פ"ה, ה"ב). והראב"ע בפרושו לפרשת אמר ובסוף ספר-העבור האריך בזה וכתב – בנגוד לדברי הרמב"ם – כי הנה נראתה הלבנה בטרם ר"ח ניסן בבבל גם בירושלים גם במערב יום אחד, וכן יקרה פעמים רבות וכו". אבל הזרות הזאת אינה מיחדת לדרך חשבוננו, כי גם שיטת בן-מאיר לא תנקה ממנה, אם אמנם במדה מועטת ממנה קצת. ובנדון שלפנינו, אלו נתאחר המולד רק בשעור ת"ד חלקים, היה גם בן-מאיר דוחה יום ראש השנה לחמישי בשבת, והיה נראה גם אז בערב יום שלפניו!

ושמע המחלקת, שנמשכה כאשר ראינו ימים לא-מעט, הגיע בלי-ספק גם לארצות רחוקות יותר, אשר היו בני-ישראל נחתים שם, מערב-אירופה ואפריקה. יושבי ספרד, שהיו נאותים תמיד לארץ של חכמי בבל, שהיו שולחים להם באותו פרק, מעת אל עת, סדרי מועדות למספר שנים (עין להלן, סמן ל"א), חגגו בלי-ספק גם בפעם הזאת עמם את מועדיהם, אשר ידעום מראש, ומהם נוכל להקיש גם על בני קירואן, שגם הם היו קשורים

בקשר אמיץ עם גאוני בבל, כיושבי ספרד; ולזה ירזמו, כפי הנראה, דברי רס"ג: „וכמשפט וכחוקה עשו כן כל בני ישראל, אשר במזרח ואשר במערב“ („מחלקת“, צד 61), ודברי משיגו השני של בן-מאיר: „כי כל ישראל אשר במזרח ובמערב הסכמה אחת“ (צד 89). אבל מה היה משפט היהודים באיטליה ובצרפת? אין מן הנמנע, שיושבי ארצות אלה, שהיו הולכים תמיד אחר חכמי ארץ-ישראל – ואולי היו מקבלים מהם סדרי מועדות למספר שנים מראש – נמשכו אחריהם גם בשנות המחלקת. ואולי ימים יבואו יפיצו אור בהיר יותר על הפרט הזה.

כא. והגני נותן בזה לפני הקוראים את מכתב רב סעדיה, במקורו ובתרגומו¹). בראש האגרת הזאת נרשם בלשון ערבי: „מן כט גאון פיומי זכ לב“ (ממכתב הגאון פיומי זכרוננו לברכה). ובסופו נפרטו בשמות שלשת התלמידים: „לכבוד רבנא שלמא ורבנא... [בריה] דרבנא עזרא, יעזרם יוצרנו [ויברכם] [ומרנא] ורבנא עלי (ויברכם) [בריה דרבנא]... זכרו לברכה“. וזה לשון המכתב:

שלום רב וחמלה וחנינה (דף א, ע"א)

ומעטה תהלה ומודע לבינה

ושם טוב ועוז ותעצומות

תהיין] [תהיין] לכם כתאבי יום אלגמעה	תהיין לכם. מכתבי יום הששי
יא מן [ט] בת 2) ען סלאמה וברוך הטוב	יא מן טבת בשלום, וברוך הטוב.
.....לם אקר[א] לכם כתאבא מד (?)	לא קראתי לכם מכתב
זמאן ואנא ואתק באללה מע	זה ימים, אבל בטוח אנכי בה',
עלם ווקוף עלי אנכם פי	לפי דעתי ושבְּרִי, כי הנכם
עאפיה וסלאמה וסימא	בבריאות ובשלום, ומה גם
אז וצל כתאבכם אלי ראס	כי הגיע מכתבכם אל ראש
אלמתיבה אעזה אללה ואלי	הישיבה, יחזקו ה', ואל
אבי אלפצל אידה אללה	אבו אלפצל, יעזרהו ה';
אנכם לם תדעו אלכתאב	כי לא שלחתם המכתב
אליי כאצה אלא היאא	אלי ביחוד רק מבשתכם
מנכם ממא פעלה אהל	ממה שעשו אנשי

(ע"ב)

אלבלד ואנתם מעהם. ובאלעזיו	המדינה בהיותכם עמהם. וקשה
עליי אן יגרי דאך עלי מא	עלי כי קרה זה כפי מה
גרי ולכני ארגע פי הדא	שקרה. אבל הגני שב בזה
אלי אן אקול לעלה בל	אל אשר אומר, לעלה (?). אמנם

1) בהעתק האגרת הזאת, הכתובה במקורה הערבי בסגנון קשה מאד, היה לי לצור ידידי המנוח הרש"א פוזננסקי זכור לטוב. וברוך יהיה גם ידידי ד"ר ר"י מיזכ, שעזרני בהגהת המקור הערבי ובתקונו.

2) המו"ל הירשפלד אומר להגיה [רג]בת (= דרשתי), אבל לא פרש כִּנְחַת המאמר. וחוקני מחאכר על-ידי קביעת השנה, כי י"א טבת חל אז ביום הששי.

אָקוּה, כִּי הִיָּה [זֶה], כִּי אַתֶּם
עֲשִׂיתֶם כְּזֹאת בִּהְיוֹתְכֶם נְבִלִים,
וְכִי נִרְעַשׂ הָעָם בַּעַת
רֵאִית הִירָח, וְלֹא מִצֵּאתֶם
לֹא מָנוֹס וְלֹא פִתְרוֹן (ז), רַק
מֵה שֶׁעֲשִׂיתֶם. וַיִּחְזַק מֵה
שֶׁאֲשַׁעַר בּוֹ, גַּם זֶה שׁוֹכֵרְתֶם
בְּמִכְתָּבֵיכֶם אֲשֶׁר קִרְאתִים,
שֶׁהֵייתֶם סְבוּרִים כִּי כָלֵם
בַּעֲרָאק כֵּן עָשׂוּ.
וְאוֹלֵי אַתֶּם כֵּן [חֲשַׁבְתֶּם], אֲבֵל
בְּטוֹחַ הוּא אֲצִלִּי,
[כִּי] אֵלֹהֵי הָיָה בְּרוּר לָכֶם כִּי אֲנָשִׁי

בְּבֵל לֹא כֵן עָשׂוּ, לֹא
הֵייתֶם מִן הַחוּטָאִים בְּזֵה
הַדָּבָר הָעֲצוּם, וּבְנִסְיוֹן הַגְּדוֹל
אֲשֶׁר לֹא נִשְׁמַע כְּמוֹתוֹ, וְכֵל
מִי שִׁישְׁמַע אוֹתוֹ יִתְפַּלֵּא. וְכִבֵּר
בְּאִשְׁתִּי כִּי אֲסַפֵּר
מִזֶּה. וְכֵל מִי שִׁיבּוֹא אֵלַי לְשֶׁאֵל בְּשִׁלּוּמֵי,
יֹאמֶר, מֵה הַדָּבָר אֲצִלֶּךָ מִמַּעֲשֵׂה
מִצְרִיִּם? וְאֲשִׁיבֶהוּ בְּמֵה שֶׁאֵין בּוֹ
מִסְפִּיק. וְכִבֵּר הֵייתִי צְרִיךְ לְכַתּוֹב
אֵלֵיכֶם מִיד כֹּאשֶׁר שִׁמַּעְתִּי מִזֶּה
הַמַּעֲשֵׂה, כִּי תִקְרְאוּ וְתִשְׁפְּטוּ
וְתִיטִיבוּ מֵה שֶׁקִּלְקַלְתֶּם; אֲבֵל
הַמַּתְנַתִּי עַד אֲשֶׁר כָּתַב רֹאשׁ הַיְשִׁיבָה,
יִחְזַקְהוּ ה' בְּזֵה – כָּתַב תּוֹכַחָה
וְאוֹהֲרָה אֵל הַקְּהֵל, וְשִׁלְּחוּ
בְּשֵׁתֵי הַעֲתָקוֹת, וְבוֹ מֵה שֶׁתַּעֲמְדוּ עָלָיו –
אֲקַצֵּר, אֲבֵל אֲזַכִּיר אֲרִיכוֹת
פְּרוּשׁוֹ – וְעַד אֲשֶׁר כָּתַב גַּם
רֹאשׁ גִּלּוֹת, יִחְזַקְהוּ ה', סֵפֶר
זְכוּרֹן וּמִגְלָה לְדוֹרוֹת, בְּמֵה
שֶׁעָשָׂה בֶן מַחֲשִׁיךְ, מֵאֲשֶׁר בְּדֹא
ד' שְׁעָרִים בְּהוֹסַפְתָּ אִמְרָת

אֲרָגוּ אֵן יִכוּן. אַנְכֶם אֲנִמָּא
פַּעֲלַתֶם זִלְךְ חִין תַּחֲרַתֶם
וְאֵן הָאֲגַת אֲלַעֲמָה עֲנַד
רוּיָא אֲלֵהֲלֵאֵל פִּלִּם תְּגַדּוּ
מַחֲיָצָא וְלֹא מִסַּאגָּא אֲלֵא
מֵא פַּעֲלַתְמוּהָ וַיִּקּוּי מֵא
אֲקִרְבָּה פִּיהָ אֵיֲצָא מִד לְזַכְרַתֶם
פִּי כְּתַבְכֶם אֲלֵתִי קִרְאתֵהָא
אַנְכֶם תּוֹהַמְתֶם אֵן גְּמִיעַ מֵן
בְּאַלְעֲרָאק כְּדִי [=כְּדֹא] עֲמַלּוּ
וְלַעֲלַכֶם בֵּל הוּ עֲנַדִּי יִקִּין
לֹא צַח עֲנַדְכֶם אֵן אֵהֵל

(דף ב, ע"א)

אַלְעֲרָאק (sic) לִים כְּדֹא עֲמַלּוּ לִים
תְּכוּנוּ מִמֵּן אֲכַטָּא אֲלֵי הֵלָא
אַלְאֵמֶר אֲלַעֲטִים וְאַלְבְּלִיָּה אֲלַכְבִּירָה
אַלֵּתִי לִים יִסְמַע מִתְּלֵהָא וְכֵל
מֵן יִסְמַעֵהָא יִתְעַגֵּב וְקַד
(וְקַד) צַרְתָּ אֲסַתְחִי אֵן אַחַדְתָּ
בְּהָא וְכֵל מֵן יִדְכֵל אֲלֵי לִיסְלִים
עֲלִיִּי יִקּוּלֵּ אִי שִׁי עֲנַדְךָ עֵן כְּבֵר
מִצַּר פִּאֲגִיבָה בְּמֵא לִים פִּיהָ
מִקְנַע וְקַד כֵּאֵן יִגֵּב אֵן אַכְתַּב
אַלֵּיכֶם מֵן אוֹלֵּ מֵא סִמַּעַת בְּהֵלָא
אַלְכְּבֵר אֵן תְּתֵלֵא [ו] פִּיהָ וְתַחַכְמוּ
וְתַצְלַחוּ מֵא אֲפַסְדַּתֶם לְכַנְי
צַבְרַת חַתִּי כָּתַב רֹאס אֲלִמְתִּיבָה
אַעֲדָה אֲלֵלָה פִּי הֵלָא כְּתַאב תּוֹכַחָה
וְאוֹהֲרָה אֲלֵי אֲלִגְמַאעָה וְאַנְפַּדָה

(ע"ב)

נְסַלְתִּין וּפִיהָ מֵא תִקְפוּ עָלֶיהָ
אַכְתַּצֵּר דוֹן לְזַכְרָה וְטוּל (שֵׁר)
שִׁרְחָה וְחַתִּי כָּתַב אֵיֲצָא
רֹאס אֲלִגְלוֹת אַעֲזָה אֲלֵלָה סֵפֶר
זְכוּרֹן וּמִגְלָה לְדוֹרוֹת פִּימָא
צַנַע בֶּן מַחֲשִׁיךְ מֵן בְּדַעָה
ד' שְׁעָרִים בְּוִיאָדָה אִמְרָתוֹ

(1) אמרת = אמרת = תרמ"א. והירשפלד, שפל ענין המכתב זר היה לו, קרא בטעות: אמרת

על כל שעור (=גבול). וכבר שלחתי
אלה ד' העתקות, שני מכתבי ראש
הישיבה וגם שתי העתקות ממכתב ראש
הגלות, אליכם. ואקוה כי
יגיע הפל אליכם, ותעזרו
בו אם ירצה השם. וה' [הוא] אלהים.
הו אחיו היו ממלאי מקומי ומקום כל
החכמים, אשר בשתי הישיבות,
בדבר הזה. ואם איש

ממנו קהלה אל הארץ, ויביאוהו שם

היינו צריכים אל השתדלותכם -

כי יודע אני מה שנטע ה'
בכם מן השכל והדעת והבינה
ורב התחבולה, ולא אומר זה
לתהלתכם, אבל אומר להעיר
ולעורר - יראו את אלהי ישראל
וגורו ממנו וחוסו על נפשכם,
והיו מן הזוכין ומזכין את הרבים
ולא תהיו בהפך זה. הרחמן
לא יגלגל לי צער על-ידיכם,

אבל ישמחני. וצריך

שחגלו מעלינו את ענן הצער הזה
ותסירו את החרפה הזאת, ויודע כי
נשאר בארץ איש, אשר דעת לו,
איך לבטוח בה, ויודע היטב
לעשות ישר.

אל תתרושלו בדבר הזה יומם

עלי כל מקדאר וקד אנפדת
הזה אלד נסך כתאבי ראס
אלמתיבה ונסכתי כתאב ראס
אלגלות איצא אליכם וארגו אנ
יצל אלגמיע אליכם ותנתפעו
בה אנ שא אללה פאללה אללה
יא אכותי גובו עני וען גמיע
אלחכמים אלדין פי אלמתיבתין
פי הדא אלמר פאנה לו שכך

(דף ג, ע"א)

מכא (מנא?) ו) גמאעה אלי אלבלד
לי[ו] צלונה

לכנא מחתגין אלי ענאיתכם
לאני אעלם מא קד גרסה אללה
פיכם מן אלעקל ואלמערפה ואלפטנה
וגודה אלחילה וליס אקול הדא
מדחה לכם בל אקולה תיקט
ותנביה כאפו אלהי ישראל
ואתקוה וחוסו על נפשכם
וכונו מן הזוכין ומזכין את הרבים
ולא תכונו בכלאף דלך אלרח
מא יגמני בכם בל יסרני פיגב

אן תכשפו ענא (הוא) [הדה] אלגמאמה
ותזילו הדא אלעאר ויועלם אנ
קד בקי פי אלבלד אנס[א]ן לה מעני
יתקו 2) אלרחמן ויחסן כף יצלח

לא תגפלו ען הדא אלמר נהאר[א]

(1) כל המאמר הזה מגמגם ועמום. ואחר ממידעי, ד"ר קמנצקי, משער, שצין מלת "שכך" שבסוף הדף ומלת "מכא" שבתחלת השני חסר דף אחד או יותר. אבל תכן הענין השווה בשניהם אינו נותן מקום לחסרון מסים כזה. וקרוב בעיני יותר, שנפלו כאן רק שבושים קטנים. במקום: "מכא גמאעה" יש לתקן: "מן אלגמאעה" (מן הקהלה), וגשמש כאן נשוא המאמר. והפנינה אם יבחרו או יועירו (ראשי הישיבות). איש מן הקהלה ללכת אל ארצכם ויביאוהו שם, אל תמנעו ממנו את עזרתכם והשתדלותכם.

(2) ה"ו" מיתרת ואינה אלא אם למקרא, והשרש ותק = בטח ב... ואולי נכון לקרא יתקן, ושרשו וקי = ירא (ויש לתרגם: ליראה את ה'), כי ותק נקטר עם ב' השמוש.

(ע"ב)

וליל [א] צבאחוא] ומסא [א] והו אלמקדם
 עלי אלתגארה ואלמעאש וכל
 מהם. וינבגי אן תכון נסכה
 כתאב ראס אלמתיבה אעזה
 אללה בין ידיכם חדא עיונכם
 תקרואוונהא פי כל וקת פאן כל
 כלמה מן כלאמה אצל מן
 אלאצול תתחפטו בהא וועלמהא
 בעץ לבעץ וינסכהא בעץ
 לבעץ ויגב אן יקרא כל ואחד
 מנכם מי (?) פי כתבת בה אלי
 אלאכר חתי תגתמע אלמעאני
 כלהא וחותרף ויקוי אלעזם
 ותחפק אלכלמה ואעלמ...
 נחן קד כרגנא ממא יגב עלינא
 ואלאמר מעלק בכם

(דף ד, ע"א)

מקלודה והו פי אענאקכם
 ואלרחמן יטלבה מנכם ויטאלבכם
 בה אללה לא תכגלונא אכתר
 ממא קד פעלתם רב שבענו בוז
 ואנא ארגו אן תכוננו אנמא הטלבו
 סבב חתי ימכונכם אלכלאם
 והודא אסבאב כתירה התקנאו
 לשמים פאן הדא הו וקת אלקנאה
 ועמדו בפרץ כי עת פרצה היא
 ותוכלו עלי אלרחמן פאנה יעינכם
 וערפוני מא תפעלוה פי דלך
 פי כתאבכם בסלאמתכם
 וחואיגתכם אן שא אללה ושלומכם
 לעד.

קולרו, והוא בצוארכם.
 וה' יבקשנו מכם וה' ידרש מכם
 על-אודותיו. אל תבישו אותנו יותר
 ממה שעשיהם. רב שבענו בוז.
 ואנכי אקוה, כי תהיו אך מבקשים
 סבות, עד אשר יגיע לכם הדבור,
 ויש סבות הרבה. קנאו
 לשמים, וזה הוא זמן הקנאה,
 ועמדו בפרץ, כי עת פרצה היא,
 בטחו בה, והוא יעזרכם.
 והודיעוני את אשר תעשו בזה,
 במכתבכם, בשלומכם,
 וצרכיכם, אם ירצה השם. ושלומכם
 לעד.

כב. טעם המחלוקת. המחלוקת אשר פרצה בין רב סעדיה, שהיה
 אז רק אלוף וראש-כלה בסורא, ובין בן-מאיר, ראש החבורה בארץ-
 ישראל, לא היתה מחלוקת אנשים יחידים, כאשר יחשב הר"א עפשטיין,
 אשר שם בראשונה את בן-מאיר לאיש שדעתו מטרפת עליו (Esprit confuse)
 וטועה בדבר משנה, בהבנת כללי ארבעת השערים, שלא ידע להבחין בין
 ניסן לבין תשרי (R. d. E. J.), או כאשר יחשבהו אחרי-כן (הגר"ן, ח"ה) לאיש

שואף תקונים, שהביט בעין רעה על הדחיות בכלל (1). בן-מאיר היה גבר מצִין בדורו ממארי ארעא דישראל, וגם בעלי-מחלקתו, חכמי בבל, יחלקו לו את הכבוד הראוי לו, וכותבים אליו, ראש ישיבה שמרהו צורו" (מחלקת רס"ג, צד 77). וככל אשר יוסיפו לצאת לאור-עולם כתבים וגרדומי תעודות מתוך גניזת מצרים, כן נִזכח לדעת כמה היה שמו גדול בזמנו; משפחות נכבדות היו מתימרות בכבודו ומתאמצות להוציא ממנו את גִזען ושלשלת יהוסן. וחכמי דורו היו משכימים לפתחו, פונים אליו בשאלותיהם ומבקשים תורה מפיהו (2). ולכן לא נכון הדבר לתלות בו בוקי סרוקי.

ואני כבר חִיתִי דעתי פעם ופעמים, שחלֹף הדעות בין יושבי שתי הארצות

(1) בן-מאיר בקט תחבולה להמעיט את הדחיות בכל האפשר, שהמועדים לא יהיו נדחים רק לפעמים רחוקות... ולתכלית זאת הוסיף על גבול המולד הזקן תרמ"ב חלקים, ועל-ידי ההוספה הקטנה הזאת עלתה באמת בידו לבטל דחיות הרבה, שהיו ראויות לבוא בימיו על-פי חשבון הפבור שלנו" (לשון הרא"ע, ב"הג'ן, שם, צד 126). על-פי הדברים האלה יובל הקורא החמים לדמות, כי על-ידי תוספת בנר"ת נמלטו מן הדחיות על-כל-פנים הרב הגדול שבהן. אבל באמת אין הדבר כן, והתחבולה שיחס הרא"ע לבן-מאיר אין בכחה לבטל אלא כעשירית אהה מכלל הדחיות (כערך 642 חלקים אל 64800 חלקים שיש ברביע היום). האם לקמץ רזה ודל כזה יאמר, שהמעוט בן-מאיר את מספר הדחיות בכל האפשר, שהמועדים לא יהיו נדחים כִּי-אם לפעמים רחוקות? ובאמת, אלו השב בן-מאיר לבטל את הדחיות אמילו במחציתן, היה זקוק להוסיף על הצות היום לא פחות משלש שעות. ומרשימתנו ב"מחלקת רס"ג (צד 175-179) אנו רואים, שבמשך זמן אלפים שנה לא נמלטו מדחיות, על-ידי תוספת תרמ"ב, כִּי-אם עשרים מולדות בלבד, שמהם נפלו בימי בן-מאיר רק שני מולדות בשנת ד"א תרפ"ד ותרפ"ה.

והנה לאחר שחזר בו הרא"ע מהשערותו הראשונה, שהוסיף בן-מאיר תרמ"ב חלקים שלו מחסרון ידיעה, ובא לכלל התלטה, שעשה כזאת בהשכל ודעת, בראותו, שאין עצה ואין תחבולה אחרת לעצור בעד הדחיות הרבות, אם לא נרתיב מעט את גבול המולד הזקן" — חזרה ונעורח לפני הרא"ע השאלה, מה טיבה של תרמ"ב חלקים אלה, לא פחות ולא יותר, ושער השערה חדשה ונפלאה מן הראשונה, שפותר בן-מאיר במספר זה, כדי שלא יגיע מולד ניסן שאחריו למספר שעות שלמות (כִּי-אם לכ"ג שעות חסר חלק אחד). אבל הרא"ע בעצמו פטרני מהתנכת עמו, והודה שגם זה אינו כִּי-אם השערה פורחת באויר (שם, 132).

(2) בכתבי-יד של "גניזת מצרים" יזכר פעמים הרבה שם בן-מאיר ושלטלה יוצאי הלציו, ואם-כן היה בלי-ספק אדם גדול ומסִים בדורו, שהבאים אחריו חשבו להם לכבוד להתיחס אליו. ובימים האחרונים גלה הר"י מאגן בגניה זו קטיצה אחת הכוללת רשימת ספרים שונים, שהיו ביד בעליה, וביניהם יזכרו: "כראס גואב (גואיב?) מסאיל ראס אלמהיכה אבן מאיר" (קבץ תשובות שאלות בן-מאיר ראש הישיבה). וממנה נראה, שהיה בן-מאיר אחד מן המצינים במארי ארעא דישראל, שהיו פונים אליו בשאלותיהם.

המ"ל את הרשימה הזאת במאסף Rev. d. Etud. Juiv. הלוקה את הלשון "גואב מסאיל" במשמעות אחרת — תשובה על שאלות בן-מאיר — יאמר, שאפשר שהפְּנוּה להעלגות שהשיג הרס"ג על בן-מאיר (עין שם, צד 177). אבל הלשון תשובות שאלות מצוי אצל הקדמונים רק במשמעות שאלות ותשובות הנהוג אצל האחרונים. כן תקרא לדוגמה אגרת רש"ג, הידועה בשם כיצד נכתבה המסגה, בשם תשובת שאלה לרב ערירא ראש ישיבת גאון יעקב, והרבה כיוצא בזה (עין הקדמת החכם לִין לאגרת הזאת, הוצאת ברלין ופרנקפורט-דמיין). ובמסגה "הפרדס" לרש"י, דפוס ורשה, סמן שי"ג, נמצא, בתשובת שאלה כזאת כתוב:

בקביעת שלש השנים אינו כִּי־אם אחד מחלופי המנהגים, שהיו בין אנשי מזרח ובין אנשי מערב, הידועים לנו ממקורים שונים. מקור המחלקת הוא בהבדל הזמן שבין בבל ובין ירושלים. מפני שמולד תשרי של שנת ד"א תרפ"ד, שחל בבבל לאחר חצות יום השבת, ונפסל מפני זקנתו, לא הגיע עוד בירושלים לכלל זקנה, ונקבע ראש השנה בו ביום (1).

מסביב להשערות אלה, שלי ושל הרא"ע, יספו כל דברי החוקרים האחרים שנשאו ונתנו אחריכן בענין הזה. החכם דוד סידרסקי, במאמרו "על תולדות העבור", קבל השערת ברצון ובלי כל פקפוק (עין הצופה בארץ הגר", שנת תרע"ד, צד 36). הר"ש עפ"שטיין, במאמרו "על תולדות רב סעדיה" (מאנאטשריפט פיר געשיכטע אונד וויססענשאפט לשנת 1910, צד 250), תפס בהשערת הרא"ע הראשונה ויחליט, שטעה בן-מאיר בהבנת שערי ארץ-ישראל. אבל בקימו בעצמו את המקרא, טוב אשר תאחו בזה וגם מזה אל תנח ידך", אינו מבטל לגמרי את השערתו האחרת – השאיפה להגבלת הדחיות – וגם סברתי, על-כּל-פנים במחציתה הראשונה, אינו דוחה בשתי ידיים, והוא אומר: ממוצא כל הדברים האלה יש לנו המשפט להחליט, כי לא היתה המעטת הדחיות נכבדה כל-כך בעיני בן-מאיר, ומגמת פניו היתה יותר להעמיד קבלת בני ארץ-ישראל כנגד בני בבל. והר"צ מלטר, בספרו היפה Saadia Gaon, Philadelphia 1921 (צד 80), מביא במשפט את השערתו ואת השערת הרא"ע השנית (הגבלת הדחיות) ומוצא מגרעות גם בשתייהן: בשלי – מפני שלא נמצאה עוד הוכחה גמורה, שחכמי בבל בימים האחרונים שאפו להסב קביעת המועדים אל ארצם, ובאותה של הרא"ע – מפני שקשה להבין מאין לקח בן-מאיר את המספר תרמ"ב לא פחות ולא יותר. ובאחרונה מתקרב גם הוא כר"ש עפ"שטיין במקצת להשערתו, ובא לידי החלטה, שנשען בן-מאיר על דעת חכמי ארץ-ישראל. אך בדבר הזה לא התרה עוד השאלה, רק הוסרה מנגד עינינו הצדה, לשוב להגלות אלינו משם; והתמיהה, אשר נחלץ ממנה בן-מאיר, נפלה בכל פחה ועזוזה על ראש חכמי ארץ-הצבי: איך בא המספר המוזר הזה לידם הם?

והתמיהה הזאת, שהיא לדברי הפל תמיהה קימת, תמריצני גם עתה להחזיק בהשערתו, כל-זמן שלא תמצא אחרת יפה ממנה. ובאמת דבר זה,

(1) חלופים כאלה בקאסי החדשים והשנים יקרו פעמים רבות בין יושבי ארצות חינוא ויפאניה, שהיו קובעים חדשים ושנותיהם בחשבון שנה ומשתף לשני העמים עד שנת 1873 (בשנה הזאת קבלו היפאנים את שנת החמה לפי תקונו של גריגור), ומיסודים חשבונתיים על המולד האמתי, והתחלת היום היתה אצלם ברגע חצות הלילה, ולכן בכל פעם שחל המולד קרוב לחצות הלילה, נפלגו החינים והיפאנים בחשבון קביעתם, כי המולד שגולד בטוקיה לאחר חצות גולד בפקינג, היושבת למערבה של טוקיה קרוב לשתי שעות וחצי, פעמים רבות לפני חצות (ממש כמו שהיה זה במחלקת בן-מאיר לפי השערתו), ולפעמים גרם חלוף הזמן שבין שתי הארצות שנויים גם בזמן קביעת חדש העבור (עין גינצל, האנציקלון דער מאטהעמאטישען אונד טעכנישען כראָנאַלֶאָגיע, I, 477).

שמוֹלֵד, ניסן של בריאה הוא מספר עָגֵל (ד"ט) ומכּוֹן עד מספר מועט של חלקים עם מולד תלמי (כדרך שכך הדבר עם מולד וי"ד לבני בבל), ועוד יותר מזה, שמספר במר"ת, שבן-מאיר מוסיף על גבול חצות היום, מכּוֹן בצמצום עם מספר החלקים, העודפים לפי חשבוננו על השעות השלמות שבמולד ניסן – שקשה לאמר, שנודמנו לפונדק אחד במקרה ובלי כל קשר ביניהם – כל אלה נותנים לנו את המפתח להבנת סבת המחלקת, שאני חוזר ושונה אותה כאן בקצרה.

חשבון המולדות שלנו, השאול בידינו מספרו של התוכן תלמי, נתקן בזמנו במקום מרפז חכמת-התכונה בעת ההיא, בעיר-המלוכה אשר לארץ בבל. והוא הדבר שמוֹלֵד הבריאה של אנשי בבל הוא מספר עָגֵל (וי"ד), מכּוֹן בשעותיו, תחת אשר לפי חשבוננו הוא מספר שָׁבוֹר (בהר"ד). המולד הזה, המיסד על חדש תשרי, שהוא ראש השנה לפי המנהג-והתאריך שנתפשט מפל חבריו, תאריך השטרות, ושיצא מיד חכמי בבל, אשר לאֹרֶם נאותו כל חכמי יתר הארצות, בישראל ובעמים, מהר להפכות שָׁרֵשׁ ולהתקבל בעולם, וכדרך שאנו רואים אצל התוכנים שבזמננו, שהם מיסדים לוחותיהם על ארך פְּרִיז, ברלין וגריניץ' בעולם הישן, ועל ארך ושינגטון בעולם החדש. וגם חכמי ארץ-ישראל, שהיו להם בהשפון העבור דרכים אחרים – כי את מולדותיהם חשבו מניסן, ומולד של בריאה יצא להם במספר עָגֵל, ד"ט – ראו את-עצמם זקוקים לקבל בחשבון המולדות את המנהג שנתפשט בעולם; אבל כדי שלא ידחו על-ידי זה המועדות לחנם ויקבעו שלא כדין, הוסיפו את תרמ"ב החלקים, שחשבון הבבליים עודף על חשבונם, על גבול המולד הזקן, והעמידוהו על מספר שש שעות ובמר"ת. הספרת דבר הריב בדרך כזה איננה פוגשת לפי-דעתי כל קָשִׁי וכל דַּחֲקָה על הרפה. ורק צד אחד חלש נמצא בה, שלא היו בְּיָדֵי, בעת כתבי את מאמרי „מחלקת רס"ג", ראיות מכריעות להחלטתי, שבני ארץ-ישראל היו חושבים חשבונותיהם מניסן, ולהפך, מאגרת בן-מאיר שלפנינו נראה, שהוא יוצא בחשבונותיו מתשרי כמונו. אולם גם הקְשִׁי האחרון הזה חלף הלך לו עתה, אחר אשר יצא לנו במקומות שונים מחקירותי אלה (בפרק „השנה" ובפרק „מולדות ותקופות" ועוד) ברור כשמש בצהרים, שבאמת כך היו חושבים בני ארץ-ישראל, ואחריהם נמשכו בני צרפת ואיטליה, שהיו חושבים כך עד סוף האלף שעבר, ואחר אשר יתברר לנו עוד במרוצת דברינו, שגם בן-מאיר היה חושב מניסן, אלא שראה את-עצמו אחר-כך אנוס לתת לחשבונותיו פנים אחרות.

כג. עקבות כללי בן-מאיר וסגנון לשונו בספרות. אולם פרץ נמרץ ואדיר כזה, אשר נמשך מספר שנים ויחץ את עם ה' בארצות שונות לשתי כחנות בדבר גדול ונכבד כקביעת המועדים, לא זו בלבד שלא יכול להיות מעשה איש שאין דעתו שלמה, או פעלת נמור-לב, שואף תקונים בדת ומרדף חדשות, שנולדו אך במוחו וכל יסוד ושָׁרֵשׁ אין להן, כי גם זאת, שקשה לחשב, שיוכל לעשות כזאת על דעת-עצמו גם

גבר מורם מעם, העומד בראשו ודבריו נשמעים. מחלקת כזאת – הנני שונה את דברי – תוכל להיות אך תוצאות חלופיות בין יושבי שתי הארצות, ככל המון חלופי המנהגים אשר שררו בין אנשי מזרח ובין אנשי מערב, שהובאו בספרים שונים ונקבצו לאספה אחת על-ידי ר"י מילר ב„השהר“ שנת ז' וח' (עין „מחלקת רס"ג“, צד 40), וכחלופים השונים בין מדינתאי ומערבאי במסרת ובנקוד וטעמים, הנמצאים בסוף המקראות הגדולות, ובמבוא לנקוד האשורי לרש"פ מצד 121 והלאה. הסופר הסורי אליה מנציבין ייטיב לתאר את המחלקת הזאת, באמרו: „נפל פולגא בינת יהודיא דבמערבא ליהודיא דבמדינתא“. מובן מעצמו, כי אך לשוא ניגע לחפש ולמצא בספרים, שקדמו לבן-מאיר, את עקרי שיטתו, או ביתר דקדוק – שיטתם של בני ארץ-ישראל. כי כל הספרים, שהגיעו לידינו על השבועות העבור, מאהרים הם מבן-מאיר, ונובעים מן הצד שכנגדו). בכל-זאת מצאנו עוד דוגמאות לפרטים שונים, ומהם יש להקיש על יתרם, שגם אותם לא בדא בן-מאיר מלבן.

כל המעברים שידענו, שקבלו תורתם מבבל, נותנים סמנים למספר הימים שבין ראש-השנה לחברו: גד"ה הו"ו, שמתציתם הראשונה מְכֻנָּת לְשָׁנִים הפשוטות, והשניה למעְבְּרוֹת. הסמנים האלה מובאים כבר בספר-העבור להנשיא, וכן ישתמש בהם בן-דורו רבי יעקב בר' שמשון (בסוד העבור, כ"י, שהבאנו כמה פעמים) ומחברים אחרים. אבל בן-מאיר משתמש לתכלית זו בסמנים אחרים, והם: חד"ו, כה"ז, שו"ח („מחלקת“, צד 53), וכן יזכירם גם אחד ממשיגיו של בן-מאיר, שכפי מה שהעלינו מסגנון לשונו וממנין השנים שהוא חושב לחרבן הבית, היה מקומו באחת הארצות אשר סביבות ארץ-ישראל. ובאמת מצאנו סמנים אלה ופרושם בצדם במדרש תהלים, שהוציא לאור ר"ש צובר, אשר לחנם יגעו בהבנתם הרש"ב והרחז"ס, ולא העלו בידם כלום (עין בהערות הרש"ב), וזה לשון המדרש (מזמור כ'): „ומציון יסעדך,

(1) המְעָן, אשר מְמַיְמֵוּ שְׁתֵּוּ חֲכָמֵי הָעֵבוֹר בְּכֹל הַדְּרוֹת הַבְּיָנִים, הִיא רַב סְעֵדִיהָ, שֶׁרַבָּה מְאֹד לְכַתּוּב בְּמִקְצוֹעַ זֶה, וּבְגַלְלַל זֶה שְׁמוֹ מְרוֹמָם בְּפִיהֶם עַל כֹּל בְּרָכָה וְתַהֲלָה, כְּמֵאִיר עֵינֵי יִשְׂרָאֵל בְּקִבְעַת הַמוֹעֲדִים. רַבְּנֵי חָם יֹאמְרוּ עֲלֵינוּ (זֶה בְּמִקּוֹם שֶׁלֹּא יִדְבַר שֵׁם כֹּלֵל עַל חֲשׁוֹן הָעֵבוֹר): „שִׁמְפִּי־אֲנִי חַיִּים, שֶׁמָּסַר לָנוּ סוּד הָעֵבוֹר“ („שְׁפִלֵי הַלֵּקֶט“, הוֹצֵאת צוּרְנֵי, סֵמֶן כ"ח). אֶחָד מִן הַמְעַבְרִים, שֶׁכָּתַב סִפְרוֹ בְּשֵׁנַת ה"א מ"ה, יִקְרָא בְּתַלְתְּלוֹתָיו: „בְּרוּךְ צוּרְנֵי, אֲשֶׁר הִעֲרָה רוּחוֹ מִמְרוֹם עַל אֲלוֹפְנֵי רַב סְעֵדִיהָ גֵאוֹן ז"ל, שֶׁאֲלֵמְלָא הוּא נְתַמּוּטְטוּ רַגְלֵינוּ בְּצֶרֶךְ גִּלְוֹתָנוּ בְּחִסְרוֹן יִדְעֵתֵינוּ, וְהוּא יִסַּד אַרְבַּע שׁוֹרֹת לְאַרְבַּע מֵינֵי שָׁנִים“ (כ"י בְּרִלִין, סֵמֶן רכ"ג, בְּרִשִׁימַת רַמְש"ש, 11, 73). וּמְעַבְרֵי אַחֵר, שֶׁכָּתַב וְגַבְרֵי בְּשֵׁנַת חֲמִשָּׁתַּת אֲלָפִים וְשָׁשִׁים שָׁנָה, יֹאמְרוּ: „אֲכַתּוּב לְךָ ז' שְׁעָרִים אֵלֶי, שִׁסְדָּה רַב סְעֵדִיהָ ז"ל, שֶׁעָשָׂה אֲזָנִים לְתוֹרָה וְשְׁעָרִים לְחֻכְמָה“ (שם, רכ"א, צד 70), וּמְעַבְרֵי אַחֵר בְּמַחְזוֹר רומי מִשֵּׁנַת ה"א ס"א יִכְתּוּבוּ: „בְּרַם יֵהָא אוֹתוֹ הַאִישׁ זְכוּר לְטוֹב, וְרַב סְעֵדִיהָ גֵאוֹן שְׁמוֹ, כִּי הוּא עָשָׂה אֲזָנִים לְתוֹרָה וְשְׁעָרִים עֲשָׂה“ (אֲרִיעֶנְט, שָׁנַת 1851, עִמּוּד 101). וְרַבֵּי יַעֲקֹב בְּר' שִׁמְשׁוֹן, שֶׁהָיוּ בִידוֹ גַּם מִקּוּרִים שׁוֹנִים מִחֲכָמֵי אֲרֶץ-יִשְׂרָאֵל, מְרַבֵּה מְאֹד לְהִשְׁתַּמֵּשׁ בְּדַבְרֵי רַב סְעֵדִיהָ, וּמַעֲתִיק שְׁעָרִים שׁוֹנִים מִכְּפָרוֹ (גַּם רַש"י בְּרֵאשׁ הַסֵּנָה, כ, פ"ב, מְזַכֵּיר אֶת שֵׁם רַב סְעֵדִיהָ לְעֵנִין רֵאִית הַלְבֵנָה).

שאגם מחשבין חדשים שלימין חסירין וכסדרין, וסימנן שו"ח כח"ז (צ"ל: כה"ז) וחד"ו: ששה [ב]פשוטה בין פסח לפסח, שלימין, ובמעוברת שמונה, חמשה כסדרין בפשוטה, ובמעוברת שבעה; ארבעה [ב]פשוטה בין פסח לפסח, חסירין, ובמעוברת ששה". הכל מכוון עם מה שפרשתי ב"מחלקת" (צד 53). סמנים אלה יבדלו משלנו גם בזה, כי יחשבו את מספר הימים עד ועד בכלל, בעת אשר אנו חושבים אותם עד ולא עד בכלל.

הכלל שאנו שומעים בשם בן-מאיר כפי משיגו, הידוע לנו: "כי לא יתכן שיר[חק] - או: כי לא יתכן שיר[חק] - יום ניסן מיום מולדו מ"ג שעות", ושהמשיג מוסיף עליו: "והיה הדבר הזה בעיניו תמוה מאד" (צד 84) - לא נמצא עוד אצל מעברים אחרים כצורתו; אבל מצאתי מאמר דומה לו אצל אחד מן המחברים, אשר חי יותר מארבע מאות שנה לפנינו. רבי יצחק בעל ה"עקדה" יאמר: "הנה באמת לא תתכן ראייתה עד שיעברו י"ח שעות לחדושה לפחות וכו' וכל שיקרה החידוש פחות משמונה [עשרה] שעות קודם השקיעה, צריכין להמתין עוד כ"ד שעות עד השקיעה השנית, הרי הם מ"ג שעות אחר החדוש. ובוה תדע שנשתגעו האנשים, שמפקפקים על מועדים, כשמרגישיין שקדם המולד על הקידוש בזמן כזה. אבל האמת, כי המצוה נעשית כתקונה ומצוה בלא ספק" (שער ל"ז ו'). המספר מ"ג, שאינו שווה לקבוצה של י"ח וכ"ד, וסוף המאמר, "ובזה תדע וכו'" מצד אחד, והשנאת המספר הזה עם אותו שבדברי בן-מאיר מצד שני, מראים שלקח הרב את דבריו מן המוכן לפניו, ממהבר אחר שקדם לו, שהחזיקה גם הוא על מרחק הקביעה מרגע המולד, וכבן-מאיר היה הדבר תמוה גם בעיניו, שלפעמים ירחק ראש חדש ניסן ממולדו יותר ממ"ג שעות (מ"ג רל"ד). שאם נגרע ממנו יום שלם, עדין ישארו י"ט שעות ועוד, והירה יראה בערב יום שלפניו. והרב אין לו על זה תשובה אחרת, רק זאת, שצבור החדש מסור לבית-דין, ואין להרהר אחר מעשיהם (עין שם). אבל בן-מאיר מצא את הצד החלש הזה בחשבון עפורגו, שאין לו מקום בחשבון אמר"ת במר"ת, וירימהו על גס להוכיח, כי חשבוננו לבד הוא הנכון. כי לפי שיטתו אין ראש חדש ניסן יכול להתרחק ממולדו, כי אם מ"ב שעות ותרע"ב חלקים, שאחרי גרעון יום אחד לא ישארו כי אם י"ח שעות ותרע"ב חלקים, שנוכל לחטבו בקרוב לשעור הזמן שבין המולד עד

(1) כן הוא בכל ההוצאות שלפני, וגם בדפוסים הראשונים (ונציה, שנת סכ"ה ושל"ג), אבל האדומי - שכפי מה שנוכחתי פעמים רבות, אין דרכו להקפיד ולהעתיק דברי החכמים שלפניו תמיד ככתבם וכלשונם - מעתיק גם את דברי בעל ה"עקדה" שלא כצורתם; ובמקום הדי הם מ"ג שעות" הוא כותב: "שהם מ"ב שעות" (מצרף לכסף, מ"ב, פ"ח). ובלי ספק עשה כך, כדי להסיר את הסתירה המפורשת שבין המספרים, וכן הוא יתקן (כראוי) פחות מ"ח שעות", במקום שמונה שעות, מבלי להעיר כלל, שהוא תקון שיצא מתחת ידו. זאת סוף המאמר, "ובזה תדע וכו'" הוא מקצר ומשנה לפי טעמו, אבל מחליש בזה את פחו (עין שם).

ראית הלבנה בין-השמשות, או עד שקיעתה, ונמצא שלא יראה הירח בערב יום הקודם (1).

על דרכי חשבונותיו של בן-מאיר ידבר לפנינו בפרוטרוט יותר, ומהם נראה, עד-כמה היו שונים מאותם של בני בבל. בזמן ששיטת חשבונם של האחרונים קבלה כבר צורה קבועה ומסיימת לכל פרטיה בארבעת השערים אשר להם, היתה שיטת חשבוננו של בן-מאיר רופפת עוד במקצת, דורשת תמיד מאת המחשב לשום עין על עקריה הראשיים ונותנת לו מקום במקרים ידועים לחרוץ משפט לפי שקול דעתו. דרכי החשבונות של בני ארץ-ישראל מתאימים בדבר הזה עם אותם של בן-מאיר, כאשר נראה לפנינו.

אבל גדולה מזו, תוספת במר"ת, שלא מצאנו עד-כפה לבן-מאיר חבר בה, עד שיש מקום לבעל דין לחשדו שהוסיפה מדעתו, בשוגג או במזיד, גם היא לא מבטנו יצאה. השיטה הזאת היתה נהוגה עוד לפניו בארץ-ישראל, והיתה ידועה בשם „חשבון אמר"ת במר"ת" או: „כלל אמר"ת במר"ת", כאשר יזכירוה בשמה זה שני משיגיו של בן-מאיר („מחלקת", צד 63 וצד 87), ולא בשקר יאמר עליה בן-מאיר, שהיא מסרת בידו מאבותיו. רב סעדיה גאון – אשר כגבר מהיר במלאכת הנצוח לא ירבה להביא את דברי איש-ריבו, שמא מתוכם ילמדו השומעים גם את טענותיו – יאמר על בן-מאיר, כי ערב את לבו להוסיף על כל גבול אמר"ת חלקים, ועל ארבעת שעריו יאמר, כי בדאם מלבו, ולא מן הראשונים הם (צד 65 וצד 102). אבל אחד ממשיגיו, שאינו נוהר בלשונו כל-כך (ואשר מתוך דבריו נוכל ללמוד הרבה פרטים בדבר המחלקת), יאמר פעם ושתיים: „חשבון אמר"ת במר"ת אין לו עיקר בדברי חכמים, ואף מי שבדאו מלבו וכתבו לא היה יודע בסוד העבור כלום" (צד 79–81), כלומר, לא זו בלבד, שבן-מאיר, ההולך אחרי החשבון המטעה של אמר"ת במר"ת, אין לו חלק בסוד העבור, אלא אפילו זה שבדאו מלבו וחדש אותו קדם לכן, לא היה יודע בו כלום. כי אלו היתה כונת המשיג על בן-מאיר, לא היה לו לאמר אלא: מי שבדאו מלבו אינו יודע וכו', ולא להשתמש בלשון עבר ובמלת „אף", שאינה באה אלא לרבות ואין לה כל ענין כאן. החלטתי, שחשבון אמר"ת במר"ת נתחדש עוד לפני בן-מאיר, תוכל למצא חזק גם

(1) משיגו של בן-מאיר מלגלג עליו ויתנהו לאיש אשר לא ידע בין ימינו לשמאלו, ומרש לפניו את ידיעתו הגדולה במלאכת העבור, כי יש אשר ירחק ראש החדש ממולדו נ"ו שעות ותנ"ב חלקים. אבל באמת תשובה גנובה השיבו המשיג. בן-מאיר אומר בפרוש, שלא ירחק יום ניסן ממולדו מ"ג שעות – כי בהדחלתו ידחה הפסח עמו; אבל כל החדשים אשר יציר עליהם המשיג, שהם מתאחרים יותר ממ"ג שעות, כלם הם חדשים שאין מועדות נופלים בהם, וגם בן-מאיר מודה, שאין לחוש בהם. וכך אמרו בירושלמי (ר"ה, ראש פ"ג), כי בשאר כל החדשים מעצמים על הנראה לעברו, אבל לא בחדשי ניסן ותשרי, שאין מעצמים על הנראה, וכמו שיתבאר הדבר במקומו הראוי.

בדברי משיגו השני, שאביא דבריו לפנינו, האומר על חשבון אמר"ת במר"ת – אם השלמנו את החסרון בשורות הקודמות כראוי – שהם לא היו אומרים אלא על ניסן בשבת ותשרי בשני בלבד.

כד. חשבון אמר"ת במר"ת והחליפות שעברו עליו במשך זמן המחל'קת. חכמי בבל היו משתמשים בחשבונותיהם בכללי ארבעת השערים, אשר בארנום למעלה (סמן י"ז), המציבים גבולות מסימים לכל קביעה וקביעה. ולכן כאשר יוכיחו לבן-מאיר את משוגתו על פניו, יאמרו, כי בשנת ד"א תרפ"ב כבר עבר מולד תשרי גבול ד' י"א תרצ"ה, ובשנת ד"א תרפ"ג – גבול גטר"ד, ובשנת ד"א תרפ"ד – גבול חצי היום ("מחלקת", צד 61 והלאה ובמקומות אחרים). אבל בן-מאיר משתמש בשיטה אחרת, שאין לה אלא גבול אחד – המולד הזקן, שהוא אצלו שש שעות ואמר"ת. ולכן כאשר יצדיק את קביעתו יאמר רק כי הגבול (בשנת ד"א תרפ"ד) הוא עד תרמ"א חלקים מן השביעית (שם, צד 63). שיטת ארבעת השערים ידועה לנו היטב, אבל שיטת בן-מאיר צריכה עוד ברור.

מלבד שיטת ארבעת השערים, שכבר בארנוה למעלה (שם), המוצאה קביעת כל שנה על-פי מולד תשרי של אותה שנה, ראינו למעלה שיטה אחרת, המשתמשת לצורך זה בשני מולדות של שתי שנים רצופות. השיטה הזאת עתיקה היא לימים מכללי ארבעת השערים, שהתפתחו והסתעפו ממנה, אבל דרכי חשבונותיו של בן-מאיר קדומים עוד יותר. מלבד פסול ימי אד"ו היתה לבן-מאיר רק דהיה אחת – דחית המולד הזקן, אבל לא דחיות בט"ז תקפ"ט וגטר"ד, אף-על-פי ששתי דחיות אלה – שתמונתן אצלו ב' י"ו ק"ן וג"ט תתמ"ה – טמונות בכלליו בכ"ח, ויוצאות מעצמן, מפסול ימי אד"ו, מולד זקן ומתוך מדות השנים, שמסרת שלהן היא חד"ו כה"ז ושו"ח. הכללים שהוא מזכיר באגרתו (צד 51) הם: "לא אד"ו ראש השנה, אלא בגה"ז", "נולד תשרי בבגה"ז, רואים, אם נשתייר רביע יום חסר אמר"ת חלקים, עושים אותו ראש השנה, ואם חסר במר"ת, דוחין אותו". ועל-פי הכללים האלה ומסרת שו"ח כה"ז וחד"ו הוא מוצא קביעת כל השנים, וכמו שהוא מבאר על-ידם, "כמה שערים".

אבל גם דרך החשבון הזה אינו עוד בעצם טהרו ובתמונתו הראשונה, כי שנה בן-מאיר פניו, למען המלט ממוקשות אנשי-ריבו, ואולם בתשובתו הראשונה לבני בבל ערך כלליו בתמונה אחרת – על מולדות ניסן כמנהג בני ארצו. דרך החשבון, שהשתמש בו בתחלה, כפי אשר אנחנו שומעים מפרש מפי שני משיגיו המביאים אותו בתשובותיהם, היתה: "נולד ניסן בבד"ו ותשרי באד"ו, דוחין אותו מיומו; נולד ניסן באגה"ז ותשרי בבגה"ז, אין דוחין אותו. אלא אם נולד תשרי בבגה"ז, רואין, אם נשתייר רביע יום חסר אמר"ת מיומו, אין דוחין אותו, חסר במר"ת, דוחין אותו" (עין "מחלקת רס"ג", צד 76 וצד 81). באור הדברים: אם מן החשבון יצא לנו, שמולד ניסן חל באחד מימי בד"ו, שאז יחול מולד תשרי באחד מימי

אד"ו, דוחין ראש חדש ניסן, ואת הפסח עמו מיומו (וראש השנה – שמרחקו מראש חדש ניסן קבוע תמיד – נדחה מאליו, ואין בן-מאיר מדבר בו); אבל אם חל מולד ניסן באחד מימי אגה"ז, שאז יחול מולד תשרי באחד מימי בנה"ז, אז אין דוחים את ניסן מיד, כמשפט ימי בד"ו, אלא מסתכלים במולד תשרי, ורואים, אם נשתיר רביע יום חסר אמר"ת, אין דוחים את ניסן מיומו; חסר במר"ת, דוחים. לפי-זה, כללי בן-מאיר, כפי ששנה אותם בראשונה, היו מיסדים רק על מולד ניסן ועל הפסח הנופל בו, וקביעת ראש השנה יוצאת מאליה, ולא יזכיר את תשרי, אלא מפני שגבול המולד הזקן, שש שעות ואמר"ת, אינו נקצב אלא על-ידו. זו היתה צורת הכללים האלה של „חשבון אמר"ת במר"ת" בארץ-ישראל בראשונה; וחזותם מעידה על ישנם. הכללים האלה בעצמם שונים בפנים אחרות במדרש „שכל טוב“: „אם נולד ניסן מתחלת הלילה עד תרמ"א חלקים משעה ב' ביום, קובעין הפסח בו ביום, שהוא כתורה; ואם נולד לאחר תרמ"א, נדחה הוא“ („מחלקת“ צד 105). הדברים בסגנונם זה, שאינם אלא התפתחות כלליו של בן-מאיר, בעזיבת אמר"ת, מפרשים ומובנים יותר מן הראשונים (ודבר זה מעיד עליהם, שהם צעירים מהם לימים), מפני שקביעת הפסח יוצאת מעצמה, ויוצאת כיון (דירעקט) ממולד ניסן, ואינה תלויה בתנאים צדדיים (במולד תשרי), אבל לעמת זה התעופף מהם הרוח שהיה בראשונים, ולא נפרו בהם טעמי הדחיות. הסבה הראשית לדחיות המועדות – המולד הזקן של תשרי – פסחה בערפל, ולא תשוב להגלות לנו, כי-אם אחר שנוסיף על י"ג תרמ"א יתרון של חצי שנה, ב' ד' תל"ח, אשר אז יצא לנו גבול המולד הפסח לקביעה, י"ח שעות חסר חלק אחד, וגבול המולד הפסח בחצות היום בצמצום (ובאמת בעל מחזור ויטריי, המשתמש בכללי מדרש „שכל טוב“, בבואו לבאר טעמי הדברים, הזקק להאריך בהם דף שלם ויותר), מלבד זה זקוקים בעלי הכללים האלה לתת מדור מיוחד לדחיות זי"א קנ"א וא"ד תתמ"ו, המכוונות לדחיות בט"ו תקפ"ט וגטר"ד של תשרי, בשעה שאצל בן-מאיר הפל כלול במאמר אחד.

אבל סגנונו הקצר של בן-מאיר נתן מקום לאנשי-ריבו לגלות בכלליו פנים שלא ככונתו. בעלי-דבריו – או שלא ירדו לסוף דעתו בחשבון אמר"ת במר"ת, שלא היו רגילים בו, או שעשו את-עצמם כאלו לא הבינום – חפאו עליו דברים, שלא עלו על דעתו, למען עשותו לטועה וחסר-לב, שדבריו סותרים זה את זה ואין להם שחר. חכמי בבל, הנסמכים בריבם עם בן-מאיר על ארבעת השערים שבידיהם, ידעו בלי כל ספק, שאין בכוח הכללים האלה לחתוך את הדין. השערים האלה אינם נזכרים בתלמוד, ורשות לבן-מאיר לחלוק עליהם ולסמוך על הקבלה, שהיתה בידו מאבותיו. אך מופת אחד היה בכחו להכריע את איש-ריבם תחתיו, לו מצאה ידם להוכיח לו, כי בימים שעברו נקבעו המועדים שלא כדבריו; אבל מקרה כזה רחוק היה מהם כמאה וארבעים שנה. מתוך רשימת השנים, שמולדות תשרי שלהן

נופלים בפחות מתרמ"ב חלקים לאחר חצות היום, שנפרטו ב"מהלכת רס"ג" (צד 158), אנו רואים, שהשנה הסמוכה ביותר לזמן המחלקת, שהיתה יכולה לתת מקום למקרה כזה, היא שנת ד"א תקמ"ד, שמולד תשרי חל בה בתקכ"א חלקים לאחר חצות יום שני. אבל את אשר מנעה מהם המציאות נהן להם בן-מאיר בידיו. מסגנון לשונו, שהוא מעמיד את כל חשבונותיו רק על יסוד אחד בלבד, על כלל אמר"ת במר"ת, יכולים היו אנשי-ריבו ללמוד, שאינו מודה בדחיות בט"ו תקפ"ט וגטר"ד, ואין לו אלא דחיה אחת, מולד זקן. ובוזה שהוא מרכיב בדבריו מולדות ניסן ותשרי יחד, ונותן למראה-עינים גבול אחד לשניהם: רביע יום חסר אמר"ת – נתן להם מקום להחליט, שגם את ניסן אינו פוסל אלא משש שעות ואמר"ת. הוכחות כנגד החלטה כזאת נקל היה להם למצא. אחד מחכמי בב"ל, הנוהג כבוד בבן-מאיר, כראוי לאיש העומד בראש ישיבה בישראל, מראה לו, שבשנת אלף רכ"ה לשטרות, ד"א תרע"ד לבריאה, נדחה הפסח מיום ג' ליום ה', אף-על-פי שמולד ניסן חל בט"ז שעות ושל"ו חלקים (צד 77); ומשיגו האחר, ההולך עם איש-ריבו בחמת קרי, ושכפי הנראה היתה מלאכת העבור אמנותו, מחפש בחמשים שנה שקדמו לשנת המחלקת, ומוצא שנדחה בהן תשרי שתי פעמים (מפני גטר"ד), וניסן שמונה פעמים, לפני שש שעות ואמר"ת (צד 82). וכאיש בקי במלאכתו יהתל בבן-מאיר, הכורך מולדות ניסן ותשרי יחד, ואומר על שניהם (לפי הבנתו), "אם נשתייר רביע יום חסר אמר"ת" – "כי בלא דעת ובלא תבונה ידבר", "כי אמר ניסן באג"ה וושרי בגה"ז, עד שש שעות אין דוחין אותו, אחר שש שעות דוחין אותו, ולא השיב אל לבו, כי בהולד ניסן באג"ה קודם שש שעות, יהיה כנגדו תשרי בגה"ז לאחר שש שעות, מפני שיש ביניהם שני ימים ארבע שעות תל"ח חלקים, לפיכך בהולד ניסן בארבע שעות ביום, יולד תשרי בשמונה שעות תל"ח חלקים". ועוד זאת יעשה: אחר שבן-מאיר אינו מזכיר בדבריו מסורות שו"ח כה"ז וחד"ו, הוא אומר עליו, שפסל מסורות אלה, ועושה את כל השנים הפשוטות כסדרן, ואת כל המעצרות חסרות וכדעת אחרים בתלמוד.

למען הסיר מעליו את כל התאנות האלה, אשר השיאו עליו בעל-י-מתלקתו, מדעתם או שלא מדעתם, מצא בן-מאיר לנכון לפניו, לשנות ממשטבע שטבע בראשונה, ובאגרתו לבני-בריתו אשר בבבל אין עוד כל זכר למולדות ניסן, וכל חשבונותיו מיסדים על מולדות תשרי בלבד. מסתפק הוא גם הפעם בדחיות אד"ו ומולד זקן, ואינו מספיע בדחיות בט"ו תקפ"ט וגטר"ד של הבבליים, אבל תחתם הוא משתמש במסרת שו"ח כה"ז וחד"ו, המובילה מעצמה אל המטרה, ומראה שתוצאות חשבונותיו מכונות עם ארבעת השערים, אם אך נוסף על כל אחד מגבוליהם אמר"ת חלקים. במרוצת דבריו יופיעו לעינינו הגבולים ו' כ"א נ"ב, ו' תתרמ"ט, ו"ט תתמ"ה, ד' י"ב רנ"ו, שהם גבולי ו' כ' תצ"א, ו' ת"ת, ד' י"א תרצ"ה הידועים, בתוספת אמר"ת. מפל הדברים האלה נראה, כי הגבול שש שעות

ואמרית, שהיא הדחיה העקרית, הוא הגבול האחרון, אבל יכול הוא להתמעט על-ידי קביעת השנה הקודמת לה או ההולכת אחריה, או לפי סגנון בני ארץ-ישראל, אשר נפגש עוד לפנינו, יכול הוא להיות, נדחה מחמת חברו. והנה דרכי הקביעה על-ידי ארבעת השערים, שהשתמשו בהם הבבליים, קלים ונוחים ביותר, ואפילו תינוקות של בית-רבן יכולים להשתמש בהם, מפני שאינם צריכים כל עיון והתבוננות, אלא מעשה קוף בעלמא; אבל לעמת זה כל רוח אין בהם. סבות הדחיות מעלפות בהם בצעף וגבולי הקביעות מתגלים במ מבלי דעת מאין באו, כמלאכים היוצאים מן השופר, וכאלהים מן המכונה (Deus ex machina). לא כן הם כללי בני ארץ-ישראל, שהם קשים יותר הרבה, והמחשב על-פיהם זקוק לחפש מולדות תשרי לשתים ושלוש שנים, לקצוב את מדתן על-פי מסרת שו"ח כה"ז וחד"ו, ולצרפם אל היסוד הראשי, שהוא המולד הזקן. חשבונות כאלה אינם מסורים ביד כל אדם, כי-אם לחכם ומבין מדעתו, היודע יסוד הדברים ושרשם. זקוק הוא לעשות מעשהו בעיון ובהתבוננות ובלי הסח-הדעת. וטעם הדחיות, הפרוש לפניו כשמלה בכללי החשבון, אינו זו מעיניו אף רגע אחד. על-כן בן-מאיר, המשתמש רק בחשבון אמרית במר"ת, מהתל בחכמי בבל ואומר, שאין חוששים לדברי הקובע חדשים בחשוב המולדות לבד ובארבעה שערים, וכי שעבר בלא ראיה (אך כחקה בלי טעם) (צד 95), לפי שאפילו הדיוט ועם-הארץ, שאינו יודע בסוד העבור, ואינו ראוי לקבוע שנים, יכול לעשות מועדים על-פיהם, וכדברי רבי אביתר, שסמיכת הכל, שיקדש ראש הסנהדרין, הוא ראש הישיבה אחר אותו החשבון" (צד 150). ועל ארבעת השערים יאמר בן-מאיר, שאין בכללם אלא מעוט ימים ושעות של ד' ימים בלבד" (צד 79), כלומר, מנין מועט של מספרים, או כאשר נאמר, לפי סגנונו עתה, של אותיות וציונים מתים, שאין בהם רוח חיים. וכאשר התרעמו חכמים שונים בדורות האחרונים על התמונות האלגבריות, שהן מרגילות את האדם לעשות מעשה מכונה ופוטרות אותו מן המחשבה. נגד הדברים האלה יצא משיגו, אשר כבר ידענוהו לאחד מב עלי המלאכה הזאת, ויתנפל עליו כעל איש אשר בלא דעת ובלא תבונה ידבר, ומראה לו את התבוננות העצומות האצורות בארבעת השערים שאין העולם עומד אלא עליהם, שאינם, כדברי בן-מאיר, רק מעוט מספרים של ארבעה ימים, כי רוח החיה בהם הוא המולד הזקן, החוזר ושב בכל ארבעת הימים פעם ופעמים וגם שלש פעמים, ולא נפלא הדבר מנבוני-לב להוציאו מהם ולגלותו לעין. ממכתב המשיג הזה נדפס אך חלק קטן ב"מחלקת" (צד 89), ואחר-כך מצאו החכם Guillaume בשלמותו, ואני נותן אותו פה כפי שנדפס במאסף האנגלי, יחד עם תקוני והערותי. וזה לשון הקטיעה:

(עמוד א) ... יפקחו עיניהם החברים, ויראו התבוננות העצומות האלה, ואל יאמר כי ארבעה

שערים אין בכלל; בן אלא מעוט ימים ושעות של ד' ימים בלבד, כי האומר כן בלא דעת ולא תבונה אמרה, שאין העולם עומד אלא עליהם ואין תקנת

המועדות תלויה אלא בהם. והטעם השלישי שאמר בו אמ[ר]ת] ביומו במר"ת למחר, אין לו עיקר מדבר, חכמים, ואף מי שבדאו מתחילה וכתבו, לא היה יודע בסוד העיבור בין ימינו לשמאלו. כי אמר נולד ניסן באג"ה ותשרי בגה"ז עד שש שעות אין דוחין אותו, אחר שש שעות דוחין אותו. ולא השיב אל לבו, כי בהיולד ניסן באג"ה קודם שש שעות, יהיה כנגדו (ו)תשרי בגה"ז לאחר שש שעות, מפני שיש ביניהם שני ימים ארבע שעות תל"ח חלק', לפיכך בהולד ניסן בארבע שעות ביום, יולד תשרי בשמונה שעות תל"ח חלק'. ואם דחינו ניסן מפני תשרי, בטלו דבריו שאמ' בניסן קודם חצות אין דוחין אותו, ואם לא דחינו תשרי מפני ניסן, בטלו דבריו שאמ' בתשרי לאחר חצות דוחין אותו, ואם [ואם לא דחינו ניסן ודחינו תשרי כדי לקיים דבריו הראשונים והאחרונים נמצא בין ניסן לתשרי ד' ימים, והוצרך למלאות אייר ותמוז או תמוז ואלול, ואין לך טעות גדולה מזו] (יהי שעה שלימה יתר רנ"ו חלקים וכן תקפ"ט יהי ק"ג חל', כי כולם בתוספת אמר"ת (ו)). והמשכילים יבינו. והשני שאמ' בו שהחשבון ד' שערים אינו מחזיר אלא על ד' ימים בלבד, ומעוט שעות וחלקים, הוכיח דברו עליו כאילו לא עבר על פתחה שלאומנות הזו. כי חשבון ד' שערים כולל את כל הימים, ויש מהם ימים שהוא מזכירן שתי פעמים או שלשה. אבל מי חכם ויבן אלה. והרי (אנו) [אני] מפרש זאת בדרך קצרה. [אמרו בשער ראשון כל תשרי שיש בו] עבור ונולד קודם תצ"א משעה תשיעית ביום ששי חסירין, ואם נולד אחרי כן שלימים. לפי שכשאתה מוסיף ה' ימים כ"א שעות תקפ"ט חלקים, יגיע לסוף ו' מיום ה', הא למדת שהזכיר יום חמישי, ואמר אם יתר על שש שעות דוחים אותו. ועוד נאמר, ואם אין בה עיבור, ולא בשנה הבאה, ונולד קודם ת"ח חלק' משעה א' בליל ו' חסרים, ואם נולד אחר כן שלימים, מפני שכשאתה מוסיף שתי פעמים ד' ימים ה' שעות תתע"ו חלקים לשתי שנים, יגיע לסוף שש שעות ביום שביעי, הא למדתה שהזכיר יום שבת, ואמר (לאחד) [לאחר] שש שעות דוחין אותו. ועוד נאמר ואם יש בשנה הבאה עבור ונולד קודם ר"ד חלק' משעה ז' בלילי ששי חסירים, ואם נולד אחרי כן שלימים, מפני שכשאתה מוסיף ד' ימים (ה') [ח'] שעות תתע"ו [חלק'], יגיע לסוף שש שעות מיום שלישי, הא למדת שהזכיר יום שלישי, ואמר, אחר שש שעות דוחין אותו. והזכרת שיני בשבת כבר פירשנוה בטעם הראשון. הרי נגלה כי הזכיר כל הימים. ושאר השערים שונים את הימים. כי גבול תצ"א אשר בלילי א' בשבת

(1) את המאמר הוסף בחצאי-מרבץ השמיט המעתיק בסעות, וכתב בצדו: ,תם פי תלך אלדף" (התשלום בסוף הדף) והוסיפו בסוף העמוד השני. ותחת המאמר הנשמט כתב בשבוע: ,יש שעה" וכו', שהסגרתו בחצאי-עגול, ומקומו באמת בעמוד ב' אחר המלים, וגבול תרצ"ח" (עין שם).

שונה להזכיר גבול שש שעות ביום שבת, וגבול ר"ד שבליילי אחד בשבת שונה להזכיר שש שעות שביום ה', וגבול תקפ"ט שביום שיני שונה להזכיר שש שעות שביום השלישי מן השנה שעברה, וכן גבול ר"ד שבליילי שלישי וגבול תרצ"ה (1) שבליילי רביעי משלשים להזכיר שש שעות שליום השבת (ואם לא דחינו ניסן ודחינו תשרי כדי לקיים דבריו הראשונים והאחרונים נמצא בין ניסן לתשרי ד' ימים והוצרך למלאות אייר ותמוז או תמוז ואלול ואין לך טעות...5... בשאר).

כה. שנויים אחרים בשיטת בן-מאיר. עוד בדבר אחד שנה בן-מאיר את סגנון דבריו במחלקתו עם בני בבל, וכפי הנראה עשה זאת בערמה לתפש את אנשי-ריבו בלבם.

אחד ממשיגיו המרבה להביא את דברי בן-מאיר, כדי להשיב עליהם, אומר עליו: „חשבון אמר"ת הזכיר בו שני דרכים שסותרין זה את זה. בתחלה אמר, נולד ניסן באג"ה ותשרי בגה"ז עד ו' שעות אין דוחין, אם לאחר ו' שעות דוחין אותו, ניסן בשבת ותשרי בשני עד ו' שעות ואמר"ת; חזר ואמר, כל תשרי שנולד בבגה"ז, בארבעת הימים עד ו' שעות ואמר"ת, אין דוחין אותו" (צד 81). דברים כאלה אנו שומעים גם מפי משיגו השני, אחד מחכמי בבל, אלא שהקטיעה שבאה בה תשובה זו לקחה בסוף השורות האחרונות שבדף, וזקוקים אנו להשלימה לפי אמד הדעת. וז"ל:

„ושכתב ראש ישיבה, אבל אנו

נסמכין על דברי חכמים, שאם ניסן באג"ה ותשרי בגה"ז, אין דוחין אותו מיומו, [אלא]

אם נולד תשרי בגה"ז, רואין, אם נשתייר רביע יום חסר אמר"ת חלקים

ביומו, אין דוחין אותו, ואם חסר במר"ת דוחין אותו [ועוד לא עברה שנתנו את הגבול],

נודיע לפני ראש ישיבה, כי זה הדבר ש[לא כמנהג שקבלנו אותו] מן הראשונים, ולא כמנהג שכתב [בתחלה, שהוא מסורת בידו מאבותיו],

אם נולד ניסן בשבת [ותשרי בשני עד שש שעות ואמר"ת אין דוחין אותו, שהרי הם]

לא היו אומרים אלא על ניסן בשבת ועל תשרי בשני בלבד, ותשרי של שנה

השלישית, היא שנת רל"ה לשטרות, מולדו ביום שבת שש שעות רל"ז חלקים,

(1) כאן מקום המלים: „יהי שעה שלמה יתר רנ"ו חלקים וכו'“, שהוסיף אחד מן המצינים, כעין הערה, שעלידי תוספת אמר"ת נעשה גבול ד' י"א תרצ"ה לד' י"ב רנ"ו, וגבול בס"ו הקפ"ט לב' ט"ז קפ"ן, ששניהם נזכרים בשערי בן-מאיר.

ולא בשיני בשבת הוא נולד, ואינו בכלל אמר"ת במר"ת (צד 76) ו). מדברי שני משיגיו אלה אנו רואים, כי בתחלה צמצם בן-מאיר את כלליו רק על תשרי שנולד ביום שני בלבד, ואחר-כך השנה מדותיו ומקומו דינו גם על ימי גה"ז. מאיזה טעם הפלה בן-מאיר בראשונה יום שני בשבת מיתר ימי השבוע? ומה ענינו לשנת תרפ"ד, שמולד תשרי שלה חל בשבת? בשאלה זו נתקשיתי כבר ב"מחלקת רס"ג", ומפני שלא מצאתי או דרך אחרת לפתור את החידה הסתומה הזאת, הזקקתי לשבש את הנוסח ולתת לו פנים אחרות לגמרי, שבתחלה הוסיף בן-מאיר אמר"ת חלקים רק על גבול המולד הנופל בימי גה"ז, כדי שלא לדחות ראש השנה לשני ימים, ואת גבול יום ב' הניח בלא תוספת, מפני שהמולד הזקן אינו דוחה את ראש השנה כיוצא ביום אחד. אחרי נמשך הרא"ע ב"הגרן" (ח"ה, צד 178), אשר שם דברי אלה ליסוד לבנות עליו את השערתו, שפונת בן-מאיר היתה להמעיט את הדחיות (ושם, צד 175, הוא מעתיק את הדברים לפי תקוני, כאלו כך נמצאו וכך היו במקורם בכ"י, מבלי להעיר שאינם אלא השערה ממני בלבד). אבל הגהה זו, המשנה את פני הדברים מן הקצה אל הקצה, מלבד שהיא דחוקה מצד עצמה, קשה היא מאד לכוננה עם המאמר הסמוך, כשאנו מחשבים וכו". המובא למעלה בהערה. והדבר קרוב בעיני הרבה יותר, שיום שני בשבת, אשר הרים בן-מאיר וראשונה על נס, לקוח היה בידו מן המסורה, ששמע או ידע, שאחת מן השנים נקבעה ביום שני, אף-על-פי שמולד תשרי עבר גבול חצות. ולכן הפס אותו בן-מאיר כעין כדור בחן (Ballon D'essai), לשלחו על-פני חוק, לדעה מה יקשה לו, ואיך יתקבלו דבריו בעולם; ואהרי אשר ראה, כי לא יצאו לערער

1) ובפס המכתב מוכיח לבן-מאיר מתוך ארבעת השערים, שאפילו בזמן שחל מולד תשרי ביום שני, ראש-השנה נדחה משש שעות, והוא אומר: "כשאנו מחשבים את חשבון אמר"ת במר"ת על ניסן בשבת ותשרי בשיני, אין אנו מוצאים את החשבון, שהוא נכון עליהם (שהוא מכוון להם), שכך מסרו חכמים בשער רביעי שפ"ל תשרי שלאחר שנת העיבור, שנולד ביום שיני, ג' שעות ותקפ"ט חלקים, קבע אותו ביומו, אם נולד בשלש שעות ותק"צ חלקים נדחה אותו לשלישי, ולקבע חדשים בסדרן. ואם לא היה בשנה שעברה עיבור ונולד תשרי ער שש שעות, ביום שיני אין נדחה מיומו. ואם נולד אחר שש שעות חלק אחד נדחה לשלישי, מצד שאין קובעים אותו ביומו אלא כשנולד עד חצות בלבד, אבל מאחר חצות חלק אחד לא מצאנו שנקבע ביומו. הרי למדנו שאפילו על תשרי לא יכון חשבון אמר"ת במר"ת, וכל שכן שלא יכון על גה"ז". מעגין המאמר אפשר היה לחשב, שיאמר: "שאפילו על שני לא יכון", וכן חקנתי ב"מחלקת", שם; אבל קרוב יותר בעיני לתקן: "הרי שאפילו על שני ועל תשרי לא יכון וכל שכן שלא יכון על גה"ז [ועל ניסן]". בעל המכתב המהאמץ להוכיח בטול חשבון אמר"ת במר"ת לא רק מתוך ארכצת השערים, כיוצא גם מצד המציאות, שקשה היה לו למצא בשנים שעברו מולדות תשרי, שנדחה לפני שש שעות (שקרו במשך חמשים שנה האחרונות בשנת ד"א תרל"ב ותרנ"ב ושנדהו מפני גטר"ד), בחר במולדות ניסן, שמקרים כאלה מצויים בו הרבה יותר. ובגלותו בדברי בן-מאיר פנים שלא ככונתו הוא עושה עצמו כעובר לתמו מתשרי לניסן להראות לו את טעותו.

2) משיגו הידוע, שדרפו לבוא עליו בעקיפין, אומר בשמו פעם ושתים, שאמר בתחלה:

עליו – אם מפני שלא חשו לדבריו, ולא רצו להכנס עמו במחלוקת, בדבר שלא היה נוגע או למעשה, או מפני שלא יכלו להכחיש דבריו, שלא היו קלוטים מן האויר – חזר והקיש מן הפרט על הכלל, ודן גזרה שוה – או קל וחמר – מיום שני, שאין ראש-השנה נדחה בו אלא ליום אחד, על ימי גה"ז, שהוא נדחה בהם לשני ימים. אך באיזו שנה יכול היה בן-מאיר להתלות? מרשימת השנים שהוספת תרמ"ב יכולה לחולל שנוי בקביעתו, ושנפרטו ב"מחלקת רס"ג" (צד 158), אנו רואים, שהשנה הסמוכה ביותר לזמן בן-מאיר, שהיה בה מקום למחלקת כזו, היא שנת ד"א תקמ"ד, שמולד תשרי חל בה בשני בשבת, תקכ"א חלקים לאחר חצות היום. על השנה הזאת, שאין מן הנמנע שנקבעה בשני בשבת, יכול היה בן-מאיר ליסד שיטתו, כלל אמר"ת במר"ח; ולפי זה אפשר היה להוכיח, שבשנת ד"א תקמ"ד כבר היה חשבון המולדות מכון לחשבון שבידינו, וכן שערתי כבר ב"מלואים" אשר בסוף מאמרי "מחלקת רס"ג". אבל הנחה זו בטלה עתה, אחר אשר ידענו ממכתב ראש-הגולה, שגם בשנת ד"א תקצ"ו היה עוד חשבון המולדות משלנו. ולכן זקוקים אנו לחפש את השנה, שסמך עליה בן-מאיר, בפרק שבין מכתב ראש-הגולה וזמן המחלוקת. והנה כאשר אמרתי, לא ימצא בכל הפרק הזה לפי חשבוננו מולד תשרי שחל בגבול שבין חצות היום ותרמ"ב חלקים לאחרינו. אבל אין לשכוח, כי באותו זמן, שחשבון המולדות לא נתבסס עוד, לא היה מן הנמנע, שמולד שחל לפי חשבוננו מספר שעות קדם חצות או לאחרינו, חל אז בפחות מתרכ"ב חלקים לאחר חצות. במשך הזמן הזה היו שלשה ראשי שנים, שהלכו מולדותיהם ביום ב' לאחר חצות, שקביעתם נדחתה בשביל זה ליום ג', והם שנת ד"א תרכ"ב (מולדו ב' י"ט מ"ו), ד"א תרכ"ט (ב' כ"ב תצ"ו), ד"א תרמ"ב (ב' כ' תי"ז).

על יסוד הדברים האלה כונן מיסד "חשבון אמר"ת במר"ח" את כלל: "נולד ניסן בשבת ותשרי בשני עד שש שעות ואמר"ת וכו'", אשר נרחב אחר-כך גם על יתר הימים הפשרים לקביעה.

הנה כי כן הובילנו המציאות החדשות, זו אחר זו, לאחור יותר ויותר את התימת חשבון העבור. ברייתא של שמואל למדתנו לדעת, שבשנת ד"א תקל"ז היה חשבון המולדות מקדם בשלש שעות ושליש מחשבון שלנו. מכתב ראש-הגולה גלה לנו נצורות חדשות, כי כן היה מעמד הדברים, ובמדה מרבה הרבה יותר, עוד בשנת ד"א תקצ"ו. וההתבוננות בדברי המחלוקת של בן-מאיר הביאתנו לידי החלטה, שהחתיים האחרון היה ברבע הראשון למאה השביעית לאלף שעבר. בכל היות תוצאות חקירתנו מתמיהות

נולד ניסן באג"ה ותשרי בגה"ז עד שש שעות וכו' ניסן בשבת ותשרי בשני עד י' שעות ואמר"ת" (צד 79 וצד 81); אבל אפשר מאד, כי לא דבר בן-מאיר בראשונה כלל על ימי אג"ה, כי רק החלק האחרון יצא מפי בן-מאיר מפרש ואת חלקו הראשון הוציא הכשיג מדיוק, כדי להבליט יותר את הסמירה שכן דברי בן-מאיר הראשונים והאחרונים.

בסקירה ראשונה, הנה קשה יהיה למבקש אמת לפקפק בהן. כן. עוד שרידים מאגרת בן-מאיר. אגרת בן-מאיר נגלתה לנו קטעים קטעים מתוך כתבי גניזת מצרים, אשר נפוצו לעברים שונים (לקמבריו), אקספורד, פטרבורג ולארצות אמריקה) ונדפסו במאספים שונים, אשר משם אספתים וחברתים לאחדים ב„מחלקת רס"ג" (מצד 45 עד 56); והנה לאחר אשר עברו יותר מעשר שנים, הגיעו לחכם אדלר בלונדון מתוך גניזת מצרים עוד שני דפים מן האגרת הזאת, אשר פרסם אותם במאסף R. d. E. J. לשנת 1914 (מצד 44 והלאה). דף אחד הוא חלק מפתחת האגרת הנמצאה אצלי ב„מחלקת" (צד 47-49). מן השנויים הקלים הנמצאים בקטיעות החדשות האלה ראוי להעיר רק על אחדים מהם: תחת „יען שמו" כתוב שם: „יגון שמו" (נוסח ישר). המלים „[אב בית] דין", החסרות אצלנו, נמצאו שם. המלים „סנהדרי גדולה וסנהדרי קטנה", שנתקנו אצלנו מסברא, כתובות שם מפרש. תמורת „מכל הדרין" כתוב שם „מפלהדרין", ואם אינו טעות סופר, יתכן שהוא שם לועד מיוחד, שהיה בצד הסנהדרין. הדף השני חדש הוא ולא נמצא אצלי ב„מחלקת". וכבר עמדתי על חסרונו והשלמתו מדעתי (שם, צד 52), והדף הנמצא מקנן בתכנו אל מה ששערתי על-אודותיו שם, אלא שסגנונו ארך יותר. וזה לשון הקטיעה החדשה הזאת, שאני מעתיקה בזה בתקון טעיותיה ובצרופה אל הבא ממנה בדפוס, בין סגנון חסרון ועודף מזה ומה.

כל תשרי שיש בו עיבור, ונולד נ"ב חלק' משעה יוד מיום ו', אהי > יום שבת וחסר' (= וחסירה) וטעם הדבר מפני השנה הבאה כדי להעמידה על שש שעות תרמ"א חלק' ביום ה', והוא אמר"ת. כי בין מולד שנת מעוברת

לשנה שלאחריה ה' ימים כ"א שעות תקפ"ט חלק', כשאתה מונה (כ"ב) [נ"ב] חלק' משעה י' ביום ו' ה' ימים כ"א שעות תקפ"ט חלק', מגיעים] לסוף אמר"ת חלק' משעה ז' ביום ה' ולא יוכל לדחותו מ[יומו], כי לא עבר המולד על אמר"ת בחלק א', (ומן ין) [ומונין] ראש הש[נה] מיום ה'.

נמצא תחלת מעוברת יום שבת ותחלת פשוטה שלאחריה [ביום ה'], ובין זו לזו ו' ימים, וששה ימים במעובר' חס' (= במעוברת חסרה). שכך נאמ' (= נאמר) במשנת [דברי חכמים?]

חד"ו. וגם אמרו, אם נולד לאחר מן זה המנין, לפני יום השבת [אחוז] יום שבת ושלימ' (= ושלימין) - טעם שלהם לפ[נ]י שבת מיכן (ועוד) [ועד] שיעבור גבול

שבת - ועלת הדבר שנה הבאה, שאם יעבור מיכן חלק אחד, נולד (לשנה) השנה הבאה ביום ה' ושש שע' (מ"ה) [מ"ב] חלק', והם (במדת) [במר"ת], ד[ו] חים אתו

ליום שבת, ימצא ראש מעוברת שבת וראש הש' (= השנה) שלאחריה [ביום ז'] (הכי) [הרי] ח' ימים, וח' ימים במעוברת שלימ', שכך קבעו

[במשנת] דב' חכמ' (=דברי חכמים) שו"ת. וגם אמ' אם לא יהיה באותה השנה

[עיבור] ולא בשנה הבאה עיבור, ונולד קודם תת"מ"ט חלק' [משעה] ראשונה בלילי ששי, אחוז יום שבת וחסי'. וטעם הדבר [כי לא] עברו ו' שעות ואמר"ת ביום (חמישי) [השבת] (ו)עד תת"מ"ט חלק' בשעה

ראשונה בלילי ו'. וטעם הדבר שתי שנים של אחריה. ועיקר הטעם שנה שלישית: כשאתה מונה מאלף מ"ט (שעות משנה) [חלקים משעה] ראשונה בלילי ו' ד' ימים ח' שעות תת"ע"ו חלק' (יתרין) [יתרון] הפשוטה < מגיע סוף החשבון ללילי ג' ותת"ה חלקים משעה וכו'".

והדברים מבארים ומובנים מעצמם לכל מי שהתבונן בדברי בן-מאיר והפיר דרכי השבונותיו. ורק על שני דברים אני רואה להעיר: האחד, שהלשון „וטעם שלהם וכו'“ אינו נתינת טעם לקביעת השנה, כי אם כעין מאמר מסגר, או הוספה ממצתיק מאחר (ולכן שמתיהו בין שני קוים שוכבים מזה ומזה), כעין תוספת באור למה שנאמר לפני כן: „מן זה הניין לפני יום השבת“, שהפונה בו „מיכן עד שיעבור גבול יום שבת“, כלומר שש שעות ואמר"ת. והשני, [שמ שנת?] דברי חכמים שבדברי בן-מאיר נראה שהיתה כוללת כללים שונים בעבור ובתוכם מסרת שו"ה כה"ו חד"ו).

כו. חליפת המכתבים בין בעלי הריב. משתי אגרות רס"ג נודע לנו, כי עוד בהיותו באחלב, בקיץ שנת תרפ"א, הגיעה לאזניו השמועה, כי בן-מאיר חושב להכריז מרחשון וכסלו חסרים, וכתב אליו „בתוך הקיץ“ כמה אגרות, ולא קבל ממנו מענה, והיה סבור כי חזר בו. אזרייכן הגיעה השמועה לבגדד, כי הכריז בן-מאיר את שני החדשים חסרים, אז פנו אליו ראשי-הגולה וראשי-הישיבות במכתב להעבירו מדעתו. גם כתבו, כאשר יספר רס"ג בספר המועדים („מחלקת“, צד 61), „ספרים יניים ושלישים“. ראוי הדבר להתחקות על תכן דברי הספרים האלה ולדעת כמה מהם הגיעו אלינו בתוך הכתבים אשר נקבצו במאמרי „מחלקת“

מכתב חכמי בבל הראשון לא הגיע אלינו כלל 2), אך תכנו

(1) החכם אדלר פרסם שם מבית-גנזיו עוד דף אחד מספר המועדים לרס"ג על-דבר שערך בן-מאיר. אבל נעלם ממנו, שהקטיעה הזאת אינה חדשה, וכבר יצאה לאור על-ידי הרש"ו שכתר (J. O. R.), חלק XIV, צד 498—500 וב„מחלקת רס"ג“ מצד 99 והלאה). השנויים שבכ"י אדלר, שרפם מאשרים את התקונים שעשיתי מסברה, קלים הם, עד שאינני רואה צורך להעיר עליהם. (2) רא"ע, אשר התחקה גם על חליפות המכתבים האלה, אומר על חתימת המכתב, שזמנו הוא סבת ארל"ג, הנמצאה בקבוצת הכתבים („מחלקת“, צד 45), כי הוא סוף המכתב הראשון שכתבו חכמי בבל אל בן-מאיר („הגרן“, ח"ה, צד 136), וכן יחשב החכם מלפני

מבאר היטב בפרוטרוט בספר המועדים (שם, צד 62). חכמי בבל הראו לבן-מאיר פנים מספירות, כאלו משגה היה בדבר, כי הכריז בנו סדרי מועדות שלא כהלכה, כי מולד תשרי עבר בשנת תרפ"ב את הגבול (הקצוב לו בארבעת השערים) בשעור רל"ז חלקים, וכשעור הזה יעבור גם בשנות תרפ"ג ותרפ"ד.

תשובת בן-מאיר הראשונה (1). את תכן דברי התשובה הזאת יתאר רס"ג בקצרה לאמר: „האמת אתי וכדת הכרזתי לא לכם המרות את פי ולסור מדברי ימין ושמאל“, ולמען הצדק את קביעתו אמר בן-מאיר, „כי הגבול בשבת עד תרמ"א מן השביעית“ (שם, צד 63). על-פי הדברים האלה נקל להפיר בקטיעה VII (צד 94) שרידי תשובת בן-מאיר הראשונה, וגם לעמוד על תכן דבריה: הוא הוכיח לחכמי בבל מן התלמוד, שאין פעברים שנים וקובעים חדשים בחוצה-לארץ (וזאת פונתו בדבריו שהביא רס"ג: לא לכם המרות את פי), ואין משגיחין בעבור השנה ובקידוש החדש אלא על בני א"י, לא על בני בבל; ובדבר סמיכת חכמי בבל על ארבעת השערים יאמר: „ואין חוששין לדברי מי שקובע חדשים בחישוב המולדות לבד ובארבעה שערים, ומי שעבר בלא ראייה... (נראה להשלים: אין חוששין לקדושו)“. את יתר תשובותיו נוכל ללמוד מדבריו המובאים באגרת חכמי בבל. על מה שחשבו להוכיח לו מתוך ארבעת השערים, כי משפט שנת תרפ"ב להיות שלמה, מפני שמולדה עבר גבול ד' י"א תרצ"ה הקבוע בהם לשנה חסרה, הוא משיב: „אין אנו נסמכין באלה שתי שנים על ארבעה שערים“, מפני שהם סותרים בפעם הזאת את הכלל המסור בידו בקבלה. אבל אנו נסמכין על דברי חכמים שאם ניסן באג"ה ותשרי בנה"ז אין דוחין אותו מיומו, אלא אם נולד תשרי בנה"ז רואין אם

(Saadia Gaon, his life and works, p. 410). אולם באמת אין להוציא כלל מן השריד הקטן הזה גם מיד מי יצא, אם מאנשי-ריבו של בן-מאיר או מיד אחד מהמחזיקים בביתו, אשר אליהם צריך מכתב בן-מאיר הצא אחריו מיד ואשר נרשם עליו: „פאגאבה בן-מאיר“ (והשיבו בן-מאיר). וגם אם נאבה להחליט, בלי כל ראייה, כי בעלי-מחלקתו של בן-מאיר כתבו את המכתב הזה, הנה קשה לאמר עליו, כי הוא המכתב הראשון. כי אף אם נאמר, שהכרזת בן-מאיר על מרחשון וכסלו שהם חסרים היתה ביום הושענא רבא, יפלא מאד, איכה חפו חכמי בבל שנים חדשים או שלשה ולא כתבו אליו דבר, עד אשר כבר קבע מרחשון וכסלו חסרים לפי שיטתו?

(1) לפי דעת הרא"ע תשובת בן-מאיר הראשונה נמצאה לפנינו כמעט בשלמותה, והיא האגרת שפיניתיה בשם „אגרת בן-מאיר הראשונה“ (כנגוד אל אגרתו האחרת בסמן VI, צד 90, שפיניתיה בשם השנית) והיא בקבוצת הכתבים סמן I (מצד 45 והלאה). אולם הדבר הזה אי-אפשר כלל להעלותו על הדעת. האגרת הזאת מלאה נאצות וגדופים נגד הנשיא בן-זכאי, רס"ג ורב כהן-צדק (צד 50) וגם קללות נמרצות (צד 56). היתכן, כי מיד בתחלת משאו ומתנו יצא בן-מאיר בקלות וגדופים קשים כאלה נגד חכמי בבל אשר כתבו אליו רכות (כנראה מספר המועדים)? אבל הדבר אשר יקשה עוד יותר, הוא: שהמכתב הזה איננו צרוך כלל לחכמי הישיבה אשר בבבל, כי-אם לאוהביו ולבני בריתו אשר בבבל, שעזרם נגד חקושרים עליהם, שהם בן-זכאי וסיעתו (צד 49). וכמו שפרשתי את הדברים שם.

נשתייר רביע יום חסר אמר"ת חלקים ביומו אין דוחין אותו, ואם חסר במר"ת דוחין אותו ועוד לא הגענו לגבול" (עין "מחלקת", צד 76), וכבר בארתי למעלה פרוש דבריו.

מכתב חכמי בבל השני (1). גם את תכן דברי המכתב הזה נלמד מספר המועדים. חכמי בבל יצאו נגד תוספת אמר"ת, שהוסיף בן-מאיר על המולד הזקן, ויוכיחו לו מתוך ארבעת השערים, "כי דבר הקדמונים לא יוסיף חלק על מחצית היום". "וחמש האותות" (או גבולי המולדות שמסרת חלקיהם היא: ר"ד, ת"ח, תצ"א, תרצ"ה ותקפ"ט) הן "למלאות כל אחת שעה שלמה". חלק גדול מן המכתב הזה נמצא לפנינו בקטיעה IV (צד 73 והלאה) (2). בו יצאו אנשי-יריבו של בן-מאיר לערער על תוספת תרמ"ב ואומרים: "שהרי חפשונו ודקדקנו בכל השערים, וראינו שאם יעבור מולד תשרי אחר תצות אפילו חלק אחד אין ראוי לקבעו ביומו"; והשתדלו להראות לו, שלא זו בלבד שדבריו סותרים את כללי ארבעת השערים, אלא אף זו, שהם מכחשים על-ידי המציאות, וכי בשנים שעברו נדחו כמה ראשי חדשים של תשרי ושל ניסן קדם שש שעות ובמר"ת. אבל מפני שהיה קשה להם להביא ראיה לדבריהם, שנדחה תשרי מפני בט"ו תקפ"ט וגטר"ד, בחרו להוכיח לו משוגתו (לפי הבנתם) מחדש ניסן שדחיתו "פני שש שעות ואמר"ת מצויה הרבה יותר, ולא הצרכו לחזור ולחשב למפרע כי-אם ארבע ושמונה שנים והיו לו למופת את שנת אלף רכ"ה לשטרות, או ד"א תרע"ד לבריאה (היא שנת תתמ"ה לחרבן שהזכיר המשיג האהר, "מחלקת", צד 82), שנדחה מט"ו שעות ושל"ו חלקים, ובלי ספק הביאו להם ראיה גם משנת אלף רכ"ט לשטרות, ד"א תרע"ח לבריאה, התמ"ט לחרבן, שהביא גם המשיג השני, אלא שהקטיעה שלפנינו חסרה ומסיימת באמצע. זקרו, כי בהמשך דבריהם העירו חכמי בבל את און בן-מאיר על סגנון לשונו, שסופו סותר את ההלכה, כי אם תשרי נדחה משש

(1) הרא"ע אומר, כי ממכתב חכמי בבל השני לא הגיע לנו מאומה והקטיעה סמן IV, אשר לפי השוואתי אותה עם ספר המועדים אהסבנה לחלק מן המכתב השני, הוא לפי דעתו שריד מן המכתב השלישי, ובטול דבריו יראה הקורא להלן.

(2) את המכתב הזה יחסתי לראש-הגולה או לאחד הגאונים אשר בבבל, והעירותי ("מחלקת", צד 75) שאין ליחסה לרס"ג, כי לא נפגש בו את המגנון המיהר לרס"ג והמצין במינון; ולא זו בלבד, אלא שהדברים הנמצאים במכתב הזה על-דבר השתלשלות סדר העבור סותרים את דברי רס"ג הידועים לנו ממקום אחר, שסדר העבור שלנו היה נהוג מעולם בישראל. והדעת הזאת מתנוצצת גם מדברי רס"ג בספר המועדים, כי "למדי היותם באדמת הקדש וגם אחר פוצם לא נשתנו מועדיהם". הרא"ע, מפלי נסות כלל לסתור ראיותי אלה, מחליט את ההפך ואומר: "ולפי נראה שגם את המכתב הזה כתבו ראש הגולה וראש הישיבה זרביטעדיה גאון גם יחד. זה נראה מלשון (?) המכתב. וביותר מן הכתוב בו: "וכודאי [אלמלין] אכחנו התחלנו לקבוע חדשים בבבל היה לו לראש ישיבה להוכיח אותנו, לאמר שיניתם מנהג ועברתם על דברי רבותיכם הנה נא יש בישיבות זקנים... עד כאן לשון הרא"ע. ואני אודה ולא אבוט, כי לא זכיתי להבין דבריו."

שעות ואמרת, ניסן שלפניו נדחה על-כרחו קדם לכן, וכדרך שעשה זאת גם המשיג האחר, אלא שהדברים לא הגיעו לידינו. ועל החלטה בן-מאיר, שאין לבני הגולה רשות לעבר שנים ולקבוע חדשים, הם משיבים לו, שכל הראיות שהביא לדבריו, בין מן הפרק שלפני הבית בין מאותו שלאחר הרבן, דבר אין להן אלא לעבור שנים, לענין אדר ואדר, ובזמן שהיו מעברים על האביב, שאין זמנו שנה בכל הארצות. ולכן עכשו, שמעברים את השנה על-פי המחזור, פקע פחם. אבל קביעת ראשי חדשים למלואם ולחסרונם אינה נכנסת כלל בגדר עבור שנים. אמת הדבר, שבימים אשר היו לפניהם היו חכמי בבל שולחים ושואלים מפי חכמי ארץ-ישראל על-אודותם, מפני שלא היו בקיאים בסוד העבור כמוהם, אבל עתה זה שנים רבות עמדו בסודו, וכבר הם קובעים חדשים ומועדים על דעת-עצמם (1).

(1) גם את המכתב הזה הנני משלים על-פי הדף שמצא החכם Guillaume שהזכרתי למעלה.

(סוף עמוד א)

אלא נחלת בני יהודה הוכשרה יתר מכולם] > שכך שנינו שלש ארצות לעיבור יהודה שבר הירדן וגליל ואנחנו אמר (= אמרים, ואפשר שאלת, ואנחנו משבשח וצ"ל: ועאמא"מ, והוא קצור מן: ועל אחת מהן אין מעברין, כמו שתקנתי כבר ב"מחלקת"). בזמן שיהודה אחת מהם הכל שמחים. וכל משניות והראיות, בין שכתבן ראש ישיבה ובין שלא כתבם, בין שבפני הבית ובין שלאחר הבית, כולם ללמד שעיבור השנה תלוי בארץ, כולן בשביל אדר ואדר הן. וכבר אין בינינו וביניכם חילוף בעיבור שנים באדר ואדר, מפני שהכל תפסו את המסורת בידם לחשבון גבסב"ג, אדר"ט בה"ו, בהז"י גו"ח. ולענין עיבור וחשבון כבר הכל שווין ואין בינינו לביניכם שינוי בעיבור שנים. אבל קביעת חדשים לחשב מלאים וחסירין וכסדרן אינו מן העיבור שנה. ובדאי שרבותינו שבבבל בדורות > הראשנים היו שולחין ודורשין מרבנותינו שלארץ ישראל קביעת חדשי שנה בשנה וכו'.

(סוף עמוד ב)

אין אחד מהם זוכר, שהוצרכו אנשי בבל לשאול עיבור שנים וקביעת חדשים מארץ ישראל, אלא אתם > מעברים כמנהגכם וגם אנחנו מנהג אבותינו בידנו ואנחנו מעברים כדרכנו וחשבון אחד הוא ולא (שנינו) [השגנו] גבול ולא שנינו מנהג ולא הצרכנו עצמינו לבוא לתוכחת. [כין כבר מנהג אבותינו בידינו, ושכתב ראש ישיבה שאף על פי (שעיברתם) [שעברתם?] והכרתם, לא הכרתם כהוגן. כי אמרתם שהשנה חדשין]ה שלימין ואינה אלא חסירין (ממה) [כמה] שקבעו אבותינו הראשנים. כבר התבוננו בסוד העיבור, שהיה ביד אבותינו הראשנים, וראינו, שכיון שתשרי שלשנה זו, שהיא שנת אלף רל"ג לשכרות, נולד לדי"א שעות תתקל"ב חלק, כיון שהיא מעוברת, לא היה ראוי לקבעה אלא שלימים, כמו שמפורש בשער שיני, שכל תשרי שיש בו עיבור, ונולד בלילי ד' מן י"א שעות תרצ"ה חלק והלגה, אחוז ראש שנה בחמישי וחדשים שלימים, שכיון שהקבע את החדשים שלימים נמצא הפסח בשלישי וראש > שנה הבאה בחמישי וחדשים כסדרן והפסח בשבת.

וראוי להעיר על פרט נכבד, שיש ללמוד מן השורות המעטות האלה, שנגלו לנו בקטיעה הזאת, והוא, שקבלת המחזור בן י"ט שנה לפי סמניו השונים נודעה לחכמי בבל קדם שלמדו קביעת החדשים על-פי חשבון המולדות, וזה מסכים לדעתי, שהנהגת המחזור היתה בשליש הראשון למאה הששית, והנהגת חשבון המולדות בערך הרבע הראשון למאה השביעית. אבל בעלי המכתב זהירים בלשונם, ומגלים טפח ומכסים ספחים, וסותמים דבריהם: משנים

המכתב הזה ערוך לבן-מאיר בחלקת-הכבוד הראויה לגבר הוקם על לראש ישיבה, כי נכתב בטרם התלקח הריב אשר הקיף את שתי הארצות ויעשן למדורת אש, וחכמי בבל חשבו כי עוד יצליח בידם להעביר את בן-מאיר מדעתו.

תשובת בן-מאיר השנית. מן התשובה הזאת לא הגיע לידינו דבר (1), אך לעמת זה באה לידינו אגרת אחת כתובה לבני בריתו שבבבל, אשר בה פרש את שיטתו על-פי כללי ארבעת השערים (מחלקת רס"ג, צד 45-56). אם נעריך דברי בן-מאיר באגרת הזאת עם דברי רס"ג בספר המועדים (צד 64), שאמר עליו: „באחרית אגרותיו הקל עונו הראשון והאחרון הכביד, ויעש לו ארבעה שערים אשר לא היו בין ישראל (בתוספת אמר"ת)“, נקל יהיה לנו לשער, כי ערך אגרת כזאת גם אל בעלי-מחלקתו. כי בראותו, שסגנון לשונו: „ניסן באגה"ז ותשרי בבגה"ז רואין אם נשתייר וכו"“ היה לו למכשול ולפוקה, ואויביו מצאו מקום להשיא את דבריו לכונה אחרת ולתלות בו בוקי-סרוקי, שנה את סדר משנתו לעשותה מכוונת יותר עם משנתם של הבבליים. את הכלל הראשי שלו כלל במלים: „נולד תשרי בגה"ז רואין אם נשתייר רביע יום חסר אמר"ת וכו"“ (צד 51), וניסן לא יזכר ולא יפקד עוד בדבריו. על-פי הכלל הזה הוא מפרש „כמה שערים“ ומוכיח, כי גבולי ארבעת השערים תלויים כלם במולד הזקן, או גבול במר"ת, ובמדות השנים שסמניהן שו"ח כה"ז וחד"ו. קרוב לשער, כי בן-מאיר השתדל להראות, שדבריו האחרונים אינם סותרים את הראשונים, ובהיותו נלחץ אל הקיר הוא משתמש עתה בשערי הבבליים, אשר ישנה אותם כרצונו. ובכן הוא מרכיב חשבונו „אמר"ת במר"ת“ עם ארבעת השערים אשר להם. ואל הדבר הזה קולע רס"ג באמרו בספר-המועדים, כי „ידבק דברי רוח בלי דעת ויגנב מדבריהם ויסבם אליו“ (שם, צד 64).

מכתב חכמי בבל השלישי. מן המכתב הזה לא נשאר לנו כל רש"ם (2), אך אפשר כי דומה היה למכתב השני רק בתוספת איומים ודברי

רבות, זה כבר, ואינם מודיעים לנו את הזמן בדיוק. — ועל-דבר הסמנים גבטב"ג וכו' ציין למעלה, סמן ה' („התקופה“, ספר י"ד-ט"ו).

(1) הרא"ע חושב לתשובת בן-מאיר השנית את הקטיעה סמן VI, שפגיתיה בש"ם „אגרה בן-מאיר השנית“, ואת הקטיעה סמן VII, שפגיתיה בש"ם „עוד מדברי בן-מאיר“. וגם פה נפלא ממני להבין, איך עלו דברים כאלה על דעתו. „אגרת בן-מאיר השנית“ נכתבה בזמן מאחר — בימי הקיץ של שנת ד"א תרפ"ב, כי בה הוא כועס על מי עציו שכתבו לו: „תאמרו אם חטאנו באשר עבר לא נוסף עוד, ואם עשיתם בניסן בשגגה אל תעשו בתשרי בזדון“ (צד 92). ולא עוד, אלא שגם האגרת הזאת ערוכה היא לא אל חכמי הישיבה, כי-אם לבני בריתו בבבל, וגם היא מלאה שקוצים על רס"ג. וגם הקטיעה VII, שהרא"ע חושבה בלי לראיה לחלק מן התשובה השנית, קרובה יותר, על-פי סמניה הנמצאים בספר המועדים, היות מן התשובה הראשונה, וכמו שהעירותי למעלה.

(2) הרא"ע חרץ משפט, כי חלק מן המכתב השלישי של חכמי בבל נמצא לשנינו

כבושים, ולכן כרך רס"ג בספר-המועדים את שני המכתבים יחד, ואומר: ויכתבו אליו בספר השני וגם בשלישי וכו' (שם, צד 63).
חשובת בן-מאיר השלישית. אם השיב בן-מאיר לחכמי בבל על מכתבם השלישי, לא נדעו; אך גם אם השיב, לא הגיע לנו מדבריו כל-מאומה. וקרוב לשפוט, כי כבר פסק כל משא-ומתן בין המריבים, וכאשר יאמר הרס"ג בספר המועדים: ויחדלו עוד מענות אותו כי הבינו להם כי בזדון ובעקבה כל מעשיו" (שם, צד 65). אך לעמת זה הרבו שני הצדדים לשלוח אגרות אל קהלות ישראל ולהפיק שעריהם בארצות. למין הזה תחשב אגרת בן-מאיר הראשונה (סמן ג, צד 45-56), שתי אגרות רב סעדיה (סמן וו, צד 67-71) והשריד הנשאר מרס"ג על-אודות ארבעת השערים (סמן א, צד 99-102) (על הקטיעה האחרונה כבר העיר הרא"ע ב"הגרן").

שרידי שיטות שונות בחשבון העבור

כת. מולד זקן בשאר חדשי השנה. לפי סדר העבור, הנהוג עתה בינינו, יקרה הרבה פעמים, שר"ח שבט, ולפעמים גם ר"ח כסלו, נקבעים ביום שחל בו המולד לאחר חצות. כי בכל שנה מעצרת שיחול בה מולד תשרי באחד מימי אג"ז לאחר ט"ו שעות וס"ז חלקים (ביום ג' עד י"ח שעות ובימי א"ו עד כ' תצ"א), יחול בה מולד שבט לאחר חצות היום; ואם יחול מולד תשרי ביום ג' לאחר ט"ו שעות תקצ"ג חלקים, אז יפול גם מולד כסלו לאחר חצות. סמני השנים יהיו אז ב"ח, ג"כ, ז"ח, ומולדות תשרי שלאחריהם נופלים באחד מימי בה"ז לאחר י"ב שעות ותרנ"ו חלקים. ואלו היו מקפידים על מולד זקן בכל חדשי השנה, כי אז, תחת אשר תקנו במוצאי עבור בשביל יום ב' דחיה פרטית - ט"ו תקפ"ט, היה להם לתקן בשביל כל ימי בה"ז שבמוצאי עבור דחיה כוללת - י"ב תרנ"ו, ולתת לשנות העבור קביעות ב"ש, ג"ש, וז"ש, ולקבוע לפי זה גם בשביל

בקטיעה IV אשר בפני תכנה וסגנונה הרך, שגלו ערוך בדרך כבוד, אמרתי עליה שנכתבה בראשית ימי הריב ולא באחרונה, דעת עפשטיין רחוקה ומזרח עוד הרבה יותר לסי שיטתו שהוא חושב את שתי אגרות בן-מאיר שלפנינו לחשובות בן-מאיר הראשונה והשנייה, ועל המכתב שאנו דנים עליו עתה הוא אומר כי כתבוהו ראש הגולה וראש הישיבה ורס"ג גם יחד, היתכן כי אחרי אשר השליך עליהם בן-מאיר שקוצים מרבה להכיל ויקללם קללות נמרצות, את סעיד בן אלטימי וחבריו הזדונים יחלקו לו הם, בעלביו, כבוד ויקר: יתבונן גא ראש ישיבה ש"צ (שמריהו צורו)? איך לא הרגיש הרא"ע בכל אלה? פליאה דעת ממני.

(ו) הרא"ע יאמר, כי בספר המועדים יספר, כי בן-מאיר השיב גם על המכתב השלישי, אבל אנכי לא מצאתי כזאת מפרש, ובדברי רס"ג: ויכתבו אליו ספרים שניים ולא אבה לשמוע, ויוסיפו עוד וישלחו ספרים שלישיית ולא אבה לשמוע, ובכל זאת השב ישיבם נמרצות (מחלקת, צד 101), קשה לדעתי להחליט דבר ברור.

יום ג' קביעה כפולה ג"כ וג"ש כמשפט ימי בה"ז. בעקר הדבר הזה כבר הרגיש ר' יעקב ב"ר שמשון ב, סוד העבור – כ"י אקספורד, שהבאתי כמה פעמים ונמצא באוצר ספרי בודליאנא סמן 692 – (פ' ל"ד) וכתבו: בניסן ותשרי בלבד אנו חוששין, שאם נולד לאחר חצות, שלא לקבוע ר"ח בו ביום, מפני תקנת המועדות שבהן, אבל בשאר חדשים אין חוששין כלל, כגון בתחילת חדשים חסרין שאנו עושין שני ימים ר"ח, שלפיכך תקנו לנו בני יששכר אחד מלא ואחד חסר, ולא אחד חסר ואחד מלא, כדי להטיל את יום השלשים, הוא יום החדש הראשון, תשלום לחדש שעבר, ומיום החדש השני הוא שמונין ימי החדש הבא, שברוב פעמים אין הלבנה נראית עד סוף החדש השני וכו', ואף בחדשים חסרין שאין להם אלא יום אחד ראש חודש, פעמים שאין הלבנה נראית עד לאחר י"ח שעות ואעפ"כ נקבע בו ביום, כגון בימות הגשמים כשחל מולד תשרי קרוב ל"ח שעות שאינו נדחה וכו' (1). גם הריא"ז (בראשית המאה הראשונה לאלף הששי) נגע בענין זה, אבל אין דבריו ברורים כל-צרכם. הנה זה לשונו, כפי מה שהובא ב, שלטי הגבורים לר"ה פ"א: אין קובעין י"ט של ר"ה קודם חידוש הלבנה, והוא הנקרא מולד, ואפילו ביום המולד אין קובעין אא"כ עברו אחר המולד ו' שעות, כגון שהיה המולד קודם חצי היום; לפי שאין הלבנה נראית אחר המולד עד ו' שעות. וכן כל החדשים כולן אין קובעין ר"ח למנות ממנו ימי החודש (כלומר ר"ח שאחר חדש חסר, או יום שני של ר"ח אחרי מלא) קודם חידוש הלבנה. וכן אנו

(1) דברי הרב האחרונים, שבימות הגשמים, בזמן שמולד תשרי קרוב ל"ח שעות, יש שאין הלבנה נראית אלא לאחר חצות היום, פשוטים ומבארים ממה שהראינו בפנים, שבשנה מעברת, שמולד תשרי שלה נופל מ"ז שעות וס"ח חלקים ומעלה, יחול ראש חודש שבט, ולפעמים גם ככלו, לאחר חצות היום (מ"ח שעות עד כ"ג ותכ"ג). אבל לעמת זה דבריו הראשונים, שבחדשים חסרים, שראש חודש שלהם שני ימים (מפני שקדמו להם חדשים מלאים) ברוב השנים אין הלבנה נראית עד סוף החדש השני – נפלא ממני ולא אוכל להלמט, כי באמת אין המולד, הנופל ביום שני של ראש חודש, יכול להגיע אפילו עד חצות, נניח למשל, שיום שני של ראש חודש אלול היה ביום ה בשבת ומולדו מחצות היום והלאה, הנה יחול אז ראש השנה שאחריו ביום (n+2) בשבת, ומולדו ביום (n+2) בשבת משש שעות ותשצ"ג חלקים עד י"ב תשצ"ג, ונמצא המולד מאחר מרגע החדש בשעור כזה, ומכל-שנן, שהדבר נמנע בחדשים מלאים שלפני אלול, כי בכל שני חדשים רגע המולד נפתק לאחוריו קרוב לשעה וחצי. וכן אם נניח בשנה מעברת, שיום שני של ראש חודש אדר ראשון היה ביום ה בשבת, ומולדו לאחר חצות היום, הנה יחול אז ראש השנה שאחריו ביום (n+5) ומולדו ביום (n+5) מכ"ג שעות ותקמ"ד חלקים ולמעלה, או למחרתו ביום (n+6), דבר שאין לו שחר, אטשר היה לתקן בדברי הרב: עד סוף (ראש) חודש ראשון, ואז יהיו הדברים מסכימים עם האמת, אבל ענין אין להם עם ההלכות, שאין חוששים בשאר חדשים למולד זקן, שהרי יום שני של ראש חודש עקר, אם לא נדחק לאמר שהרב סובר, שמונים ימי החדשים מיום ראשון, וכדעת תלמידו רבנו תם (המובא בתשובת הרשב"א, ואחריו בבית יוסף, טור אבן העזר, סמן קכ"ו), ושאר פוסקים הנמשכים אחריו, ואולם הם לא אמרו אלא לענין סדרות, אבל לא בחשבון המועדות, כמבאר בדבריהם, וכן יאמר רבי יעקב ב"ר שמשון בפעם קדם לכן: ומיום החודש השני הוא שמונין ימי החודש הבא.

נוהגין בזמן הזה. מהמשך דבריו נראה, שהוא משנה מדותיו לכל חדשי השנה, שכלם אינם נקבעים אלא אם כן יוכל הירח להראות בערב שאחר ראש חודש, ואם-כן נהיה זקוקים לאמר, שלא דקדק בחשבוננו, או שהיה בידו מקור אחר הפוסל מולד זקן גם בשאר החדשים. אבל מפני שאצל ר"ה הוא אומר בפרוש, שאין קובעים א"כ עברו אחר המולד ו' שעות, ובחדשים אחרים הוא מסתפק לאמר שאין קובעים אותם קדם חדוש הלבנה, אפשר לאמר שאינו מקפיד אלא שיפול בהם המולד בו ביום, ואפילו סמוך לערב, ולא דוקא קדם חצות, אע"פ שהפרוש הזה דחוק, שדבריו, וכן כל החדשים כולן מראים, שהוא בא להשוות ולא לחלק.

אבל ההיה הדבר הזה הלכה פסוקה אצל כל המעברים מאז מעולם לפי דעתי יש לפקפק בזה הרבה. אמת הדבר, שכללי הדחיות שבידינו, בין אותם שהם מיסדים על מולדות תשרי, בין אותם היוצאים ממולדות ניסן, וכן כל גבולי ארבעת השערים, אינם מניחים אחריהם ספק כל-שהוא, שאין מולד זקן נוהג אלא בתשרי; אבל כל הכללים האלה, כאשר ראינו וכאשר נראה עוד, אינם אלא התפתחות של כללים אחרים קדומים ופשוטים יותר, שהיסוד הראשי בהם הוא פסול ימי אד"ו וי"ח שעות, ודחיות גטר"ד ובט"ו תקפ"ט יוצאות מעצמן על-ידי מדות השנים, שמסרת שלהן שו"ח חד"ו וכה"ז. ואולם יש הבדל גדול בין שתי הדחיות האחרונות האלה. הראשונה, שסבתה היא מולד זקן של השנה שלאחריה (וי"ח), מגבילת, היא משנ' צדדיה, וכשם שאנו זקוקים לדחות ראש-השנה שמולדו הוא מטג"ד ולמעלה, כדי שלא תהי השנה ארפה יותר מדי (בת שנ"ו יום), כך אי-אפשר להקדים דחיתו אפילו רגע אחד, ולדחותו בפחות מגטר"ד, מפני שאז תהיה השנה פחותה מן הקטנה שבמדות (בת שנ"ב יום). לא כן הדבר בדחיה השנית, שסבתה מולד זקן של שנה שלפניה (גי"ח), שאינה גדורה אלא מצד אחד. דוחים אנו כל תשרי שנולד מבט"ו תקפ"ט ומעלה, כדי שלא תהי השנה המעברת שקדמה לה, ושנדחה מפני מולד זקן מיום ג' ליום ה', קצרה יותר מדי (בת שפ"ב יום); אבל אין כל מעצור לנו, מצד מדות השנים, להקדים ולדחותו קדם שיגיע לגבול ט"ו תקפ"ט וקדם שיגיע מולד השנה שלפניו לכלל זקנה, ולעשות את השנה המעברת לבת שפ"ד יום. כללי בני ארץ-ישראל, כפי שאנו מוצאים אותם מדברי בן-מאיר, אינם חותכים במקרה כזה את הדין, ונותנים מקום לשקול דעתו של ראש הסנהדרין, שמשפט עבור השנים היה בידו. מובן מעצמו, שלא היו ממהרים לדחות את המועדים בלי כל סבה מכרחת; אבל אפשר לשער, שהיו מעברים שהיו חוששים אף בשאר חדשים למולד זקן, ולכן אמרו להקדים ולדחות במוצאי עבור ימי בה"ז מי"ב ותרנ"ז ומעלה, כדי שיקבעו גם כסלו ושבט במועדם כראוי.

מתוך כללי בני ארץ-ישראל, לפי תמונתם אצל בן-מאיר, אנו יכולים להוציא רק אפשריות דחית י"ב תרנ"ז, ויחד עמה את הקביעה החדשה זכרונה בעקבה, אבל לא להוכיח מציאותן במעשה, ואולם הנה לנו עד

מוכית, כי שיטה כזאת כבר היתה לעולמים, על-כל-פנים בזמן מן הזמנים. בספר „הפרדס“ לרש"י (דפוס קונסטנטינה, דף ט; ורשה, דף י"ב), אחר שילמד בו אחד מתלמידי רש"י את סדר פרשיות השבוע, הוא מונה מספרן בכל שנה ושנה ונותן בהן סמן: פספכ"ד השכ"ה; פע"ו; עצ"ט, עו"ח; צת"ז. פרוש, בשנה פשוטה יש בין סכות לפסח כ"ד שבתות, ואם סמן השנה ה"ש – כ"ה שבתות, מפסח לעצרת ו' שבתות; מעצרת עד צום של ט' באב ט' שבתות, ואם חל עצרת ביום ו' – ח' שבתות; מצום ט' באב עד יום תרועה ז' שבתות. ולשנה מעברת סמן אחר, וזהו: עספכ"ח, גשכ"ט; הכ"ט; פע"ו; עצ"ט, עו"ח; צת"ו, ומוסיף ואומר: „וזהו פירושו ע"ס, ע' עבור ס' סכות, בשנה מעוברת מסוכות לפסח כ"ח שבתות, רק אם יבא סוכות ביום שלישי ויהי מרחשון וכסלו של מין יהיו כ"ט שבתות. ולא נצטרך לכפול (כלומר לחבר שתי פרשיות), או אם יהיה סוכות ביום חמישי, בין שלמין בין חסרין כ"ט שבתות הן ופירוש השאר כראשון.“ עכ"ל (1). הנה פה לפנינו קביעה חדשה ג"ש, מסמנת באותיות וחוזרת ונשנית במלים – והסגנון המתקן, המקשר היטב את כל חלקי המאמר, וכל תכן הענין, העולה יפה עם החשבון, אינם נותנים כל מקום לתלותם בשגגת המעתיק או בטעות סופר (2). אך רחוק מאד מלהאמין, כי עוד בימים מאחרים כאלה יכלו להיות חלופי דעות בין חכמי ישראל; וקרוב יותר לשער, שיש לנו פה עסק עם שרידי כללים ישנים בחשבונות העבור, שהעתיקו לנו הסופרים כצורתם, מבלי התבונן, שאינם מכוונים כלל עם הכללים שבימיהם. ובאמת עלינו להודות פעמים רבות למעתיקים כאלה, העושים מעשה מכונה, ומשאירים לנו פלטה מניקדם, בשעה שמעתיקים חכמים מרשים לעצמם לתקן ולשנות, ומאבדים ממנו לרב טובה הרבה.

כט. שיטה אחרת בקביעת השנים, שגבוליה דהיותיה

(1) להבנת הדברים די להעיר, כי בזרך כלל ימצאו בכל חודש ארבעה שבתות, ורק במקרים פרטיים, בזמן שהחודש מתחיל מיום השבת (וחודש מלא גם מערב שבת), ימצאו בו חמשה. במספר חדשי החרף, ממרחשון עד ניסן, ימצא לפי חשבוננו רק חודש אחד מן המין הזה האחרון; ונמצא מספר השבתות, הנמצאים בפרק הזה, בשנה פשוטה כ"א ובמעברת כ"ה. ואם נצרף אליהם שבת אחד שמספוח עד מרחשון ושני שבתות שמראש חודש ניסן עד הפסח, יעלה מספר השבתות שמספוח לפסח בפשוטה כ"ד ובמעברת כ"ח. יוצאת מן הכלל היא קביעת הל', שיש בה שני חדשים בני חמשה שבתות, כי מרחשון ואדר נופלים אז בימי ו' ז'; ומספר השבתות מספוח יעלה בה בפשוטה כ"ה ובמעברת כ"ט. וכן הדבר בשנה מעברת בקביעת הח' הישנה וגל' החדשה; כי במקרה הראשון חודש מרחשון ואדר שני, ובמקרה השני כסלו ואדר שני, מתהילים מיום השבת.

(2) וכן נמצאו הדברים האלה כצורתם ב„לקוטי הפרדס“ (דפוס אמשטרדם, דף י"ט). ספר „לקוטי הפרדס“, כפי מה שהוכיח הר"א עפשטיין (מאגאטשריפט, שנת 1900, מצד 52 והלאה), נתהבר בארץ איטליה על-ידי תלמיד ר' ישעיה דיטרני, בעל תוספות הרי"ד, ונזכר שמו בספר הזה (דף י"ב, ע"ב): „כך קבלתי אני אברהם כהן מפי מורי רבנא וישעיה בר רבנא; מילי ז"ל“ (כן הוא בכ"י מערצבאכער, ובדפוס נשמטו שלש מלים, המסגרות בחצאי מרצע). רבי ישעיה חי בסוף האלף החמישי ובתחלת הששי. וגם מזה ראיה, שכך יצאו הדברים מפי מהפרי, ולא נשמטו על-ידי מעתיקים מאחרים.

הם י"ג תרמ"א עד א' ד' תתמ"א וי"ב תרנ"ז. סגלה יקרה כזאת גזו לנו עוד תלמיד אחר מתלמידי רש"י באוצרו הטוב, מבלי אשר הבין בעצמו את חין ערכה. רבי יעקב ב"ר שמשון בספרו, סוד העבור, בטרם גשתו לערוך לפנינו כללי הדחיות כפי אשר מצאנום גם במדרש, שכל טוב וב, מחזור ויטרי, כאשר הזכרנו למעלה (סמן י"ז), ימסור לנו את תורת העבור בסגנון משנה מאד, אשר לא ראינו כמוהו עד-הנה. הנה זה לשונו (בפרק ל"ב):

הדחיות נוהגות בשתי מדות, וכל אחת ואחת מתחלקת לכמה דרכים, ואלו הן: המדה הראשונה נדחה מחמת היום עצמו, והיא מתפרשת לשלשה דרכים (1), ומדה השנית, נדחה מחמת השעות, היא תפרד והיתה לחמשה ראשים. המדה הראשונה דחית (האד"ו) [הבד"ו] יאמר לה, ושם המדה השנית י"ח, ודרכיה המה רבו. וזה לך שער גדול: דחיה הבאה מחמת היום היא יום אחד, והבאה מחמת השעות ביום כשר - יומיים, חוץ מיום השבת, שדחיתו אף הוא מחמת שעות, ואינה נוהגת אלא יום אחד. כיצד אמרו, נדחה מחמת היום עצמו יום אחד? כגון חל ניסן בבד"ו, ביום שני, או ביום רביעי, או ביום ששי, כל מולד שיבא לך בג' ימים הללו: בבד"ו לניסן, ובתשרי באד"ו, דחהו מיד ואל תתמהמה, ואל תפן אל שעותיו ואל חלקיו; נמצאת דוחה את החדש יום אחד, מיום הפסול למחרתו. וזה שאמרו דחית יום הפסול יום אחד (2)... וכיצד אמרו שנדחה מחמת השעות? הדרך האחד, נדחה מחמת מולד ניסן עצמו. כגון אם נולד ניסן ביום כשר, לסוף י"ח שעות, מחצות היום והלאה, הרי זה נדחה לפניו - לפי שאי אפשר ללבנה להראות באותו היום מפני קטנותה, שהרי ניכסית היא מכל ביריא שש שעות לפני חידושה ושש שעות לאחר חידושה שהן י"ב שעות, כאשר פירשנו במעשה יום רביעי אצל הלוח הלבנה, והואיל וכן, אי אפשר לקדש אותו היום ולקובעו ראש חדש... נמצאת אומ' שנדחה לשני ימים: מא' לג' ומג' לה' ומה' לשבת, חוץ מן הנולד בשבת, שכשנדחה אינו (דוחה) [נדחה] אלא למחרתו, לאחר השבת. וזהו שאמרו: דחית יום

(1) כנגד שלשת ימי בד"ו.

(2) דרך בעל הספר הזה לפים לו את משנת הראשונים למשכת, ולקלוץ בה מקלפת ציצים ופרחים כטוב בעיניו, לא רק לברר את הדברים, להשלימם ולשכללם, כי גם לנטות מהם הנה וזנה, ולהלך ברחבה במקצועות אחרים, הנוגעים בענין שהוא עסוק בו, ולכן דברי המקור אשר ישאב ממנו יוצאים קטעים קטעים נפוצים ונטושים בתוך פרקיו ומפסקים על-ידי דברים אחרים. גם פה מפסיק הרב ממשתחו בכללי העבור והולך ומבאר טעם דחית ראש השנה שתל להיות באחד בשבת, שהוא כדי שלא יבטל יום ערבה, ומכניס עצמו בסלסול ארך, מסגירמה אין דוחים את השבת מפני שופר ולולב, ומשלים בו את הפרק. בפל"ג שאחריו הוא גותן סמנים לימים שאין מועדים אחרים יכולים לחול בהם, על דרך שתם נמצאים בספר הפרדס" לרש"י וב, מחזור ויטרי, אחר-כך הוא חוזר לענינו לדבר על מסול ימי ד"ו, ומבאר הטעם, מפנימה אין חוששים בשאר ימים טובים לתרי שני דסמיכי להודי, ונושא ונותן בארצה בסוגיה דמשום ירקא, ומשום מתיא, ואחרי שהקדיש לזה חלק גדול מפל"ג הוא חוזר הדחיות ואומר: וכיצד אמרו נדחה מחמת שעות? וכו'. כאשר תבא בפנים.

הכשר שני ימים, חוץ מיום השבת... הדרך השניו), נדחה מחמת חברו. ואי זה? זה ניסן שהוא נדחה בשביל תשרי. כיצד? נולד קודם י"ח שעות מן היום, ונולד תשרי אחר י"ח שעות ביום שלישי לניסן, הואיל ומסורת בידינו שחדשי הקיץ כסדרן, כמו שאפרש למטן, מעתה מאחר שהוצרכת לדחות ראש (חדש) [השנה], כאשר אמרנו, הלא מעתה זקוק אתה לדחות גם את ניסן בגללו. הדרך השלישי (2), נדחה מחמת שנה שעברה. כגון שהוצרכת לדחות שנה של אשתקד שני ימים, כגון בשנה מעוברת, שאירע מולד תשרי ביום כשר, והוצרך הדבר לדחותו למחרתו מחמת השעות ומחרתו יום פסול, ונמצא נדחה ליום שלישי, ועכשיו לפי דחיית תשרי אתה צריך לדחות גם את קביעות ניסן לפניו שני ימים, אבל לימדונו רבותינו (למלאות את מרחשון) [לחסר את כסלו] להעלות בו אחד ימי הדיחוי, ויום השני הנשאר, ניסן נעקר ממקומו, ונמשך ונדחה לפניו יום אחד. וכשם שהוא נדחה לפניו יום אחד, כך תשרי שלאחריו נדחה מקביעתו לפניו יום אחד. הרי נדחה מחמת שנה שעברה. הדרך הרביעי, נדחה מחמת שנה הבאה. כגון זה שאמרנו שנדחה תשרי של שנת אשתקד ב' ימים, אתה מוצא, שעל כרחק אתה זקוק לדחות קביעות תשרי שלפניו יום אחד, אף כשתמלא את מרחשון של שנה הקודמת לשנת אשתקד. שהרי במילוי החדש אין עולה לך אלא יום אחד מימי הדיחוי, ועדיין אם אינך דוחה את תשרי לפניו יום אחד, נמצאת אותה שנה ארוכה יום אחד יותר מן הראוי, יותר על שנ"ה ימים (3). הדרך החמישי, נדחה מחמת השנה השלישית. כגון שהתשרי השלישי זקוק ל[ה]דחות שני ימים, והתשרי האמצעי שלמעלה הימנו בא ביום כשר, אלא מתוך שאתה זקוק

(1) לפי דברי המפרש שלפנינו, הפגנה לדחית י"ג תרמ"א בניסן, שספחה הוא המולד הוקן בתשרי שלאחריו, שחל לאחר חצות. אבל קרוב לשער, שבעל הכללים כעצמו היתה לו פגנה אחרת בדחיה הזאת. עין להלן.

(2) הפגנה לדחית י"א קנ"א בניסן של שנת עבור, שמולד תשרי שלפניו חל ביום כשר, בשלישי בשבת, אבל נדחה מסני השעות, מפני שנולד לאחר חצות, ועל-ידי כך הצרכו לדחותו למחרתו, יום ד', והוא יום פסול, ולכך נדחה לשני ימים. ליום ה', ואלו היו גם חדשי החרף סדורים כחדשי הקיץ, היינו צריכים לדחות גם את ר"ח ניסן לשני ימים, ליום ב' (אלו היה כשר לקביעה), אבל מאחר שאנו מחסרים את כסלו הקודם, די לנו לדחות את ניסן ביום אחד לפניו, ליום אחד בשבת (וסמן השנה ה"א). וכשם שניסן נדחה יום אחד, משבת לאחד בשבת, כך תשרי שלאחריו שמולדו בט"ו תקפ"ט נדחה ליום אחד, מב' לג' — כל המאמר הזה, כשם שהוא נדחה וכו', אין בו צורך לדחיות ניסן שעליהן פגנת בעל הכללים עצמו, ואפשר שהוא מהוספת המפרש המסב את כל הדחיות לתשרי.

(3) פגנת בעל הכללים למולדות ניסן שחלו באחד מימי אגה"ז לאחר י"ג שעות ותרמ"א חלקים, שהם נדחים מחמת מולד זקן של תשרי בשנה הבאה. הכלל, כשהוא לעצמו, יכול היה להתפרש על דחית גטריד בתשרי, שהוא נדחה מחמת מולד תשרי הבא, הנופל אחר חצות. אבל כאשר ראינו משלשת הדרכים הראשונים, וכאשר עוד נשוב נראה בהערה לדרך התמישי, בעל הכללים מיסד דחיותיו על ניסן.

אבל נפלאו מאד דברי המפרש, שהיטיב לבאר את שלשת הדרכים הראשונים על

לדחותו לפניו יום אחד הוא חל ביום פסול, כאשר אמרנו, ואתה צריך לדחותו ליום שלישי נמצא אף הוא דחוי שני ימים, ועל ידי שהוא דחוי שני ימים אתה זקוק לדחותו (צ"ל: לדחות) יום אחד תשרי של אשתקד, הקודם לתשרי האמצעי. וכדי להעלות היום השני של דיהוי אתה ממלא את מרחשון (1).

מולדות ניסן, כי סר פתאם מן המסלה הישרה, והסב את שני הדרכים האחרונים למולדות תשרי. ובצאתו מהנחה מטעיה, שאפשר למולד זקן אחד לעשות שתי שליחיות, לפעול לפניו ולאחור כאחד, הוא בוחר לו לדוגמה את המולד הזקן, שבשכילו נדחה בדרך הקודם ראש-השנה, מחמת השנה שעברה, לבאר על-ידו את הנדחה, מחמת השנה הבאה. המולד הזקן גי'ח, שהסב דחיות ראש-השנה מיום ג' ליום ה' ופעל פעלתו בדרך השלישי לפניו וגרם לראש-השנה שאחריו שידחה לפני זמנו (מבט"ו תקפ"ט) בשעור יום אחד, מחמת השנה שעברה, אותו המולד הזקן בעצמו, מולד של שנת אשתקד, פועל לדעת המפרש את פעלתו גם לאחור, וגורם לראש-השנה שלפניו, שלפני שנת אשתקד, שידחה גם הוא על-כל-פנים ביום אחד. כי אפילו אם נאמר לעשות את השנה שלמה ונמלא את מרחשון כדרך שחסרנו בדרך הקודם את כסלו, הנה לא נעלה בזה אלא יום אחד משני הימים. אבל כל הדברים האלה אין להם שחר. מטבע הדחיות יוצא, שרק המולד הזקן הנופל ביום השבת יכול לגרום לראש-השנה שעבר שידחה, מחמת השנה הבאה, אבל לא יתר הימים. כי מולד זקן הנופל ביום ב' אינו דוחה את ראש-השנה אלא ליום אחד, ליום ג', ולכן לא ימשך אחריו כל שני בראש-השנה שלפניו, כי את היום הזה אפשר להעלות על-ידי מלוי מרחשון. גם המולד הזקן הנופל באחד מימי ג"ה אין בכחו לשנות את קביעת השנה הקודמת, כי מולד תשרי שלה נופל אז ביום ו' או ביום א' שאינם כשרים לקביעת וראש-השנה נדחה מפני פסול היום. ולפי זה טעה המפרש שתי טעיות גדולות: האחת, שהסבות הגורמות לראש-השנה להדחות, מחמת השנה שעברה" מזה, ומחמת השנה הבאה" מזה אין משמרתן בימות השבוע שזה. הראשונה זמנה ביום שלישי בשבוע, והשנית ביום השבת. והוא הדבר אשר אמרנו, שאין מולד זקן אחד פועל שתי פעולות לפניו ולאחור כאחד. הטעות השנייה, שאין ראש-השנה הנדחה מחמת השנה הבאה (שאינו אחר, אלא גטר"ד שלנו) נדחה ליום אחד, כאשר יאמר המפרש, כי-אם בשני ימים, מיום ג' ליום ה', שתי טעיות אלה באו למפרש, מפני שהוא מטיל רק בגבול העיון המפשט, שאין בו מעצור לדמיון לתאר לו דברים שאין להם חלק במציאות; ובהתבוננו על הדברים בכללותם אינו משגיח בפרטים, וכדברי המשל: אינו רואה את העצים מחמת היצר. כלל גדול הוא בחשבון הכללי, שכל תמונה הנדסית, הנתונה לנו בשעוריה הכלליים, צריכה בקור, מה משפטה בכל מקרה פרטי. אלו עשה המפרש כך, לחקור ולבדוק תוצאות התבוננותו הכללית בכל אחד מימי גה"ז, אזי הכיר בעצמו שגיאותיו, והיה רואה מיד, שמולד השנה הקודמת לשנת אשתקד" הוא וטר"ד, ונופל ביום פסול, הפך הנחתו. אבל טעות גדולה מזו טעה המפרש בדרך החמישי (עין בהערה הסמוכה).

(1) מטבע הדחיות יוצא בהחלט, שמולד זקן אין בכחו לפעול לאחור או לפניו אלא בשנה אחת: כגון גטר"ד, שהיא תולדת זי"ח שאחריו, ובט"ו תקפ"ט, שהיא תולדת גי'ח שלפניו, אבל בשום-אופן לא יוכל להשפיע על קביעת תשרי של שנה שלישית; ואי-אפשר כלל, שיקרה מקרה כזה, שידחה ראש-השנה מפני מולד זקן של שנה שלישית, כאשר אפשר לשפוט מתוך דברי בעל הכלליים, אם נאמר שהם מיסדים על דחיות תשרי. המפרש המסביר אותם לנו מניח, שמולדות תשרי נופלים בשתי השנים האחרונות בימים כשרים, ונדחים לשני ימים: תשרי של השנה האחרונה נדחה מחמת עצמו, ושל הקודמת לו מחמת השנה הבאה; וכן מולד השנה שלפניו נופל ביום כשר, ועל-כרחו הוא זקוק להדחות, אף אם נמלא את מרחשון, על-כל-פנים ליום אחד. אבל גם פה עשה המפרש מדהה בהתבוננו על הדברים בכללותם ולא שם לב לבקרים

נקל לראות ולהיזכר מיד, כי כל אחד מחמשת הדרכים מרכב משני חלקים: מפלל קצר המתאר את ענינו, ומדוגמה המפרשת אותו בארכה. הדרך הראשון ברור לגמרי, על השני נשוב ונדבר מיד, השלישי מובן גם הוא, אף-על-פי שהוא צריך עדין לפרוש, שהפונה בו לדחית בט"ו תקפ"ט. אבל כנגדם, הדוגמאות לשני הדרכים האחרונים אי-אפשר כלל להשוותן ולישבן, כמו שהראינו בהערות. והדבר ברור, שפלל הדוגמאות האלה לא יצאו מפי בעל-הכללים, המיסד את הדחיות על ניסן, כמפרש בפתיחתו, וגם לא מפי רבי יעקב, שגם הוא ככל חכמי צרפת עושה חשבונותיו מניסן, אך נוספו על-ידי חכם אחר, שלא הבינן יפה, ופרש אותן, שלא מדעת בעליהן, על חדשי תשרי, שהיו גהוגים בארצו או בימיו. אבל באמת כל הכללים מוספים על ניסן. הדרך השלישי כולל דחית זי"א קנ"א, שהוא „נדחה מחמת ראש השנה שעבר" או – לפי סגנון המקצר של בעל הכללים – מחמת ה„שנה שעברה" ונפסל מפני מולד תשרי שלפניו, שחל ביום ג' לאחר חצות. הדרך הרביעי כולל דחית י"ג תרמ"ב, שנדחה „מחמת השנה הבאה", מפני מולד תשרי שאחריו, שהוא חל לאחר חצות. הדרך החמישי כולל דחית א"ד תתמ"ו, שהוא נדחה „מחמת השנה השלישית", מפני שמולד תשרי, שלאחרי השנה הבאה, חל בשבת לאחר חצות, ולכן תשרי שלפניו נפסל מגטר"ד, וניסן הקודם לו – מא"ד ותתמ"ו.

בכל היות הדברים האלה ברורים יש עוד מקום לבעל-דין לפקפק בהם ולשאל: אם כן, „נדחה מחמת שנה הבאה" שבדרך הרביעי אחד הוא עם „נדחה מחמת חברו" שבדרך השני? ובאמת, מי יודע אם לא זאת היתה הסבה, שהביאה את בעל הפרוש לשנות את פני הדברים כרצונו. אבל כאשר ראינו, אך לשוא חתר לצאת מן המבוכה, צלל במים אדירים והעלה חרס בידו. ואולם אחרי אשר נודע לנו מפי תלמיד אחר של רש"י, שהיתה בזמן

בראשונה לפרטיהם ולראות אם תנאים אלה – שכל אחד אפשרי לעצמו – יכולים להתקבץ יחד כאשר ידרש מהם. מולדות שלש השנים קשורים איש באחיו כשלשלת, ולא כלם תלויים בבחירתנו. כי אחר שבחרנו לנו אחד מהם, הנה חבריו יוצאים ונקצבים על-פיו מעצמם, ושוב אינם נשמעים לנו למלא את כל העולה על רוחנו. בנדון שלפנינו, אם חל מולד תשרי בשנה השלישית, באחד מימי גה"ז הכשרים לאחר חצות, ונדחה לשני ימים, מפני שמחרתו יום פסול – הנה יחול מולד תשרי, שקדם לו בשתי שנים, אם שתיהן פשוטות, באחד מימי בד"ו בשעור ת"ח חלקים משעה ראשונה עד ת"ח חלקים משעה שביעית; ואם היתה אחת מתן מעברה, אזי יחול המולד הזה באחד מימי בד"ו, מי"א שעות תרצ"ה חלקים עד י"ז שעות ותרצ"ה חלקים. ובשני המקרים לא ימלאו המולדות את משאלותינו. במקרה הראשון, אם שתי השנים פשוטות, והמולד חל באחד מימי ד"ו, ראש-השנה נדחה לשני ימים, אבל לא „מחמת השנה השלישית", אלא מפני שנוולד ביום פסול; וכשחל ביום ב', אינו נדחה כלל, מפני שהוא רחוק עוד הרבה ממולד זקן. והוא הדבר גם במקרה השני, שאחת מן השנים היא מעברה, כי אם חל המולד ביום ד', נדחה הוא לשני ימים מפני פסול עצמו, ואם חל ביום ב' או ז', אינו נדחה כלל, מפני שבבל"א אפן הוא נופל קדם חצות. – מפל מה שאמרנו יוצא ברור פלשמש, שלא היתה כוונת בעל הכללים על דחיות תשרי, אלא על דחיות ניסן, כדברנו בפנים.

מן הזמנים קביעה בלתי-יודועה עדינה, הדורשת דחיה חדשה מפני מולד זקן של שאר חדשים, הנה נוכל למצא את הדחיה הזאת בכלל, נדחה מחמת חברו שבדרך השני, שאין הפונה בו, נדחה בשביל תשרי, כאשר יאמר מפרש הכללים, כי-אם על נדחה מחמת אחד מן החדשים חבריו (כסלו ושבת) שלפניו, שבשביל כך נצטרך ליסד בכל שנה מעברת דחיה חדשה לכל מולד ניסן, שחל באחד מימי גה"ז, מח' שעות ורייט חלקים ומעלה.

כללי דחיות אלה משנים לא רק במגנים, בדרך חלקתם ובתכנם הפנימי, כי-אם גם בצורתם ובתארים החיצוני. כי בזמן שכל השיטות האחרות הידועות לנו מגבילות את הדחיות במספר שעות וחלקים (טר"ד, ט"ו תקפ"ט, י"ג תרמ"ב, זי"א קנ"א, א"ד תתמ"ו), וארבעת השערים קוצבים גם את הגבולים המפרידים בין קביעת החסרים והשלמים במספרים כאלה, הנה כללי העבור שלפנינו, אף-על-פי שהם מטעימים ביותר את פסול נדחה מחמת השעות וחושבים אותו למדה בפני עצמה, אינם יודעים אלא גבול אחד, והוא חצות היום. הדבר הזה מעיד על ישנה של שיטה זו, שנתיסדה בזמן שחשבון המולדות היה עוד הולך ומשתלם, ושבר השעה העודף על כ"ט י"ב היה עלול עוד לקבל צורות שונות, נבדלות גם בכמיותיהן גם באיכויותיהן (אלו נתקבל ד"מ, עגולו של רב נחשון, היו צריכים לקצוב את השבר הזה על-ידי 2244 חלקי 3055 משעה), ולכן תחת הגביל את הדחיות במספרים עשויים להשתנות, נוח היה להם לתת בהן סמנים אחרים על יסוד המולד הזקן בלבד, המבארים בסגנון קצר סבת פסולן וטעמן. מולד ניסן הנופל לאחר חצות היום הוא, נדחה מחמת עצמו, מפני שאי-אפשר ללבנה שתראה באותו יום (דרך א'). אבל אין הכרח בדבר, שיגיע מולד ניסן לגבול האחרון הזה, כי גם אם יפול קודם לכן הוא נדחה מחמת חדשים אחרים, שמולדותיהם עוברים גבול חצות. בסדור הדחיות נתנו מקום בראש לנדחה מחמת חברו, מחמת מולד זקן שקדם לניסן וקרוב אליו ביותר (דרך ב'); שניה לה דחיה אחרת, שגם סבתה נופלת בזמן שקדם לניסן, בראש השנה שעברה (דרך ג'); אחריה תבוא נדחה מחמת (ראש) השנה הבאה (דרך ד'); ולבסוף נדחה מחמת (ראש) השנה השלישית (דרך ה'), שהיא רחוקה מכלן. והנה באמת אפשר היה להמעיט את מספר ה, דרכים ולהעמידם על שלשה: לכלול, נדחה מחמת עצמו בכלל, נדחה מחמת שנה הבאה, וכן, נדחה מחמת שנה שעברה בכלל, נדחה מחמת חברו (כי מולד שבת הקודם לניסן נעשה זקן קודם תשרי שלפניו). אלו היתה שיטה זו קוצבת את הדחיות במספרים, הדבר קרוב לנדאי, שהיתה אומרת די בשלש מהן: י"ג תרמ"ב בכל הימים, ה' רי"ט בשנים מעברות, שמולד ניסן חל באחד מימי גה"ז וא"ד תתמ"ו בשנה שאין אחריה עבור, אם נולד ניסן ביום א'. אבל חכמי ארץ-ישראל, שכלליהם נושאים בחיקם גם את טעמי הדחיות, בחרו להתלות תמיד בנכפדה שבסבות: פסלו מולד זקן של ניסן, מחמת עצמו, בסבה הקשורה עם החודש שהם עוסקים בו, ולא בתשרי שלא בא עוד לעולם; ובזמן שאפשר למצא שני טעמים לדחית ניסן: מולד זקן של שבת ושל תשרי, בחרו להתלות באחרון, העולה בערכו

על הראשון (שמקצת המעברים לא חשו לו), ואמרו, שבמקרה כזה „ניסן נדחה מחמת (ראש) השנה שעברה“.

ל. יחס שיטה זו לכללי בן-מאיר, כללים אלה, שנשמרו לנו בספרו של רבי יעקב, נכבדים לנו גם מצד אחר, להבנת שיטתו של בן-מאיר, ומוכיחים לנו, כי לא בדא בן-מאיר דרכי חשבונותיו מלבד, אבל כך היו נהוגים עוד לפניו בארץ-ישראל. כאשר אמרנו, יסד בן-מאיר בתחלה את כלליו על מולדות ניסן בלבד: „נולד ניסן באגה“ז, רואין, אם נשתייר רביע יום חסר אמר“ת, קובעין אותו ביומו; חסר במר“ת, דוחין אותו למחר“.

דבריו אלה נתנו מקום לבעלי-ריבו לאמר עליו, שאינו דוחה את ניסן אלא מחצות היום ותוספת אמר“ת ואילך. ואחד מחכמי בבל מוכיח לו משוגתו מצד המציאות, שהרי בימיהם, שנים מועטות לפני כן, בשנת רכ"ה לשטרות (ד"א חרע"ד, וכן בשנת ד"א תרע"ת) נדחה ניסן קדם שעבר גבול שש שעות ואמר"ת. ומשיגו השני מחנפל עליו כעל אחד הריקים ועמי-הארץ ומלגלג עליו, שאפילו טועה שבטועים אינו אומר כך, כי בהולד ניסן ב"ג שעות יהיה מולד תשרי לאחר שש ואמר"ת, נמצא ניסן נקבע ביומו, ותשרי נדחה ליום אחד או לשנים, ונמצאו ביניהם ד' או ה' ימים, היום והיומים האלה היתרין מה יעשה בהם? (צד 81). וכפי מה שראינו, ראה בן-מאיר את-עצמו אנוס לשנות ממטבע שטבע בראשונה, וליסד דבריו על מולדות תשרי. אמנם כדברים האלה ממש אנו שומעים מפי בעל הכללים שלפנינו, המיסד גם הוא את דחיותיו על מולדות ניסן, ואומר: „אם נולד ביום כשר לסוף ו' שעות, מחצות היום והלאה, הרי זה נדחה“; ואולם אין פונתו כלל לאמר, שאינו נדחה קדם לכן, אלא שבזמן שמולד ניסן נופל לאחר חצות, אנו אומרים עליו, שהוא „נדחה מחמת עצמו“, ואין אנו צריכים לבקש לו טעם אחר; אבל נפסל הוא גם קדם שמגיע לגבול חצות מפני מולד זקן של חדשים אחרים, ואז אנו אומרים, שהוא נדחה מחמת השנה שעברה או השנה הבאה או השנה השלישית, ואפילו מחמת חדש אחר הברו, ובעלי-מחלקתו של בן-מאיר או שלא ידעו ולא הבינו סגנון חכמי ארץ-ישראל בענין זה או עשו עצמם כאלו לא הבינו, וחפאו עליו דברים אשר לא כן.

לא. והנני נותן בזה רשימת השנים מזמן ברייתא של שמואל עד סוף האלף שעבר, שמולד זקן בהדשי כסלו ושבת היה יכול להוליד שנוי בקביעתן. מספר השנים האלה עולה ששה-עשר זוגות, שבכל אחד מהם השנה הראשונה משתנה רק בסמנה ובקביעת הפסח, והשניה גם בקביעת ראש-השנה, ובצד כל-אחת מהן נרשם מולד תשרי שלה, שגרם לשנוי בקביעה.

ד"א	תקמ"ט	ז"ח	—	ז"ש	מולדו	ו'	ט"ז	ז'
"	תק"ן	ה"ש	—	ז"ח	"	ה'	י"ג	תקצ"ו
ד"א	תקפ"ה	ב"ח	—	ב"ש	"	א'	י"ח	תתי"ב

ד"א	תרס"ג	ב"ח - ב"ש	מולדו	א' י"ט	של"ז
"	תרס"ד	ז"ש - ב"ח	"	ז' ט"ז	תתקכ"ז
ד"א	תרע"ב	ג"כ - ג"ש	"	ג' ט"ז	תת"פ
"	תרע"ג	ב"ש - ג"כ	"	ב' י"ד	שפ"ט
ד"א	תש"ד	ז"ח - ז"ש	"	ו' י"ט	תרכ"ח
"	תש"ה	ה"ש - ז"ח	"	ה' י"ז	קל"ז
ד"א	תשל"ד	ב"ח - ב"ש	"	א' ט"ז	תתרע"א
"	תשל"ה	ז"ש - ב"ח	"	ז' י"ג	תק"פ
ד"א	תשמ"ה	ז"ח - ז"ש	"	ו' י"ט	תתקי"ט
"	תשמ"ו	ה"ש - ז"ח	"	ה' י"ז	תכ"ח
ד"א	תש"ן	ג"כ - ג"ש	"	ג' י"ז	ת"ח
"	תשנ"א	ב"ש - ג"כ	"	ב' י"ד	תתקצ"ד
ד"א	תשצ"ו	ז"ח - ז"ש	"	ו' י"ח	קפ"ב
"	תשצ"ז	ה"ש - ז"ח	"	ה' י"ב	תשע"א
ד"א	תתל"ב	ב"ח - ב"ש	"	א' י"ח	תתקס"ז
"	תתל"ג	ז"ש - ב"ח	"	ז' ט"ז	תצ"ו
ד"א	תהצ"ד	ז"ח - ז"ש	"	ו' י"ז	צ"ח
"	תהצ"ה	ה"ש - ז"ח	"	ה' י"ד	תרפ"ז
ד"א	תתקי"י	כ"ח - ב"ש	"	א' י"ח	תקי"ב
"	תתקי"א	ז"ש - ב"ח	"	ז' ט"ז	כ"א
ד"א	תתקי"ט	ג"כ - ג"ש	"	ג' ט"ז	תתרנ"ה
"	תתק"כ	ב"ש - ג"כ	"	ב' י"ג	תקס"ד
ד"א	תתקפ"א	ב"ח - ב"ש	"	א' ט"ז	קס"ו
"	תתקפ"ב	ז"ש - ב"ח	"	ז' י"ב	תשנ"ה
ד"א	תתקצ"ב	ז"ח - ז"ש	"	ו' י"ט	י"ד
"	תתקצ"ג	ה"ש - ז"ח	"	ה' ט"ז	תר"ג
ד"א	תתקצ"ז	ג"כ - ג"ש	"	ג' ט"ז	תק"פ
"	תתקצ"ח	ז"ש - ב"ח	"	ז' י"ד	תתפ"ט

ההיתה שיטה זו, החוששת למולד זקן בכל חדשי השנה, משמשת בזמן מן הזמנים, ומתי היתה כזאת? או אולי היתה רק דעת יחיד, או הצעת אחד החכמים, שלא יצאה מגבול העיון מעולם? אין בידינו להכריע. דבר זה ברור, שהיא סותרת לא רק את ארבעת השערים של בני בבל, כי גם אותם של בן-מאיר, שהיה מחכמי ארץ-ישראל. אולם כאשר אמרנו פעם ופעמים, לא היו שערינו מקוריים, כי בן-מאיר עשה אותם

בדמותם ובצביונם של בני בבל, לכונם עם חשבון אמר"ת במר"ת. וכללי בני ארץ-ישראל נותנים מקום גם לשיטת החוששים למולד זקן גם בשאר חדשים; אבל הדבר הקשה הוא, שאלו היתה שיטה כזאת נוהגת אצל בני ארץ-ישראל, צריכה היתה לפרוץ מחלקת ביניהם ובין בני בבל עוד קודם שנת תרפ"ב, באחת מן השנים המובאות ברשימתנו. ואם משתיקה מדבר אפשר להביא ראיה על העדרו, אז נהיה זקוקים לאמר, שהמקורים ששאבו מהם שני תלמידי רש"י קדומים הם מזמן מחלקת בן-מאיר. ובסמן הסמוך נראה, שנמצא רמז לקביעת ג"ש גם במסכת סופרים, שנתחברה בזמן הגאונים הראשונים.

לב. שִׁירֵי שִׁיטָה קְדוּמָה בַחֲשׁוֹן יְמֵי הַחֹדֶשׁ. מאמר נפלא מצאנו במסכת סופרים (סוף פ"כ), שלא באו עוד המפרשים עד תכונתו. וזה לשונו: „בזמן שחל ר"ח טבת להיות באחד בשבת, ביום ראשון קורין בענין ר"ח תחלה שלשה והרביעי של חנוכה, שכל התדיר מחבירו תדיר קודם, והוא קודם את חבירו. אבל ביום שני אינו כן; אלא קורין שלשה בשל חנוכה והרביעי בשל ר"ח, שאין חשבון ר"ח ביום שני אלא בזמן שהשנים כסדרן. דר' יצחק סחורה שא"ל את ר' (יהושע) [יצחק] נפחא: ר"ח טבת שחל להיות בשבת, במה קורין? וכו'. ור"ח שחל להיות בחול קורין ביום הראשון שלשה בר"ח והרביעי בשל חנוכה, התדיר מחבירו תדיר קודם את חבירו. הואיל וקרא תחלה בשל ר"ח, ביום השני יקרא לחנוכה שלשה והרביעי בר"ח: ובראשי חדשיכם, עד שישלים כל השיטה. ולמה כן? שלא בא הרביעי אלא מחמת מוסף של ר"ח". כל המפרשים חמהו על המאמר הזה, שהרי מנהג פשוט הוא, שבזמן שראש חדש הוא שני ימים מונים תמיד את החדש מיום שני! ומה ענין אחד בשבת לכאן? יש שהשבו, שבעל המאמר תפס אחד בשבת רק לדוגמה; ויש מגיחים באחד מימי השבת. אבל אם כך הפונה, מפנימה לא אמרו בדרך קצרה ופשוטה: שחל ר"ח טבת בחל, וכדרך שאמרו כך להלן? אבל כל המבוכה הזאת באה למפרשים רק מפני שהם מביטים על הכל מנקדת מעמדם עתה, ולא יוכלו להעלות על הדעת, שבימים מלפנים אפשר שהיו לחכמי העבור שיטות אחרות. ולולא היה להם הדבר הזה לשטן על דרכם, כי אז יכלו להוציא מן המאמר הזה שתי תולדות נכבדות בדברי ימי העבור. הדבר האחד הוא, שבזמן שאנו חושבים עתה את ימות החדשים המלאים תמיד מיום שני – לא היו חכמי העבור, בימי חבור מסכת סופרים, חושבים מיום שני אלא בזמן שהשנים כסדרן, אבל לא בשנים השלמות. על הענין הזה עמדתי כבר במקום אחר ושם בארתי טעמו של דבר. כי בזמן שחדשי השנה סדורים אחד מלא ואחד חסר – מולדות החדשים המלאים נופלים ביום ראשון או ביום שני; לא כן הדבר בשנה שחדשיה מלאים, שהמולדות נופלים בהם ביום ראשון ולא אחת בערב ראש חדש. הגבולים המפרידים בשנה פשוטה בין קביעת החסרה והמלאה הם: אטר"ד, הטר"ד וטר"ד (ובשנים ידועות ות"ח). ולכן אם יפול מולד תשרי באחד מימי א, ה, ו' מטר"ד והלאה, יפול

כנגדם מולד טבת באחד מימי ה', ב' וג' בכ"ג שעות ותכ"ד חלקים והלאה. ומפני שיום ראשון של ראש חודש טבת נקבע אז באחד מימי ז', ג', ה', נמצא מולדו נופל בערב ראש החדש או ביום ראשון של ראש חודש (ובשנה שגבולה ות"ח מולד טבת מקדים לבוא עוד בשמונה שעות ותתע"ו חלקים) 1). בשנים המעברות, שהגבולים המפרידים בהן בין חסרות לשלמות הן: ד' י"א תרצ"ה, א' כ' תצ"א, ו' כ' תצ"א, אין מולדות טבת מקדימים כל-כך לנפול בערב ראש חודש ונופלים ביום הראשון של ראש החדש (במקרה הראשון בשעה אחת ותתק"ד חלקים, ובשנים האחרים בעשר שעות ותש"י חלקים). אבל תחת זה – מפני שאדר ראשון לעולם מלא – בחדשי אדר שני, איר, תמוז ואלול ראשי החדשים מתרחקים יותר ויותר עד שיגיע מרחקם לנ"ז שעות ותנ"ב חלקים מלייל שני של ראש חודש, או לל"ג שעות ותנ"ב חלקים מלייל ראשון. מרחק גדול כזה בין רגע המולד ורגע הקדוש הפליא מאז את חכמי העבור, אשר כלל היה בידם שלא להרחיק ראש חודש ממולדו יותר ממ"ג שעות, מפני שהמרחק האמצעי מן המולד עד הראיה הוא מי"ח עד י"ט שעות, ואס"כן, קדים ואתי סיהרא חד יומא" (עין „מחלקת הס"ג", צד 84; ולמעלה, סמן כ"ג, בהערה). ואם אמנם כבר העירוני על יסוד דברי הירושלמי, שאין להקפיד בכך אלא בחדשי מועדות ניסן ותשרי ולא בשאר חדשים, – הנה קרוב מאד, שהיו בין המעברים חכמים שחשבו שזה אינו אלא בשעת הדחק ובדיעבד, אבל לא לכתחלה. ולכן תקנו את הדבר בזה, שבשנים שלמות היו חושבים את ימות החדשים המלאים לא מיום שני, כמנהג השנים הסדורות, כי-אם מיום ראשון של ראש חודש, שברב השנים המולדות נופלים בו.

הדבר השני, שאנו למדים מן המאמר הזה שבמסכת סופרים, הוא,

1) בשנה פשוטה, שקביעתה ג"כ וחדשיה כסדרם, יהיה גבול המולד הקדום ביותר, י"ט שעות תשע"ח חלקים, לפני יום שני של ראש חודש, ובמעברת י"ז רפ"ז (כי כשהל מולד תשרי בשנה פשוטה בבט"ו תקס"ט, ובמעברת בחצות יום ב', יהיה מולד מרחשון בפשוטה ד' י"ב, ובמעברת ד' ו' תשצ"ג, ויום שני של ר"ח ביום ה'). והמאחר ביותר בשנה פשוטה ה' שעות רפ"ו חלקים ביום שני, ובמעברת ב' תתע"ה (כי כשיפול מולד תשרי בפשוטה חלק אחד לפני גטר"ד, יהיה מולד אלול ו' ה' רפ"ו ויום שני של ר"ח ביום ו', וכן כשיפול מולד תשרי בשנה מעברת חלק אחד לפני גבול גר"ח, יהיה מולד אלול א' ב' תתע"ה, ויום שני של ר"ח ביום א'). ובשנה פשוטה, שקביעתה ח"כ, שגבולי מולדה הם: גטר"ד והטר"ד, גבול המולד המאחר שות לאותו של קביעת ג"כ ה' רפ"ו. אבל גבול המולד הקדום ביותר יוכל לנפול בחודש מרחשון שתי שעות ועוד לפני יום ראשון של ראש חודש, ובחדש טבת חצי שעה ועוד (כי כשיהיה מולד תשרי חלק אחד לפני הטר"ד, יהיה מולד מרחשון ד' כ"א תתקצ"ז, ויום שני של ראש חודש בטבת, ומולד טבת ז' כ"ג תכ"ג, ויום שני של ראש חודש ביום ג'). המקרה הראשון יוכל למצא מקום אחת לשמונים שנה, והשני אחת לר"ם שנה בקרוב, ובשאר חדשי השנה מרחק המולד מתמעט והולך, עד שחדש אלול, אפילו בזמן שמולד תשרי עומד על גבול הטר"ד, לא יתרחק מיום שני של ראש חודש אפילו מ"ג שעות (כי מולדו יהיה ו' ה' רפ"ז ויום שני של ראש חודש ביום א'), פחות מן המרחק שיוכל להגיע אליו מולד ניסן בשנה שלמה (כי מרחקו במעברת מ"ג רל"ד) אף-על-פי שהוא חדש על מועדות.

שהיתה להם בפרק הזה קביעת ג"ש, שדברנו עליה בסמנים הקודמים. כי רק אז אפשר שיפול ראש חדש טבת באחד בשבת.

ועתה נקל לנו לעמוד על תכונת המאמר אשר במסכת המאחרת הזאת ועל נטיית מחברה מן המקורים הקדומים שהיו לפניו. בדבר קריאת ראש חדש טבת נחלקו כבר בבבלי (מגלה, כ"ט, ב) ובירושלמי (שם, פ"ג, ה"ה), אבל שם לא הבדילו בין יום ראשון לשני, מפני שבאותו פרק היו מקדשים עוד על-פי הראיה, ואם לא נראה הירח בזמנו, עשו ראש חדש ביום ל"א, שלא היה בו כל הבדל מיום שלשים; וכל השאלה לא היתה אלא באיזה ענין קוראים תחלה, אם חנכה לפני ראש חדש או, להפך, ראש חדש לפני חנכה: "ראש חדש טבת שחל להיות בחול, רבי יצחק נפחא אומר קורין שלשה בראש חדש והרביעי בחנוכה, ורבי דימי (בירושלמי: רבי אבדימי) אומר קורין שלשה בחנוכה והרביעי בראש חדש". ונתנו שם טעם לדברי ר"י נפחא: "תדיר ושאינו תדיר – תדיר קודם; ולרב דימי – מי גרם לרביעי שיבוא? ראש חדש"; ובירושלמי: שלא בא הרביעי אלא מחמת ראש חדש. והעלו שם בבבלי: "והלכתא אין משגיחין בחנוכה".

אבל במסכת סופרים קבלו כל הדברים צורה אחרת. מסדר המסכת הזאת, שבימיו כבר היו ראשי חדשיהם ערוכים על-פי החשבון, וראש חדש טבת היה הרבה פעמים שני ימים, מצא לו מקום לצאת ידי שתי הדעות, ופסק כר"י נפחא ביום הראשון (וכן בזמן שהיה ראש החדש רק יום אחד), וביום השני – אחר שכבר עשו אתמול כר"י נפחא – כרב דימי; והטעמים שהוא נותן לדבריו הוא לוקח מדברי התלמודים, ש"תדיר ושאינו תדיר – תדיר קודם" ושלא בא הרביעי אלא מפני מוסף של ראש חדש, אלא שהוא מוסיף עוד מדעתו שני טעמים אחרים, שלא היה להם מקום בזמן התלמוד: האחד – שהוא מכניס בדברי ר"י נפחא – "הואיל וקרא בתחלה (ביום הראשון) בשל ר"ח", והשני, שבשנים השלמות יום ראשון של ר"ח עקר וממנו מונים ימי החדש, ויום שני אינו אלא מפני המנהג ואין בכהו לדחות קריאת חנכה. מטעם האחרון הזה, המביאו להבדיל בין ימות השבוע שראש חדש טבת נקבע בהם, זקוק הוא לשנות מלשון המקורים ששאב מהם: "ראש חדש טבת שחל בחול" ולאמר במקומו: "בזמן שחל ראש חדש טבת להיות באחד בשבת", שהוא אחד מן הימים שראש החדש טבת יש לו שני ימים וקביעת השנה המכוננת לו היא ג"ש. והוא הדין לקביעת ב"ש ה"ש וז"ש, שיום ראשון של ר"ח טבת חל בהן ביום השבת, ביום השלישי וביום החמישי; אלא שבחר באחד בשבת, שהוא הראשון במקרים כאלה ביחס לימות השבוע.

אם נשים לב אל השיטה, שמצאנו זה עתה את עקבותיה, ונעריכנה השיטה המקבלת אצלנו, אז יגלה לנו מיד ההבדל העקרי המצין את הראשונה מקפדת ככל האפשר על התלפדות מולד הלבנה (האמצעי) את ראש החדש, ועל אפשריות ראיתה בו ביום; ולכן תקנה מצד

השלמות: והשיטה השנית, שאינה רוצה לתת דבריה לשעורים, מנתרת על דקדוקים יתרים כאלה בשאר חדשים, שלא להרבות בכללים בחשבון, שסוף-סוף אינו אלא מקרב.

לג. בחינות חדשות בתקון חשבון העבור ושכלולו. מכל מה שאמרנו עד-הנה אנו רואים, שחשבון העבור שבידינו נוסד על התוצאות האחרונות של חכמת התכונה, שהיתה מקבלת בימיהם, על שעוריו של אבי התוכנים תלמי האלכסנדרי המסמך, שלא היה בפרק הזמן ההוא איש שיפקפק באמתתם. אבל חכמי ערב לא חדלו לעשות דרכם הלאה ולהעשיר את חכמת התכונה בהשקפות ובעיונים חדשים. תוכני המלך אלמאמון, בהעריכם בשנת 833 את השקפותיהם עם אותן של הפרכוס, הראו לדעת, כי שנתו ארפה יותר מדי, ועמדו כמעט בצמצום על מדתה הנכונה, שהיא שס"ה יום חמש שעות ומ"ט דקי שעה בקרוב. והתוכן אלבתאני, בהעריכו בשנת 883 את עיונו עם השקפותיו של תלמי, בא לכלל החלטה, שמדת שנת החמה אינה אלא שס"ה יום ה' שעות מ"ו דקים, ועל מדת חדשו של תלמי הוא אומר, שעליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע. אבל נמצאו גם חכמים אחרים, שחלקו על הפרכוס ועל תלמי גם במדת חדשם, שמצאוהו גדול יותר מדי. ואולם חכמי ישראל לא אצו ללכת אחרי המציאות החדשות האלה, שלא נבדקו עוד כל-צרכן. בחלקת השנה לתקופותיה האמתיות הלכו, כפי מה שאנו שומעים מפי אלבירוני וכפי היוצא מדברי רב חסאן, אחרי התוכן תלמי, אף כי בימיהם היתה להן חלקה אחרת. ורב חסאן, אף-על-פי שיסד את דבריו על עקרי אלבתאני, לא סמך עליו אלא בקציבת רגע התקופה, אבל לא במדת השנה, כאשר יתבאר בפרק "תקופות ומולדות", והנשיא בספר "המהלכות" לוקח לו ליסוד את מדת שנתו של תלמי לא רק בחשבון העבור, כי גם בחשבון מהלכי כוכבי-הלכת (עין למעלה, סמן ט). אבל לא רחוק לשער, שהיו בישראל גם חכמים כאלה, אשר המציאות החדשות האלה לקחו את לבם, ואמרו לדקדק על-פיהן יותר בחשבון המולדות. ולפי הרוח שהיה שורר אז בין גדולי חכמי התורה, שאין מקבלים דברי חכמים במקום שיש להם מכחישים מן השכל" (לשון הגאון רב שמואל בן-חפני המובא בפרוש הרד"ק ל"שמואל-א, כ"ח, כ"ה), ובפרט בחכמת התכונה, שהיתה נחשבת בעיניהם על מחלקת המדעים המדקדקים (ו), לא היה הדבר נמנע, שימצאו הצעות כאלה אזנים קשובות. אבל חכמים מתונים בדין ובעלי דעה מישבת צריכים היו להביט על המציאות החדשות האלה כעל

(1) הגאון רב שרירא, שלא היה אמון על ברכי הפילוסופיה והחקירה, אינו חוכך כלל לחלוק על דברי ברייתא דרבי יהודה, שעוביו של רקיע אחד מעשרה ביום, ועל דברי רבא דרבה, האומר שעוביו של רקיע אלף פרסה" (פסחים, צ"ד, ע"א), ואומר: "ליתא להך ברייתא לדרכה, דבין ר' יהודה בין רבה סבירא להו, הרקיע עשוי כקובה והגלגל קבוע הוא חוזרים וכו', וליתא להא מילתא מכמה אנפי, שאינו רקיע אחד וכו'" (הובאו דבריו ותשובת הר"ם אלשקאר, סמן צ"ו, עין שם).

דברים הדורשים עוד דרישה והקירה רבה, ולא מהרו להוציא ישן מפני חדש, שאין חוקתו בדוקה. נסיון נמהר כזה נשאר עוד לנו לזכרון אצל אלבירוני. בראש פרק השביעי מספרו יעיר החכם הערבי הזה את און קוראיו, שאין חשבון העבור של היהודים מדקדק היטב, כי גם מדת השנה גם מדת החודש גדולות מן הראוי. מדת השנה לפי דעתו עולה רק לשס"ה יום ה' שעות מ"ז דקים וכ"ו שניים (מדת שנתו של אלבתאני) ומדת החודש היא $12^v 21^{iv} 17^{iii} 2^s 44^m 12^h 29^d$ (תרגום האנגלי של Sachau, צד 141-143). ואחרי שהורה אותנו את חשבון המולדות, וסדר לפנינו בשלשה לוחות יתרונות חדשי השנה, יתרונות השנים במחזור ויתרונות מחזורים קטנים מאחד עד כ"ח, העושים אצלו מחזור גדול של תקל"ב שנה (צד 144-147), הוא חוזר על הראשונות, ומוסיף להרים על נס את מדת החודש, שהוא חושבה למדקדקת, וקובע לו לעקר בחשבון המולדות את מולד תשרי של שנת י"ב לשטרות (ג"א תס"א למנין בהר"ד), שהיא שנה שלישית למחזור (שבחר בה כדי להתחיל החשבון ממוצאי עבור, ולמי סמן גבטב"ג, שהיה חביב ביותר על בני בבל), ולפי תוצאות בחירי חכמי-התכונה האחרונים הוא מוצא, שחל בבגדד ביום שלישי בשבת לאחר הצהרים בשעות $29^{iv} 14^{iii} 50^{ii} 20^i 21^h$, ובירושלים הרחוקה ממנה למערב י"ד מעלות $29^{iv} 14^{iii} 50^{ii} 24^i 20^h$ או ביום ג' י"ד שעות תמ"ז חלקים מתחלת הלילה, בזמן שלפי חשבון העבור חל המולד הזה ביום ג' י"א שעות פ"ו חלקים. אבל אלבירוני אינו אומר די בהורותו באצבע על נטית חשבון העבור מחשבונות התוכנים המדקדקים בעיניו; והוא מוסיף לסדר לנו על-פיהם שלשה לוחות חדשים כמשפט הראשונים, שהוא רושם בראשם את המולד הראשי ששם לו לעקר (צד 148). אחרי הדברים האלה הוא חוזר ללמדנו כללי ארבעת השערים ודרכי קביעות השנים על-פיהם, ועורך לפנינו לוח גדול, הכולל בתוכו קביעת תקי"ג שנה (משנת אלף ש"ה עד אלף תתי"ח לשטרות) או משנת ד"א תשנ"ד עד ה"א (רס"ז ליצירה) לפי ימות השבוע ולפי מנין ימי החודש בשנת החמה היוליאנית (צד 154-155). הטרחה היתרה הזאת, שטרחה המתפר לסדר לוחות חדשים, ורשימת המולד הראשי החדש, אשר רשם בראשו, עושות עלינו רשם, כי מגמת פני מיסודם היתה לא רק להראות על הקלקלה בלבד, כי אם להורות לחכמי דורו את הדרך הישרה לפי דעתו, שראוי לבחור בה לקבוע על-פיה את השנים במעשה. אבל באמת תקנתו זו לא היתה אלא קלקלה. בימי אלבירוני היתה עוד מדת החודש של העבור מכוננת אל האמת כחוט השערה ומדת החודש, אשר שם לו ליסוד, היתה לא לבד בזמנו, כי אם גם בימינו אלה קטנה יותר מדי. ועל-כן, כאשר אמרנו, יפה עשו חכמי ישראל, שהיו זהירים בדבר ולא מהרו להטות און למבקשי תקונים כאלה.

לד. הסעת תורת העבור אל ארצות המערב. עדינה היתה תורת העבור יוצאת לישראל ממקום שהאור יוצא לעולם, שהוריה יוצאת לעולם – מפאתי מזרח, מקום מולדתו ומכורזתו של עמ-עולם, בראשונה

ממקום שכנו של מקום, מארץ הקדש, ובאחרונה ממרכז-האור החדש, מבקעת שנער. אך בימים האחרונים האלה כבר חשבה השמש לשקוע בארצות האלה. ישיבת סורא, אשר כבר התמוטטה מאין איש עומד בראשה, ולולא רב סעדיה, זה אדם הגדול, אשר נפת בה חיים חדשים, כבר ירדה או דומה, לא יכלה להחליף פת, ולא שבה עוד לאיתנה כקדם. כמעט עברו שנתיים ימים מעת נעשה רב סעדיה לגאון, והנה פרץ ריב עצום בינו ובין הנשיא בן-זכאי, אשר מנה במקומו את מר, רב יוסף הידוע בבר סטיא, אדם קטן שלא היה ראוי למשרה כזאת. ובמות רב סעדיה בשנת רנ"ג, עברה ישיבת סורא ובטלה מן העולם, ורק לשנים מועטות קמה לתחיה בימי רב שמואל בן-חפני. כמעט בפרק אחד עם מות רב סעדיה נתרוקן כסא הגאונות גם בפומבדיתא, וקפץ עליו, שלא ברצון חכמים, אדם קשה ועז, רב אהרן, אשר כדברי רב שרירא, לא היה ראוי למלא מקום ראשי הישיבה שלפניו. תוצאות הדברים היו, כי נתדלדלה הישיבה, ולא שבה לאיתנה עד אשר עלה על כסאה אחד מאחרוני הגאונים בזמן וראשון במעלה – רב שרירא גאון.

אבל עד שלא שקעה שמשה של תורה בארצות המזרח, כבר החלה לזרוח בפאת ים, בקהלות ישראל אשר במערב אירופה ואפריקה. עוד בסוף המאה הששית לאלף שעבר אנו רואים את אילת-השחר, שבקע אורה בארץ צרפת, בבוא אליה רבנו קלונימוס מארץ איטליה, ששם קדמה עוד השמש להופיע. גם ליושבי ספרד כבר היה בעת ההיא אור במושבותם, כי בראשית המאה השביעית כבר אנו מוצאים אותם מריצים שאלותיהם אל רב צמח ורב נטרונאי גאון (1). גם בארץ קירואן אנו פוגשים בזמן הזה חכמים גדולים, כרבי יצחק הישראלי (הראשון) ורב יעקב בר נסים. כל החכמים האלה שאבו תורתם בחכמי בבל (וחכמי איטליה וצרפת גם מארץ-הצב) שהיו פונים שמה בשאלותיהם, ומשם היו מקבלים מעת לעת את קביעת השנים וסדרי מועדות – אבל לא את כללי חשבון העבור, שהיו מחזיקים אותם כקדם בסוד ובצנעה. בימי מחלקת בן-מאיר ראו שני הצדדים את עצמם זקוקים לצאת מגדרם ולגלות ספח מחשבון העבור, למען הצדיק את קביעתם, אבל לא אצו לפרסם את יסודות החשבון כתמו, ויוסיפו להסתירם מעיני העם. ולא מלאו את ידי קהלות ישראל אשר במערב לקבוע מועדים לעצמם, עד אשר קם בראשית המאה השמינית הנשיא רב הסדאי בן-שפרוט בספרד, אשר תמך בידו הרחבה את ישיבות בבל, ובצדקת פזרונו עלה בידו להוציא מידי ראשי-הישיבות את סוד העבור, אשר היה צפון וכמוס אתם ימים רבים.

את הידיעה הזאת, הנכבדה מאד לתולדות התפשטות חשבון העבור בתפוצות ישראל, אנו שואבים מדברי החכם הערבי אבן גלגול בן דורו

(1) עין, תולדות רב שמואל הנגיד לרא"א הרעבי, סמן א, ובהערותיו שם.

של רב חסדאי ואוהבו ומידעו, אשר יספר עליו כדברים האלה: והוא (רב חסדאי) היה אחד מחכמי ישראל הראשונים (במעלה) בידיעת דתם, והוא היה הראשון אשר פתח לאנשי ספרד מהם (מן היהודים) שער לידיעתם בהלכה ובחשבון הזמנים וכיוצא באלו. לפני כן היו זקוקים בידיעת דתם וסדר חשבונם וזמני מועדיהם ליהודי בגדאד והיו מביאים להם מאתם חשבון (מועדות) למספר שנים שעל פיו היו יודעים סדר חשבונם והתחלת שנותיהם (סדר קביעתם וראשי שנותיהם). וכאשר הגיע חסדאי אל (המלך) חכים והשיג אצלו תכלית הכבוד, אז היה בידו להביא את כל אשר שאל מספרי היהודים אשר במזרח. אז ידעו (הכירו) יהודי ספרד את אשר לא ידעו לפנים, ונפטרו ממה שהיו מתלבטים בו עד מאד¹.)

כללי חשבון העבור באו לידי חכמי ספרד, באמצעות רב חסדאי בן-שפרוט, בימי גאונותם של רב אהרן גאון או רב נחמיה אביו של רב שרירא (שמלכו משנת רנ"ד עד רע"ט לשטרות, או מד"א תש"ג עד ד"א תשכ"ח ליצירה), וכבר אנו מוצאים את רב חסאן הדיין בקורטובה עוסק בשנת ד"א תשל"ב בבקור חשבונות העבור ומתחקה על פרטיהם (יסוד עולם, ח"ד, פי"ד). עוד כשבצים שנה היתה ישיבת בבלי בפומבדיתא תחת גאונותם של שני, אבותיהן של ישראל, רב שרירא ורב האי, עד אשר בא אור השמש בשנת ד"א תשצ"ח במזרח, במות הגאון האחרון הזה, למען האיר לעם ישראל בארצות-המערב היושבות על גדות הים התיכון. חשבון העבור חדל להיות סוד כמוס, מסור אך ליחידי-סגלה, ויהי לקנין העם בלוי, אשר שמהו לאחד ממקצועות התורה ויתחקו עליו ועל יסודותיו איש איש כמפת ידו. חדשות לא יכלו להעשות עוד בחשבונות העבור. מצד אחד כבר היו יסודות החשבון פסוקים וחתוכים, ומצד שני, לא היה לקהלות אשר בארצות האלה, שלא היו תלויות זו בזו, פח לתקן תקנות חדשות שיתקבלו מכל העם בלוי, כאשר היה לגאוני ישראל, שהיו עומדים בראשי שתי ישיבות אשר בבבל. השדה האחד, אשר יכלו להראות בו את גדלם, היה להיטיב ולשכלל את דרכי התשוב, אם היו צריכים עוד שכלול וטיוב. על מציאה אחת משכללת מן המין הזה הגנו באים לדבר בסמן הסמוך ובה נשלים את דברי ימי-העבור האחרונים.

(1) דברי אבן ג'ג'ול נפתחו בספר, תולדות הרומאים לחכם הערבי אבו עוציביה. ור"ש מונק, שרצה את הספר הזה בעורו בכ"י, העיר על הדברים האלה כמקור נבדל לתולדות רב חסדאי (עין מאמר Notices sur Aboulwalid שנדפס במאסף הצרפתי Journal Asiatique, חלק XVI). משם תרגמו מצרפתית לאשכנזית על-ידי החכם Beer באחת מהערותיו שבסוף ספרו, מילצ'אמיש אונד מילצ'אמיש שטודיען דער יודען, ומשם העתיקם מאשכנזית לעברית ר"ז שטערן בתולדות רב חסדאי בן-שפרוט אשר בפתחתו לספר, תלמידי מנחם ודונש" (צד LXI-LX). ומפני שהדברים נכבדים מצד לתולדות קורות העבור, וכל קוץ וקוץ יכול לשנות את הפונה, שבתי והעתיקתם בדיוק האפשרי ממקורם הערבי כפי שהם מנחים לפנינו עתה בדפוס בספרו של אבו עוציביה (II, 50).

לה. הלוח בעל ס"א ראשים. הדרכים שנבארו למעלה (סמן י"ז): כללי, ארבע הדחיות, ארבעת השערים, נותנים לנו את היכלת, לקצוב משפט כל שנה ושנה ותכונתה כשהיא לעצמה, אבל לא בצרופה ויחוסה אל חברותיה. והמחשב, שעינו ולבו אך אל הקביעה הפרטית שהוא טרוד בה, כמעט שקשה לו להרחיב חוג מבטו ולהתבונן על סגלות השבון העצור בכללותו. הוא רואה לפניו אברים אברים, שאין בידו לצרפם לבריאה אחת שלמה. כללים כאלה יכולים למלא משאלות לב איש העוסק במלאכת חשבון העבור למעשה, אבל אין בכחם להפיס דעת איש חושב-מחשבות, השואף להכיר כל דבר בכללותו, הכרה שלמה ומקפת. הרעיון הזה היה לקו למתקן הלוח בעל ס"א ראשים, אשר שם לו למטרה להכיר בסקירה אחת תכונת מחזור שלם וקביעת כל שנותיו על-פי ידיעת מולד ראש שנתו הראשונה. היסוד העקרי, שהלוח בנוי עליו, הוא: העתקת גבולי הדחיות של כל שנה ושנה אל ראש המחזור, על-ידי גרעון יתרון המולדות שנתקבצו מתחלת המחזור עד אותה שנה, וכדרך שמולד בהר"ד של בריאה נולד על-ידי העתקת מולד מאחר, על-ידי גרעון כל חלקי הזמן שקדמו לו. דרך-משל גבולי ב"ח, ג"ח, ה"ח, ז"ח של שנת י"א למחזור, המעברת, אינן נגרע מהן השעור ו' ו' של"ט, שהוא יתרון עשר השנים שעברו עד אותה שנה, יהפכו ויהיו בראש המחזור לגבולי א' י"א תשמ"א, ג' י"א תשמ"א, ד' י"א תשמ"א, ו' י"א תשמ"א, וגבולי בט"ו תקפ"ט וגטר"ד של שנת י"ב יהפכו על-ידי גרעון ה' ג' תתקכ"ח של י"א שנה לגבולי ד' י"א תשמ"א, ה' ה' שנו. ובכלל ישתנה כל מולד של שנת n למחזור, שנציגהו בסמן M_n , בהעתקו לתחלת המחזור, לשעור $k_{n-1} - M_n$, שהסמן k_{n-1} מורה על יתרונות השנים שעברו עד שנת n . אלו עשינו כזאת עם כל י"ט יתרונות שנות המחזור שיש בכל אחת מהן ארבע דחיות, כי אז עלו בידינו ע"ו מולדות נעתקים לראש המחזור, ועם ארבע הדחיות בט"ו תקפ"ט, גטר"ד, ה"ח וז"ח של שנה ראשונה היו עולים לשמונים גבולים. אבל נקל להוכיח, שבכל זוג של שתי שנים סמוכות זן לזו ימצאו שתי דחיות שונות, אשר בהעתקן לראש המחזור יתאחדו לגבול אחד (משתף ו'). ונמצא מספר הגבולים או הראשים מתמעט עד ס"א. נמצאנו

(1) מולד בט"ו תקפ"ט שבמוצאי עבור בשנת n למחזור, בהעתקו אל ראש המחזור, יהיה

לפי הזמור בפנים:

$$M = 2\ 15\ 589 - k_{n-1}$$

$$k_{n-1} = k_n - 2 + 5\ 21\ 589$$

$$M = 3\ 18 - k_n - 2$$

ומפני שבמקרה זה יהיה.

יצא מזה:

השוה למולד ג"ח שבשנת העבור $n-1$ הנעתק לראש המחזור.

למדים, שכל 36288 המחזורים השונים שבתקופת העבור הגדולה – שמשם כל המולדות שבים להשנות כבתחלה – כלולים כלם רק בס"א מינים. אם את המספרים האלה, היוצאים מן החשבון בערבוביה ובלי סדרים, נערוך כסדרם זה אחר זה לפי מקומם בימות השבוע לשעותיהם ולחלקיהם, אז יצא לנו הלוח שלפנינו:

1	1	—	408	3	22	3	9	227	6	43	5	22	1074	19
2	1	5	333	9	23	3	11	741	11	44	6	—	408	2, 3
3	1	7	870	18	24	3	20	537	10	45	6	7	870	18
4	1	9	204	2	25	3	20	560	14, 15	46	6	11	718	7
5	1	9	227	6, 7	26	3	22	1074	18, 19	47	6	11	741	11
6	1	11	741	10, 11	27	4	—	408	3	48	6	14	175	16
7	1	22	1051	15	28	4	2	922	8	49	6	22	1051	15
8	1	22	1074	19	29	4	11	718	7	50	6	22	1074	19, 20
9	2	—	408	3, 4	30	4	11	741	11, 12	51	7	2	899	4
10	2	2	922	7, 8	31	4	14	175	15, 16	52	7	2	922	8
11	2	5	379	17	32	4	18	23	5	53	7	5	356	13
12	2	14	152	12	33	5	1	485	20	54	7	5	379	16, 17
13	2	14	175	16	34	5	2	899	4	55	7	9	227	6
14	2	15	589	1	35	5	2	922	8, 9	56	7	14	152	12
15	2	18	23	4, 5	36	5	5	356	12, 13	57	7	16	689	20
16	2	20	560	14	37	5	5	379	17	58	7	18	—	1
17	3	1	485	20	38	5	9	204	2	59	7	18	23	5
18	3	5	333	9	39	5	9	227	5, 6	60	7	20	537	10
19	3	5	356	13	40	5	18	—	1	61	7	20	560	13, 14
20	3	5	379	17, 18	41	5	20	537	9, 10					
21	3	9	204	1, 2	42	5	20	560	14					

אשר בצד כל אחד מס"א הראשים ימצא מולד ראש המחזור, ועל-ידו, בטור השלישי, עוד מספר אחד, המורה על שנת המחזור, שממולדה יצא הגבול הנתון, על-ידי העתקתו לראש המחזור. ככה נמצא דרך-משל בצד

וכן יהיה מולד זי"ח בשנה כל-שהיא משנות המחזור (חוק ממוצאי עבור) שגזינה באות ס, אחרי שנעתיקנו לתחלת המחזור:

$$M = 7 \cdot 18 - k_n - 1$$

$$k_n - 1 = k_n - 2 + 4 \cdot 8 \cdot 876$$

$$M = 3 \cdot 9 \cdot 204 - k_n - 2$$

ומפני שבמקרה זה:

נמצא:

שנתה לראש המחזור.

הגבולים 11 741, 6 11 741, 3 את המספר 11 ובצד הגבול 11 741 4 מספר כסול 11, 12, להורות ששני הגבולים הראשונים יצאו משנת י"א למחזור, והשלישי הוא משתף לשנת י"א וי"ב, כאשר ראינו למעלה. וכן נרשמו בצד הגבול 11 741 שני מספרים 10, 11 שהגבול הזה משתף לשניהם. על-פי ידיעת מולד תשרי של ראש המחזור נקל לנו למצא, על יסוד גבולי ארבעת השערים, את קביעת כל השנים שבאותו מחזור. אם יהיה דרך-משל מולד ראש המחזור הי"ח או זי"ח, אז יהיו מולדות ראשי השנים של שנות המחזור וקביעותיהן, כפי שהם ערוכים בלוח הזה:

בח	7	18		זח	5	18		1
הכ	5	2	876	גכ	3	2	876	2
בש	2	11	672	זש	7	11	672	3
בח	1	9	181	זש	6	9	181	4
הש	5	17	1057	הכ	3	17	1057	5
גכ	3	2	853	בח	1	2	853	6
בש	2	0	362	זש	7	0	362	7
זח	6	9	158	הח	4	9	158	8
הכ	5	6	747	גכ	3	6	747	9
בש	2	15	543	זש	7	15	543	10
זש	7	0	339	הש	5	0	339	11
זח	5	21	928	הכ	3	21	928	12
גכ	3	6	724	בח	1	6	724	13
זש	7	15	520	הש	5	15	520	14
זש	6	13	29	הכ	4	13	29	15
הכ	3	21	905	בש	1	21	905	16
בח	1	6	701	זח	6	6	701	17
זש	7	4	210	הכ	5	4	210	18
הש	4	13	6	בש	2	13	6	19

בדרך כזה יצא לנו הלוח בעל ס"א ראשים, הנמצא אצל מעברים שונים שהזכרנו למעלה בהערה, וגם אני עוד אשוב אליו בחלק המעשי מן הספר, כי שם מקומו הנכון לו. ופה, שכל פונתי להורות התפתחות סדר העבור ושכלול דרכי השבונותיו, שהלוח בעל ס"א ראשים אחד מהם, די לי לבאר את ענינו ומשגו הנכון ודרך יצירתו, ולתת לפני הקוראים לדוגמה רק את תחלתו:

408 1 בח הש גכ בש זח גכ בש זח הש גכ זש זש הכ בח זש הכ בח זש הש
 333 1 5 בח הש גכ בש זח גכ בש זש זש הכ בח זש הכ בח זש הש
 870 1 7 בח הש גכ בש זח גכ בש זש זש הכ בח זש הכ בח זש הש
 204 1 9 בש זח גכ בש זח גכ בש זש זש הכ בח זש הכ בח זש הש

כל איש יפיר מיד את התועלת המעשית היוצאת מן הלוח הזה, כי יתן לנו, בחדא מחתא, על-פי ידיעת מולד תשרי של ראש המחזור, את קביעת כל ימי השנים הכלולות בו. אבל תועלתו הגדול שבעתים לאיש המתבונן על חשבון העבור מנקדת הראות העיונית, כי יתן לנו את המפתח להכנס אל חדריו פנימה, ולהתיר כמה שאלות מסבכות, שאי-אפשר כלל להתירן על-פי כללי ארבעת השערים למיניהם, או שאינן נפתרות על-ידיהם אלא בקשי (1).

הלוח הזה מקורו מזמן מאחר הרבה. אלבירוני והנשיא לא ידעוהו עוד, וגם בספרי העבור לראב"ע ולרמב"ם לא יזכר ולא יפקד. הראשון שיוכירנו הוא בעל "יסוד עולם", אשר לא יקרא שם בעליו עליו, ויאמר סתם: כי לאחר שבארו הראשונים מבעלי מלאכת העבור את הדרך הנכונה לקביעת השנים, באו להם מאנשי החכמה הזאת שעמדו אחריהם והראונו ולמדונו, איך נדע על-פי מולד השנה הראשונה למחזור קביעות כל השנים ("יסוד עולם", מ"ד, פ"ו) (2). ומהנפלא הדבר, כי המפעל הנכבד הזה, אשר את ערפו האמתי ידע להפיר רק איש שהעמיק לרדת במסתרי חשבון העבור והתחקה על שרשיו מנקדת הראות ההנדסית, יצא לא מתחת ידי מלמדי ספרד, חכמי הספירות, יודעי בינה לעתים, כי-אם מידי אחד מחכמי צרפת, שרב עסקם היה לצלול בנבכי ים-התלמוד. בספר עברונות אחד

(1) בלוח הזה בעזרתי במציאות השנים, שתוספת אמרת מחולקת שני בקביעתן (עין מחלקת רט"ג, 158).

(2) בבאור הלוח הזה האריך הישראלי שם, שהוציאו מתוך לוח אחר בעל קל"ג מצמדות, הנולד מכפילת שבע הקביעות על י"ט שנות המחזור, לאחר שהשליך מהם את הרב הגדול, ע"ב מעמדות, שחזרו ונשנו בו פעמים ושלש. וקרוב לשער, שבדרך המיגעת הזאת דרך גם מיסרו הראשון (ובדרך הזאת, על-ידי העתקת גבול שבע הקביעות אל ראש המחזור, מצא בימינו אלה אחד מן החכמים, שלא ידע שכבר קדמוהו בזה, לוח דומה לאותו של קל"ג מצמדות, אלא שעמד באמצע הדרך ולא חזר להעמידו על ס"א ראשים; עין מאמרי "פרשת העבור", "הכרם", צד 324-325). הלוח בעל ס"א ראשים הזה לא נמצא בכ"י, שממנו נדפס ספר "יסוד עולם", וחזרו ויסדוהו החכמים גולדברג ומיליפובסקי, שכל אחד מהם אומר אני מצאתיהו וכלו שלי (עין בספר "מועד מועדים", צד י"ג). החכם נפלאמן במאסף של קרל (חלק כ"ו), כפי שהעתיק דבריו הר"א שורץ (דער יודישער קאלענדער, מצד 70 ותלאה), השביל למצא לו מסלה קצרה יותר, בהעתיקו אל ראש המחזור לא את גבולי הקביעות שמספרם מגיע עד שבעה, כי-אם את גבולי הדחיות, שאינם עולים אלא לארבעה, ועל-ידי-כך עלה בידו להשליך מן המספרים שמצא רק תשעה-עשר, שכל אחד מהם נשנה בהם שתי פעמים, ובעקבותיו הלכתי גם אני. אבל החכם הזה (אם נעתקו דבריו אצל שורץ בשלמותם) לקח לו את המספרים המשלכים מן הנסיון ולא הסביר לנו סגת הדברים וטעמם ושהם עולים ל"ט לא פחות ולא יותר. ואנכי מלאתי את החסרון הזה, המרגש לכל איש שאין דרכו ללכת כסמא בארצה ושואף לדעת שרש כל דבר ומצאו. והתמונות האלגבריות שמצאתי יבארו לקורא המבין בסקירה אחת את ענין הלוח הזה ודרך תולדתו, עד שיוכל לכרא לו משג ברור ומדיק יותר מהמון דברים רבים.

...הוא היה ראשון וירא וכל באור בספר "עין עולמים" להר"י זוסניץ, ובספר

הנמצא בכ"י באוצר הספרים אשר במינכן, שנכתב בשנת ה"א שכ"ו, יאמר: „ועוד תיקן רבי שמשון שניץ י"ג שורות לידע מהן הקביעות ור' יצחק ב"ר אברהם אחיו תיקן ס"א שורות וחזרות הן ואין צורך בהן אח"כ. ורב נחשון גאון תיקן י"ג שורות, והן כתובים לפניך, וגם אין הדבר נכון לנבוני לב" (עין שטיינשניידר, רשימת כ"י מינכן, 3943 №). אולם המחבר המאחר הזה ערבב את הדברים. הלשון: „וחזרת הן ואין צורך בהן אח"כ" לא יתכן אלא על י"ג שורות שבעגול רב נחשון. והר"ש לא תקן י"ג שורות אלה, אלא נסתיע בהן להראות, שמספר השנים השלמות עודף על החסרות; וכמו שכתב מעבר אחר קדום יותר, שחצר ספרו בשנת ה"א וששים: „רבינו שמשון מקוצי ז"ל, פה קדוש אמר דבר זה, מפני מה אנו עושין אדר ראשון לעולם מלא, ודוק ותשכח בלוח רב נחשון, או בלוח של ס"א שורות, שעשה ר"י ז"ל, ותמצא בש, הש, זש, יותר מבח, הח, זח" (רשימת כ"י ברלין, 71 ו). על-פי הדברים האלה נוכל להחליט, כי מיסד הלוח בעל ס"א ראשים הוא אחד מבעלי התוספות, הידוע לנו בשם הריצב"א או הריב"א, שהיה בסוף האלף שעבר. ויהיו נא שני המעפרים האלה זכורים לטוב, שהחזירו לנו את אבדתנו.